

Vegius, Mapheus

Francisci Philelphi poete laureati & oratoris clarissimi de educatione
liberorum, clarisq[ue] eorum moribus opus saluberrimum in quo omnis bene
beateq[ue] uiuendi disciplina, omne bene dicendi genus ac diuinae
philosophorum theologorumq[ue] sententiae comperiuntur

Tubingae 1513

Res/4 L.eleg.m. 130#Beibd.4

urn:nbn:de:bvb:12-bsb00008062-7

VD16 V 477

Copyright

Das Copyright für alle Webdokumente, insbesondere für Bilder, liegt bei der Bayerischen Staatsbibliothek. Eine Folgeverwertung von Webdokumenten ist nur mit Zustimmung der Bayerischen Staatsbibliothek bzw. des Autors möglich. Externe Links auf die Angebote sind ausdrücklich erwünscht. Eine unautorisierte Übernahme ganzer Seiten oder ganzer Beiträge oder Beitragsteile ist dagegen nicht zulässig. Für nicht-kommerzielle Ausbildungszwecke können einzelne Materialien kopiert werden, solange eindeutig die Urheberschaft der Autoren bzw. der Bayerischen Staatsbibliothek kenntlich gemacht wird.

Eine Verwertung von urheberrechtlich geschützten Beiträgen und Abbildungen der auf den Servern der Bayerischen Staatsbibliothek befindlichen Daten, insbesondere durch Vervielfältigung oder Verbreitung, ist ohne vorherige schriftliche Zustimmung der Bayerischen Staatsbibliothek unzulässig und strafbar, soweit sich aus dem Urheberrechtsgesetz nichts anderes ergibt. Insbesondere ist eine Einspeicherung oder Verarbeitung in Daten systemen ohne Zustimmung der Bayerischen Staatsbibliothek unzulässig.

The Bayerische Staatsbibliothek (BSB) owns the copyright for all web documents, in particular for all images. Any further use of the web documents is subject to the approval of the Bayerische Staatsbibliothek and/or the author. External links to the offer of the BSB are expressly welcome. However, it is illegal to copy whole pages or complete articles or parts of articles without prior authorisation. Some individual materials may be copied for non-commercial educational purposes, provided that the authorship of the author(s) or of the Bayerische Staatsbibliothek is indicated unambiguously.

Unless provided otherwise by the copyright law, it is illegal and may be prosecuted as a punishable offence to use copyrighted articles and representations of the data stored on the servers of the Bayerische Staatsbibliothek, in particular by copying or disseminating them, without the prior written approval of the Bayerische Staatsbibliothek. It is in particular illegal to store or process any data in data systems without the approval of the Bayerische Staatsbibliothek.

ANTONIO EGIDIO NVCERIENSI BONO MEDIO
CRISQVE LITERATVRÆ COLONO AC EIVS

conthorali Annæ curiali Nicolai Bonæspei

Trecensis carmen tumultuarium

Munera multiugis preciosa det alter amicis

Misatis est gracilem posse dicare librum

Ibit inextinctum quo nomen in ora uirorum

Quo duce post obitum fama superstes erit

Ergo salutiferum hoc tibi frater amande uolumen

Ac tibi pro pueris do soror Anna tuis

Iam quibus altipotens concessit pignora septem,

Pignora doctrinis instituenda sacris

Post uarios igitur rediens uir rure labores

Mens erit hæc mores scire docere bonos

Fac nitida geminos referant probitate parentes

Funditus eximium nosse iuuabit opus

Edocet omnigenam nitidissima dogmata pubem

Continet innumeras iste libellus opes

Hoc teneros semper (ueluti facis) imbue foetus

Vt famio dextrum uate sequantur iter

Qui seruire deo uirides incepit in annos

Deferet haud ceptas cana senecta uias

Fœlices, mundi, tandem super astra quiescent

Auferet iniustos mors inopina reos.

PROOEMIUM
QVIDNAM AVCTOR SCRIP-
TIVRVS SIT

S I tantum nobis ingenii esset ut quod in praesentia aggredimur,
recte consummateque perficere possemus, consuleret procul dubio
non parum publice utilitati suscepta noui huius operis lucubra-
tio. Scripturi enim sumus quomodo parentes filios educare, quo & filii
modo vitam agere suam debeant, quae res quae non solum utilis sed & pernecessa-
ria cognitu sit neminem putamus qui sane sapiat ignorare, neminemque pro-
inde fore speramus qui non libenter scriptiunculam nostram (qualiscumque fuerit)
legat, legensque & si non sermonis at rei certe de qua sermo habendus est digni-
tatem commendet. Quid enim amore filiorum maius? quid dulcius? quid est
uel impensae uel laboris uel periculi quod causa filiorum non ultro suscipiant
parentes? ut quod incense amant uideant etiam aliquando inter ceteros mortales & di-
uitiis & gloria & uirtute praestantes haberi, ad quod nulla certe commo-
diore aut aptiore uia perueniri potest, quam sobria & sancta prima eorum insti-
tutione, quam qui recte susceperint, euadunt nimirum postea & fama celebres
& rerum gubernatione magni atque excellentes uiri. Neque uero ignoramus
aggredi nos materiam ab aliis iam retro auctoribus eleganter grauiter co-
pioseque perscriptam, quibus cum & doctrina & ingenio & dicendi facultate lon-
ge impares simus, maiore forte quam par sit confidentia tamen oneris assumpsisse
iudicabimur. Quod si instituti nostri ratio qua ad haec edisserenda moti sumus
recte perspecta sit, non modo non arguet nos quisquam, sed & pro suscepto
in super praesenti labore etiam plurimum commendabit. Nam ut id aperia-
mus, quum a gentilibus ac maxime poeticis studiis (quibus per omnem adu-
lescentiam ardentissime uacaueram) conuertissem aliquando animum ad le-
gendos sacros codices, delectatus sum adeo eorum lectione ut (quod mini-
me antea speraueram) offenderem tamen eloquentiae ne de doctrina aliquid di-
cam quantum me ad noua studia inuitare ac uehementissime inflammare coe-
pit. Quumque summopere omnes diuinae sapientiae scriptores legerem, legens
admirarer admiransque maxime delectarer, unius tamen ante ceteros Augustini
adeo me ardor corripuit, ut quem non secus ac miraculum mundo natum fu-
isse arbitrarer, illum iam non solum legerem sed & colerem etiam sed implo-
rare sed inuocarem. Tanta quippe legenti eum occurrit doctrinarum omnium
eruditio, tanta eloquii ubertas, tanta ingenii uis & altitudo, quanta satis omnium
iudicio peruulgata praedicatur, tam cumulatam est praeterea eorum quae lite-
ris mandauit infinitaque supellex, ut mirum sit illum quot uix nemo librario
rum excriberet dictare potuisse. Tam callidus est disputator, tam doctus di-
cendi artifex, ut quo uelit quorumcumque animos ducat, unde nolint & facile
pro arbitrio deducat. Tam splendescens saepe eius consurgit oratio tanque
sui quasi negligens saepius etiam se deprimit, atque ut res quaeque expostulat tam
sublimiter presse temperate omnia exequitur, ut famulam certe & ad nutum sibi
seruientem eloquentiam uendicasse uideatur. Taceo moderationem eius qua tam

PROOEMIUM

purissimo quodam sale condita sapidissimum omnibus scripta sua gustum subministrant, qua & in acerbissimos fidei hostes ita utitur, ut prius se acutissimo rationum eius mucrone confoscos sentiant quā laceositos, Prætereo flagrantem dictionem, quanta illi uis excitandi affectus perstringendique animos, quos bene uiuendi stimulos in animis legentium, quas diuini amoris prædulces flammæ relinquat, quo plane satis intelligere licet, quā fuerit mens eius deo plena quā longe ardens atque sublata, quā terrenorum nulla, quasi diuinorum omnis omnino cor illius cura possederit, qui qualis animo fuerit, talem se literis quā per picturam effingens non alias ac secum ipse uersabat cogitationes, non alia desideria scriptis suis consecrauit, Sunt enim scripta imago quædam & effigies animorum, & quales in cordibus recoditi latent, tales etiam scribendo ut aperiantur affectus necesse est. Caprus non ab re igitur tanto Augustini amore cum legens eum percurrere sæpius atque attentius perueni ad libros quos non eloquentia quidem multum elaboratos sed dulces plane ac gustui omnium aptos planioresque proinde ac humiliores oratione contextos confessionum inscripsit, illi me quid eloquar qua suauitate libri perfuderunt, quo ardore incenderunt, quantum excitauerunt, quantum iacentem etiam altius erexerunt, quanta ibi se mihi aperuit ueritatis lux, quātus splendor, quos in eis legi aculeos amoris, iacula pietatis, flammæ deuotionis, quā ingens uis est mihi atque omnium uirtutum laude longe prædita Augustini mater, quā supra omnes quas unquam legerim mulieres & excellens & admirabilis, quā singularis quā incredibilis eius sanctitas, quā omni ex parte solida atque integra, delectabat me tam pius in filium (cui tantopere iam affectus esse coeperam) tamque pensus eius amor & studium tam uehementis cura perstringebat animum, tamque filii causa eam torquebat anxietas, angebat eius timore, dolore cruciabar charitate inflammar spe consolabar, consolatione recreabar, fateor maternus amor ille nouo etiam amore sauciatus, affecerunt me uehementissime affectus illi, lachrymæ illæ lachrymas etiam uberrimas excusserunt, ita me ergo eorum librorum lectio excitauit, ita mihi aperuit sanctitatem eius matris quæ in id usque temporis (nisi quantum uulgo aliquando acceperam) me latuerat. At uero cum uolumina ipsa sæpius euoluere, repeteremque animo historię illius monumentum, quo ne aliud quiddam ullum occurrebat legisse maius aut mirificentius, coepi cogitare uersareque amplius mecum uirilem non modo scemine eximiamque uirtutem, sed unde insuper quo ue ductu ad tantam uirtutis magnitudinem excellentiamque peruenisset, illudque manifestissimum omnibus constare potest nihil ei ad illam quam consecuta est uitæ sanctitatem tantum adiumentum præstitisse, quantum sobriam castamque sub prima ætate eius educationem, quam quisquis attentius intueri uoluerit, cognoscat eius exemplo nihil humanæ uitæ dignius consultiusque prouisum uideri, quam quisquis imitari studuerit, & recte in primis sapienterque uitam ager suam, & sancte demum institutionis perpetuo lætabitur, nam filios habebit & sibi audientes, & patriæ charos, & deo placētes, honore quoque & opibus magnos semper atque persistentes.

in
fignat

legit
an

in
pari

pro
or

br

LIBER PRIMVS

Huius igitur tam singulari & sancto bene educatæ sceminae exemplo excitati
præsens negotium suscepimus, ut qui id percurrentes non aspernarent, ma-
nifestius etiā cognoscerent emendatissimam eius & quā non satis admira-
ri possumus correctissimā educationem, cognoscentesque non tam eximiam
illius sanctitatem quā sanctitatis etiā originē uenerarent & maximifacerēt,
quā proponimus omnibus passim & tanquā lucidissimū quiddam bene recteq;
uiuēdi speculū ante cūctorū oculos p̄figimus, quo q̄ introspexerint cōtem-
platique fuerint, quos uel a parētib⁹ suis mater uel a matre fili⁹ mores salubresque
institutiones susceperint, discant utriusque imitatione cautius & suæ & filio-
rū pariter uitæ consulere. Nos (ut iam quo rēdit oratio nostra properemus)
enitemur ostēdere omnem bene educandorū filiorum rationē, ostendentes
eam rite ut speramus conuenientissimis subinde etiā sanctissimisque tam pa-
rentis Monicę quā filii Augustini exemplis singula quibus ea idonee applica-
ri poterunt confirmare studebimus, ut qui exhortationes & monita nostra
legentes non respuerint, sacrū etiā & diuinum aliquid eis admixtū perci-
pientes oblectentur. Inuitamus omnes itaque parentes simul et filios grandio-
res nati simul & adulescentiores, atque ad hæc quę ipsorum causa exposituri
sumus legenda magnopere conuocamus, non erit iniucundus eis labor no-
ster, proderit etiā fortasse non parum, legant hæc attente obsecramus, le-
gentesque relegant, quūque horum lectionē sibi profuisse intellexerint Augu-
stini etiā sanctissimæ eius matris Monicę noīa colere sempiternisque profe-
qui atque efferre laudibus meminerint, quorum ope & patrocinio longe ma-
gis quā præceptis nostris & filii egregios mores & parentes filiorum egregie
morum dulcem fructum consequentur.

OSTENDIT PARENTIBVS NECESSARIVM ESSE AD
liberorum institutionem eos modestam sanctamque uitam
agere. Caput primum.

Ncipientes itaque quod polliciti sumus de educatione liberorum clarisque
eorum moribus dicere, recte in primis atque ordine facturū uidemur si
parentes præmonuerimus ut ipsi primo ita sobrie ac sancte uiuant, ne
uita eorum filiis quibus morum ac doctrinarū ingenua monumenta tradi-
turi sunt malo exemplo uita eorū cedat, nam quod in reliqua omni actione
fit, nemo in institutione filiorum recipiendū etiā negabit, Qui enim sub uete-
ranis agricolis assuescunt nouicii agros colere magis certe proficiēt, cum ui-
debunt in aruis eos uel arantes, uel fodientes quā domi audient docentes, colē-
dique agri monita ulla atque præcepta tradentes. Et qui nauigandi artē discūt
magis etiā exemplis marinorū discriminū atque eorum quæ remigando si-
eri aspicient, quā gubernatorū documentis eius peritiā assequent. Qui uero
militant tyrones ducum quoque & imperatorum facta fortia præclareque res
gestas intuentes longe magis quā præcepta militiæ audientes bellicæ artis instru-
ctiores euadent, quod docet Virgilianus ille Euander dum Æneæ filium com-

mendans ait, Pallanta adiungam sub te tolerare magistro, Militiā & grāuē
 martis opus tua cernere facta assuescat primis & te miretur ab annis. Neq;
 em̄ ideo comitem illi adiungit, ut dicta eius audiret magis q̄ facta inspecta-
 ret. Deniq; & ea reliquarū omniū artium magistris nemo erit qui nō exem-
 plo præsentiq; imitatione magis q̄ doctrina ulla atq; admonitione adiuuet.
 Certior quippe est oculorum q̄ aurium fides, efficacior quoq; quē exemplis
 percipitur institutio q̄ præceptis, uidimus multos eorū quibus cura deman-
 data est publicis acclamationibus populos ad uirtutē exhortari, a uitiiq; de-
 terrere, summā & sui admirationē & documentorū suorū profectum rudi
 popello attulisse, nō q̄ multū eruditi eius qd̄ profiterent, sed q̄ singuli qua-
 dam sanctitate præditi uel essent uel haberent, atq; ea quæ facienda aliis pro-
 ponerent, prius ipsi facere putarent. Nam ut ad Demonicū scribens Isocra-
 tes maxime is probus ab omnibus iudicabitur qui uideat ea non facere quē
 aliis facientibus ipse increparet, Itaq; christianā auctam fidē nemo ambigit,
 quam miraculorū ac sanctissimæ uitæ eorum testimonio qui a primo p̄ce-
 ptore nostro Iesu ad eam disseminandam missi sunt magis q̄ eloquentia aut
 eruditione ulla tāta fundamenta iecisse manifestū est, ita & magistrū quem
 nūc diximus nostrum cum publice populos erudiret, facere prius q̄ docere
 coepisse diuina monumenta testantur. Eximia certe & omnibus literis cele-
 brāda fuit uirtus Eleazari senis illius quem sacer refert historicus, quū ab im-
 pio Antiocho contra legem suam compelleret esse porcinam carnem, sua-
 deretq; ei ab astantibus ministris, ut secreto secederet, simularetq; se uesci, li-
 berationem ea simulatione consecuturus, recusasse id seuerissimo proposi-
 to ac constantissima uoce ita dixisse. Non em̄ ætati nostræ ita dignū est fin-
 gere, ut multi adolescentiū arbitantes Eleazarū nonaginta annorū ad uitā
 alienigenarū, & ipsi propter meam simulationē propter modicum corrupti-
 bilis uitæ tempus decipiant, & per hoc maculam atq; execrationē meę sene-
 ctuti conquiram, quam obrē fortiter excedendo senectute quidē dignus ap-
 parebo, adolescentibus aut̄ exemplū forte relinquā, si prompto animo ac for-
 titer pro grauissimis ac sanctissimis legibus honesta morte perfungar, atq;
 hæc post uerba ad suppliciū tractus mori maluit, ne uiuēs malo exemplo iu-
 uenibus cederet, quibus non tm̄ q̄ uniuersæ & genti memoriā mortis suę ex-
 emplumq; uirtutis et fortitudinis reliquit, Prudentissime uero Paulus dum
 Titū instruit q̄ docere mō debeāt senes iuuenes, anus adolescentulas pro sua
 quēq; etate & cōditiōe, post omnem doctrinā subdit, in omnibus te ipsū
 præbe exemplum bonorū operū in doctrina in integritate in grauitate, Mo-
 nens Ambrosius sacerdotes ut uitam seriam grauem sobriam quā populus
 imitare obseruarent, quid em̄ (inquit) in te miretur? si sua in te recognoscat
 si nihil in te aspiciat qd̄ ultra se inueniat, si quæ in se erubescit, in te quē reue-
 rendum arbitrat̄ offendat, si quippe natura ipsa comparatū esse dicit Ioan-
 nes Chrysostomus ut regentiū mores uulgi imitetur, & quasi in imagine
 ita in uita præsidentū intendens studeat illorum q̄ potest fieri similimū, q̄rū

PRIMVS

quo uita integrior fuerit, eo maior etiam omnium quæ uel probabunt uel damnabunt auctoritas habebit, adiicietque dictis eorum mores grauiorē fidem. Nam contra ubi non consentiret uerbis uita, non solum lucri nihil (ut idem ait) sed & damni plurimum afferret, grauisque esset condemnatio componenti quidem sermonē suum, uitam uero atque operam negligentī. Legimus Diogenē cynicū (uti lingua acer & mordax erat) ita increpare solitū esse oratores, quod studerent iusta dicere non autē facere, philosophos quoque quod quā pecuniam uiruperarent, summe tamen & diligerent & coaceruarent. Quos proinde etiā Cato mera mortua glossaria Hieronymus autē animal gloria appellauerunt. Grauiissime item Calanus indorum philosophus Alexandro scribens nec similes (inquit) sumus græciæ philosophorū, qui uerba pro rebus meditati sūt, ad opinionis celebritatem nobis res sociæ uerbis & uerba rebus res celeres & sermones breues, illud quoque non tam elegans quā uerissimū est quod a Paccuio poeta dictū fuit co uersu quē macedo quidā uir bonus fertur scribendū censuisse pro foribus omnium templorum. Ego odi homines ignauos opera, & philosophos sententiā, quem & nos pro summa dignitate sententiæ non modo pro foribus omnium templorū, sed & adamantinis insuper literis scribi debere censemus. Quæ res enim ulla indignior esse potest quā quosdam quos spelūcas omnium turpissimorum uitiorū nouimus, & habitu incedere ea uerborū grauitate uti, ita laudare uirtutē (quā nihil est eis alienum magis) ita accusare, quibus ad oculos usque scatent scelera, ut ueteris quasi academix principes aut nouæ cuiusdā magis renouatores appareant. Verissime nimirum Cicero ait, totius iniusticiæ nullam capitaliorē quā eorum qui tum cum maxime fallūt id agūt ut uiri boni esse uideant, Quā sancte dicere solebat Socrates, recta eos & expedita ad gloriam uia peruenire, qui id agerent ut quales uideri uellent tales etiam essent, monens aperte ea sententiā ut uirtuti quisque potius quā umbræ eius inniteretur, quā sanctius uero faciebat Cato qui Socratis præceptū opere etiam supergrediens malebat ut Crispus ait bonus esse quā uideri, Quare non immerito parentes summopere eniti debent, ut se uirtutis omni genere componant atque exornent filiorū saltem causa, qui cum omnia quæ oculis excipiunt simiarū instar imitentur, ita quæcunque a parentibus (maxime quorum præsentior est conuersatio) fieri uiderint, ad unguem etiam facere assuefiant, assuefactique demum (tanta est uis consuetudinis) perpetuo ita uti primo imbuti fuerint quasi secretiore quadam uirginitatis cogente perseuerant, Quā recte apud Senecā adulescens luxuriosus contra senem patrem luxuria insanientem declamans, turpisque uitæ eius exemplo se corruptū affirmans inquit, Quis imperator ob hoc ipse de prelio fugit, ut bene exercitus non coercescit uitia qui prouocat, meam quoque luxuriā patri imputabo, non sub seuera fui disciplina, non sub bene institutæ domus lege, quæ posset adulescentis formare mores, & a uitiis ætatis abducere, quodam modo ad luxuriā a patre præmissus sum, madent uergenti canis, & comessator senex nulli nimis luxuriosus sed parum sanus uidetur. Non est ergo continenda parente

LIBER

tibus bene uiuendi cura, quo praesertim eorum auctoritatem reformidantes
 filii quæ meliora sunt ultro amplectantur, quæ uero deteriora deuiant, Nā
 si P. Scipionem & Q. Fabium accepimus (id quod præstantissimo etiā cuique cō
 tingit) dum magnorū uirorum imaginibus inspiciēdis animū intenderent
 quæ maxime ad uirtutē excitari inflammarique solitos esse. Si & Iulius cæsar in
 spectā Alexandri imaginē plurimū & ipse magnarum rerum gloria incen
 sus est, quod esse poterit efficacius exemplū quā uiua spirāsque uox, simul & facies
 parentum, Si præterea a summis philosophis admonemur proponere no
 bis bonū quēpiam uirum quo tanquā presente & spectante omnia & loqui et
 agere nisi modeste & sancte uereamur, quos proponere sibi idoneos magis
 filii quā parentes possunt: qui & amore propensiores & cura diligentiores, &
 reuerentia digniores, & præsentia non modo animo cōposita, sed & oculis
 assidue etiam expressa frequentiores certioresque habebunt. Ferunt Cratē
 illum antiquum solitum dicere exclamaturū se magna uoce silicisset ab ul
 tima urbis parte, accusaturūque hominū stoliditatem, qui quū cogendarū pe
 cuniarum tanto ardore raperentur, filiis tamen quibus eas relicturi essent erudiē
 dis uel minimā uel nullam curam impenderent. Ego uero si id utique putarē
 licere uel ab excelso (ut ille) quopiam loco uel per publica & passim loca uo
 ciferans atque exclamans increparem tantā parentū insaniam magis quā stoli
 ditatem, non quod (ut Crates aiebat) erudiendorum filiorū minimā haberent
 curam quā plerique magnam se habere decepti longe sua opinione arbitrantur,
 sed quod cū nemo sit qui non filios p̄claris moribus et disciplinis ornatos esse cupiat,
 multi & ut his ornati sint multum adhibeant operę ac diligentię, contra tamen
 ipsi ignaui cupidi obscœni flagitiorumque omni turpitudine inquinati sunt
 & qui filios militare maxime optant, uirtutem contra et tanquā hostes atrocis
 simi uel induto sæpius publice bello persequuntur, qui & conscii suorum sce
 lerum haud audent filios eorum quæ in se recognoscunt libere increpare, &
 si audeant manifeste se ipsos sub illorum quos arguunt nomine uidentur ac
 cusare, Dicant oro sapientissimi patres putant ne somno & uentri scortis &
 aleę dies noctesque indulgere cumulatim opibus per furta & rapinas per frau
 des ac dolos toto anxios ore inhiare, filios uero quorū ante ora ea faciunt uigi
 lantes demum sobrios pudicos sui largos, alieni haud cupidos ac omni a cri
 minis labe puros se conseruare? quanta humanarū mentium cecitas? quāta
 caligo ueritatis? num ignorant quod procliuiores natura omnes ad delinquendum
 simus? non pueri modo sed barbati & senes longaque etate confecti, quā blan
 dianur, quā pruriant, quā nolentes etiā nos trahant uicia atque precipitent, quā
 demulceant, quā deliniant ac instar piscium inescant nos mala nostra, quā gra
 uī dominio imperiosaque auctoritate nos premant, ac quo uelint impellant, de
 liciis ac illecebris ultro capimur, uoluptatis plana ac patēs est uia, uirtutis cō
 tra asperum atque horrens iter. Quare apte fingunt poetæ Herculi ab ineunte
 adulescentia cum in solitudinē exisset, dubitanisque diu cogitaret quā uiuēdi
 uiam ingrederetur, astitisse duas matronas uirtutem scilicet & uoluptatem

PRIMVS

comptam hanc nitide, lætoq; ac hilari uultu, at subtristem illam & sordido habitu, quūq; diuersa illic ambē ut ad se eum quæq; traheret pollicerentur, hæc iocos & delicias omnēq; bonorū affluentiam, illa famem sitim & frigora & quicquid triste durum horridūq; excogitari posset, sed horū premium deum tandem eum futurum, altiore ipsum salubrioreq; usum consilio, uirtutis uiam licet duriores asperioresq; secutum fuisse, Quæ cum rara sint & per paucis concessa, at præclara certe & præclari cuiusq; ingenii imitatione longe digna, Ita uero parētes Herculis uestigia imituros sperabūt filios suos, ut cum deliciis luxuq; omni ipsi affluant, uitam tñ illi eorum inuētes frugaliter uiuere atq; laboribus ultro se malint obicere, ita putabūt blandas ad quas tam inclinati omnes tanquā ad mel muscæ ducūtur quasq; tam auidi ipsi sequuntur uoluptates horrore illis fore, ita ipsi exquisitorib; se epulis saginabunt, incallescuntq; mero, ut canino demum illi qd Ennius ait prandio contenti sint, ita aleæ uacantes pernoctabūt, ut templa illi deum ueneraturū frequentent, ita ipsos obsceni sermones obscenioraq; facta delectabunt, ut nihil illi uel loquētur uel agent qd non expudicicię fonte haustū esse uideatur, ita alienū æs rapiunt, egentes oppriment, optimū quenq; iniuria afficient, ut quā male ipsi docuerint laudent in eis omnes innocentiam, & admirentur. Atq; ut matres præcipue alloquamur (quāquidē is sexus maiori subiacet periculo) eas uanum inane fragile, ita facies ipsę fucabunt ita saltationibus proteruiq; omni indulgebunt, ita cætera quæ honestius præterimus ante filiarum ora efficient, ut illæ postea nihil nisi deum colere, ieiuniusq; tñ & labori bonisq; artibus intendere, uiros aut nunq; aut tanq; mōstra cernere assuescant, expergiscant aliquando, expergiscant ne despiciant exhortationes nostras. Multos certe filiorū nouimus dissimiles patrum moribus euasisse, siue id uel naturæ contigerit siue præceptorum doctrinis, siue (qd frequenter fit) uel æqualium uel maiorū etiam conuersatione, at filiarū nullam unq; matrum moribus non persimilem, ita ad unguem earū mores ita uerba atq; actiones imitant, tanta est earum inuicem conuenientia, tāta similitudo ut ne muscarū quidē maior. Quare qui uxorem ducere uolūt ut illud in primis attendent monemus, ne scilicet filiam matre orbatam nisi honestissima in familia atq; honestissimis a nutricib; educata sit ullo modo accipiat, aut si mater ei est, curent caute maternę & famæ & uitæ certiores fieri, quæ si ad uorum respondeant, ducāt age tam probę probatæq; matris filiam, pro qua non dubitamus nos ultro spondere talē eos semper coniugio lætatos esse, neq; em fieri potest si matrem uideat religionis religiosorūq; hominū cultricem, egentū subministratricem, miserorū adiutricē, dei timētem, nihil qd non pium castum sanctūq; sit agentem, quin filia itidem imitando facere studeat, studensq; se his assuefaciat, assuefactaq; demū tam solidas earum quæ per imitationē efficit radices iaciat, quæ non dicam euelli sed neq; propulsari ab ea unq; possint. Laudans uxore suā Plinius scribit ad Hispullam amicā congratulans atq; agēs ei gratias, q; manibus eius educa

LIBER

ta, q̄ p̄ceptis eius esset instituta, q̄ nihil in contubernio eius uidisset nisi sanctum & honestum. Curare igitur toto debent studio matres & si non alia at filiarum saltē causa omni se uirtute præditas & haberi & esse, sed pudicitia q̄ maxime, quæ & si omni sexui summo sit ornamento, at fœminis pernecessaria, Nā cū uiri uel literis uel militia uel magistratu uel imperio multis modis magni celebresq̄ euadāt, hac una certe fœminæ (neq̄ em̄ quæ modo memorauimus apprime illis conueniunt) gloriosam sunt laudem cōsecutæ, hic est singularis unicusq̄ thesaurus earum, hunc sollicitius conseruent, hunc ab impurissimis insidiatoribus longe intactū intemeratumq̄ secludant, hūc per uigili cura indefessoq̄ studio custodiant, hanc secum quā a matribus acceperint locupletiorē multo aliis atq̄ ampliorē dotem filia ad maritos ferāt, pro qua & amabunt & ab illis magno semper in honore habebunt, quā ut uberius assequantur præcidendi sunt cuncti malarum libidinū fomites, cūcta irritamenta, ne uideāt matres saltantes, ne lyram attrēctantes, ne spectaculorum celebritatibus & pompis intendentes, ne molliore uultu comptiorēq̄ cultu delectātes, ne quo elegantiores uideant nescio quibus ungentorū portentis faciem curantes, procul hæc ab oculis filiarū, ne audiant ab ipsis discaculum aliqd aut pruriens uerbum, ipsa quoq̄ secretiora coniugalitatis thori quæ sancta & immaculata summouenda tñ ab aspectu earū, breuioris sint cuiusuis ætatis, atq̄ lōge arcenda sunt, ne ut est ad imitandū quæ uidet rudis illa ætas cæteris curiosior, experiri quæ non intelligit uolens, male his aliquādo intelligens assuefiat, qd cū in quibusdam & pene infantibus uisum sit sepius contigisse, non aliūde id q̄ a parentibus eos accepisse qui altius sapiunt suspicantur. Cogitent quæso q̄tū curæ adhibebunt in excolendis domibus, ut munda sit omnis supellex, ut niteant columnæ, ut tersi sint parietes, ut purgata pauimenta, ne quicq̄ uel luti uel ramenti uel excrementi offēdat oculos hospitiū aut uenientiū ad se amicorū, quæ si tanta diligentia curant, quanto maiore decet eas morum ac sanctæ uitæ suæ nitore splendentes efficere, ut nihil pateat oculis aut hospitiū aut amicorum qd commendare non possint, aut filiarū qd ad turpitudinem eas inuitet, ne quū permundauerint perpergauerint exteriores domos interius tñ pectoris habitaculum q̄ diuina numina hospitari solent sordidum immundū turpiq̄ uiciorū labe infectum et coinquinatum appareat, atq̄ illud merito accidere possit, qd phrygi cuidam questori Dionysii qui cū in domū splendido instructā apparatu præciosissq̄ instratam pauimentis Aristippū induxisset (quanq̄ id pleriq̄ Diogeni cōcedant) uelletq̄ ille excreare, in faciem tam magnifici habitatoris sputa coniecit, quo indignante dixit nullum se ubi spueret uiliorem abiectioremq̄ locū inuenisse. Excitent iā se matres suscipiant libenter monita nostra, susceptaq̄ libentius perficiant, ad qd cum hæc quæ tradimus præcepta, tum antiqua simul siue gētili siue christiano ex grege egregiarū fœminarū exēpla cōmonebunt eas facile atq̄ incendent, quæ licet multa imitatione digna commemorari possent, cum ad alia in edisserenda aduocemur, unā tñ cuius causa

PRIMVS

operi nos huic supra accinxisse retulimus, tanquam illustriorem sanctiorēque eis exemplo habendam Monicā Augustini matrem ex omni foeminarum turba proferemus, cuius si pudicitia ad quam modo eas tantopere exhortati sumus quæerunt, nihil ea mundius nihil candidius iudicabunt, quæ & filium turpi infanientem libidine ad castitatis amorē sanctis assidue monitis cohortabatur, & martialis cubilis iniurias ita dissimulās tolerauit, ut ne unquam ob id similem & castum simul fieri aliquando sperabat, per tolerantiam & mansuetudinem, quæ tanta in ea relucebat, quantā nescio maiorem illi esse potuisse, & mariti iracundiam & ancillarum delationes & socrus indignationem patientissime sustinuit, si consilium & prudentiam, neque horum inferior aliis laus in ea predicanda est, quæ uiro irato nunquam resistere, refracto uero & quieto (quum tempus postularet) callebat eorum quæ ægerat rationē aperire, matronas quoque uicinas intemperatioris linguæ blande dulciterque admonere, atque ad maritorum debita obsequia optimis sanctissimisque rationibus inuitare. Si ingenii uim & acumen, neque hoc in ea contemnendum fuit quod cum sæpius se admiratum fuisse Augustinus testetur, tum uero maxime in quadam disputatione non paruæ rei quā die natalis sui cum conuiuiis habuisse atque in libellum contulisse narrat, tantamque eius mentem sibi apparuisse, ut nihil aptius ueræ philosophiæ uideretur, proindeque instituisse cum abundaret ocio agere ne colloquio suo unquam deesset. Si constantiam & animi magnitudinem si perseverantiam, nihil supra quæ optimum quoniam ac dulcissimum anxia semper & gemebunda adibat, rogans instansque ut filium errantem doceret ueræ pietatis dogma atque doctrinam, quæ uiriliter demum animo neque laboribus neque periculis neque annis suis parcens, semper inuicta semper infracta per longa uiarum spacia terra eum marique secuta est. Quid dicam sobrietatem uitæ eius? quid modestiam? quid integritatem? quid innocentiam? quid in gubernanda re familiari instituendisque filiis diligentiam atque disciplinam? quid clementiam animi? propensumque in omnes amorem? præsertim in religiosos ac sanctos uiros, quos cum præ cæteris plurimum ueneraret identidem ab eis summe colebatur, quid religionis cultum? quā spe bona erat semper? quā solida pietate? quā ardenti charitate? quā egentes fouebat, inopes sustentabat, miseros commiserabat, afflictos consolabatur quia illi cura sedandi turbatas mentes, extinguendi odia componendi discordes atque inuictos inimicis animos, & ad amicitiam pacemque reuocandi, quantum humanas res fluxas, fallaces, momentaneasque ducebat, ut ne uitam ipsam etiā quā tantum quisque facimus prorsus quicquā illa curaret, quā terrena cuncta magno animo contemnens, diuinorum assiduo miroque ardore flagrabat, hanc nimis rari peruehere destinauit, cuius filium grauissimis diu impiissimisque implicatissimis erroribus magno non sine prouidentie suæ consilio permisit, ut sancte matris quam probe perfectam habebat affectus suscitaret, ad eas quas & uberrimas & ardentissimas per tantum temporis profudit preces & lachry-

LIBER

mas quibus tanquā alre euolantibus coruscantibus quibusdā sanctis & cœlos ipsos & dei ipsius summi secretiora corda penetrauit, quibus adeo se euexit, adeo mentem altius extulit, ut familiarissima iam diuinorū consiliorum facta tantum fuerit consecuta, quantū gustu magis quodam mecum capere quā uerbis unquē ullis explicare possim. Cogitāsq; forte tantū de ea iudicium nostrum admirantur, q̄ magnum quantiq; æstimandū fructum attulerint maternę illę preces & lachrymę Augustini scilicet cōuersionē, quo quantū desolata iam pene fides nostra indigebat omnes intelligunt, cumq; animaduenterint nihil illo excellentius, persuadere etiam sibi facile poterūt matris quę tantū illum ac maiorē etiam quam petebat precibus & lachrymis suis impetrauit excellentiam, nam ut mortaliū precibus capitur ac tanquam cathenis uincitur deus, ita precantium fidem ardoremq; magis quā quid petatur respicere atq; parī mensura respondens implere solet. O scēminam singularem. O magnam & admirabilem. O scriptorum omnium dignam præconio. O sempiterna laude prædicandā. Hanc talem non immerito hanc tantā ad imitandum matres suscipiant, huius uirtutes contemplari nūquā desinant, quibus cum tot numero claruerint, non facile tamen sit iudicare quę earum præstiterit. Tanta fuit in ea singularis magnitudo atq; excellentia, hanc ament, hanc colant perpetuo atq; inuocent nō matres modo sed etiam patres simul, quos cum omnes una compellemus ita omnium animos ad illius imitationē pariter et affectionē maxime cohortamur, cuius cum imitatio eos ad bene sancteq; uiuendum non parum incitabit, ita affectio ad illam etiam magis imitandam p'urimū adiuuabit, Nunc ad alia de quibus iam tempestiuum est disserere orationem conuertamus.

¶ Quid parentibus obseruandum in liberorum procreatione.

Capitulum secundum.

¶ Atis iam parentibus persuasū esse arbitramur quam necessariū sit ad institutionē filiorum modeste eos in primis ac sancte vitam instituere, proximū nunc est ut quo illos modo instituāt ostēdamus, quod antequam aggrediamur non negligendū uidetur, ut quid in procreatione eorum obseruare debeant pauca primo attingamus, parū enim prodesset in iis instituendis laborare qui ita procreati essent, ut magna non sine difficultate bene institui possent, sicuti solet accidere cultoribus arborū, q̄ cum radicis fundamēta male iecerint habeant quantū uelint putandorum ramorum curam, frustra bonum unquam ullum earū aut uberem fructum expectabunt. Principio itaq; qui pro suscepta sobole perpetuo letari cupiunt, curare debent ne aliis q̄ uxoribus scēminis unquam congregiantur, præsertim abiectę aut prostitute conditionis, quod cum diuini ad mandati obseruationem pertineat, tamē humana etiam philosophia præcipiente ad decorem splēdoremq; morum, atq; ad nomen filiorū clariū, ad euitandam quoq; (quod exprobrare facile quisq; eis potest) generationis maculam maxime conducat. Plæricq; enim sæpe quibus generositatem magnā.

PRIMVS

animi natura ingenuit conscii paternæ labis deliciuntur prosteruntq; animo, ut qd a natura bene susceperunt, generationis non parum detrahit ignominia. Cōfitebitur etiam dehinc quisq; eorū qui se meretricibus iungunt intemperatoris libidinis ui ac stimulo impelli q̄ qui uxorib⁹ propriis, suscipereq; eius effectū non dissimilem ab immoderatōre illo desyderio uim atq; naturam, quam certe ita tenacem imprimi medici tradūt, ut quas rationes conditionesq; semen habuerit dum generationis radices iacit, easdem infundat nunquā abluendas in humana corpora atq; ingenia. Quare consequēs est ex huiusmodi intemperantia natos ad uenereas uoluptates etiam procliuiōres fore, Quod nec poetas etiā latuisse apparet, ut oīa que uis etiā secreta naturę uelamentis suis ornare studuerint, fingunt em̄ Palladiā (q̄ castissimā ac uirgo credita fuerit) a Ioue genitam esse non ex coniunctione fœminę ut reliquam ipsius sobolem, sed ex cerebro, quasi ibi sapientiæ non libidinis ullus inesset ardor qui in filiā deriuaret. Ex hac ratione illud etiam sequit̄ q̄ nec minus admonendi sunt patres ut scilicet potu ac cibo moderate sumpto commisceāt se uxoribus, ne contra obseruantes cōtingat eos habere filios heluones & ebrios, cuiusmodi memorať illud Diogenis in quendā adulescentulum ex temulentia desipientem. Adulescētule (inquit) ebrius te seminauit pater, Cui nec dissimile est qd a sene quodam docto recolo iactum fuisse in quēdam puerū immoderatus edentem, quē dum Orci qui cuncta deuorat filiū appellaret o semini (inquit) conueniens messis. Pari ratione cōuenit absi inere se parentes ne causa ieiunii debiliores aut alia causa facti sint cum longo itinere aut graui labore fatigati, cum languore aliquo correpti, & qd studiosis literarum frequētius accidit, cum meditati quicquā defixius diutiusq; fuerint, ne ex his uitii aliquid qd & animo & corpori nocumentū afferat filios postea susceptos comitetur. Nō est contemnendū etiam q̄ medicorum probat auctoritas ne intra secretiores thalamos depictas habeāt deformes monstrosasq; figuras, quarū intuitus cogitatioq; uehementior admirabilē uim habet in fingendis fœtibus, instar eorū quæ uel oculis hauerunt uel mente efficacius conceperunt, Quare Soranus auctor medicinæ quem refert Augustinus scripsit Cyprum quendā regem cū deformis esset coniugi suæ ne deformes filios pareret proponere in concubitu formosā picturam solitū fuisse, Precipue aut̄ fugienda est nimia congregiendi consuetudo, quæ corpus pariter & animū lassat admodū atq; eneruat, qua & prohibentur generari fœtus, & si generentur deteriores ob id semper euadere solent. Quare scitum fuit illud Pythagoræ responsum, qui rogatus qn̄ esset cōcūbendum, tunc (inquit) cum te ipso infirmior uis fieri, cuius est etiam præclara illa sententia, uenerea hyeme non æstate faciendā, autūno ac uere leuius, omni aut̄ tpe esse grauiā & ad sanitatem minime idonea. Obseruandum est etiam qd medicorū simul & philosophorū p̄cepta tradunt, ne nimīū adulescentulę quis se coniūgat, q̄ tenuiores inde hebetioresq; filios nasci nō tam in hominibus quā in cæteris etiā animantibus animaduersum sit, & quibus:

LIBER

in ciuitatibus mos est adolescentiores puellas nuptui tradi, in his etiam imperfectiora esse hominum corpora atque irrobustiora, laborē etiā maiore partus sustinere ac uitae discrimē saepius incurrere, Idem de senioribus putandū est quoniam ita ut & iuniorū partus minus perfecti esse minusque & animi & corporis viribus ualere creduntur. Quare recte maiores nostri foeminas non ante octauum & decimum, uiros uero sextum & tricesimū annū connubio iungendos esse censuerunt, Post hęc curare debent mulieres cum pregnātes sunt ut quantum satis est alimonie capiant, ut acutiores atque amariore deuitent cibos ac uina insipida, ut moderate se exerceant, non pigritia torpescerent, nec uolento ullo se motu aut labore lassantes, laudantque plurimum prisci auctores tanquā moderatius ac dignius iter, singulis diebus uisunt aras ac templa sacra, studeant sed quā maxime mente laeta semper & tranquilla esse, nam quē admodum diligentius culta laetiores fruges terra producit, ita ut diligentior rem sui curā habuerint, meliores etiam humana corpora proferunt fructus.

¶ Docet maximam alimonie filiorum curam habendam esse.

Caput tertium

Ostendit uero enixe fuerint maiore quoque studio attendere oportet matres, circa alimoniam filiorum, atque illud in primis admonende sunt, ut eos proprio alant lacte, neque nutriendos tradant extraneis praesertim abiectis aut impudicis foeminis. Nam non minore lactis quam supra seminis diximus uim ac proprietatem credimus esse in fingendis corporis atque animi similitudinibus, quod cum hominum tum ceterorum & animalium experientia compertum est. Agnos subrumos si capris lactandos subiecerint ferunt lanę durioris esse, contraque tenerioris hedos si lac ouium ebiberint. Duos pueros agrestibus parentibus natos accepimus propter matrum tum lactis tum aeris inopiam alterum caprino alterum porcino lacte enutritos, atque hunc a lutosissimis paludibus, illum a dumetis frondosisque iugis mortuum nunquam auelli potuisse, Quare non indocte ab Ouidio dictum est, nec lac bibit ille leęnae, & a Virgilio hircanęque admorunt ubera tigres. Porro quid haec in corporibus animalium miramur? cum in his quę a terra nascantur certum sit aquas magis ac terras quibus alantur quam semina ipsa a quibus genita sunt ualere ad earum vel decrementum uel augmentum. Plantaria quoque lacte primo indolis si in tristioris succi terram transponuntur praerunę interire, Parcant igitur matres ab se filios ablegantes aliis alendos dimittere, proponant sibi exempla quas modo memorauimus & pecudes simul et arbores, ne putent uenustatis magis aut ornamenti causa decentiores, illos mammarum neruos sibi a natura fuisse concessos, Desinant proinde ita delicatae, quid dico delicatae? immo ita ferę atque immanes esse, ut quo formę aut tenerioris ætatis flore aliis ostentandū conseruent, quod neque lupę neque leęnae efficerent, filios uel quasi negligentes uel odio etiā prosequentes a pectore suo abiiciant. Attendat quod Gregorius uel odium etiā prosequentes a pectore suo abiiciant. Attendat quod Gregorius prauā huiusmodi consuetudinē in coniugatorum moribus surrexisse ac culans dicit eas non alia causa filios quos gignunt aliis mulieribus nutrien-

PRIMVS

dos quā sola ex carnis incontinentia, nolint fontem uberū suorū nolint tam sanctos quos sobolis tū pascendē causa natura fabricauit ipsę tanta cum de mentia mammārū euripos extinguere, ne naturæ pulcherrima atq; ingen- tia dona despiciant, ne quod illa sapientissime cōdidit benignissimeq; eis cō tulit, tanq̃ illius criminatrices contemnant. Ne parui quęso faciant, ne imiten- tur eas quæ turpitudinis suæ conscię nondū natos fœtus priuant alimonia, interioris puriorisq; sanguinis aborsum medicamentis facientes. Quid em̃ aliud ipsæ faciunt dum uberrima suorū uberū illis munera denegāt; dum tubos per quos preciosissima lactis ipsius unda profluit arefaciūt. Neq; ullā q̃ ab aliis ali eos curent excusationē afferant, qui si faripossent & uecordiā longe earum accusarēt, & q̃d ab artifice natura susceperūt ab ipsis tanq̃ pro- ditricibus ac salutis eorum inimicis auferri quererēt, nā quid conuenire ma- gis sustentationi ipsorū credunt; quid ad conseruandos atq; augendos eos magis cōgruere arbitrāt; q̃ cōsuetū iā in interioribus uterī penetralib⁹ ante degustatū sanguinē; neq; enim aliū est ac prius in utero fuit, quāuis ui deco- quentis caloris mutato postea colore exalbuerit, Nam nec carbonū q̃ aliū cum ardent aliū cum extincti sunt colorem seruēt diuersa tū est species, nec argenteorū stilorum quos albere cernimus mutari etiam materiā putamus q̃ ductę ex eis notæ nigrescant, uina quoq; q̃ ex uuis recenter expressa albe- scant, diutiusq; in fracidis seruata rubescant nō diuersa tū esse existimam⁹. Dicāt uero si a teneris annis assuefactę fuerint cuipiā uino quod uerbi causa uinea sua genuerit, neq; aliud unq̃ exoptauerint quantū ad ualitudinē con- ferre putabūt, si ex diuerso longe orbe prolatū aliud uinū eas ebibere opor- teat, ita profecto est ut cum nihil applicabilius nihil similius cui iam in utero assuefacti sunt uictui illis afferre possit q̃ lac propriū matris, nihil etiam sit su- stentationi eorū atq; augmento aptius, nihil conuenientius, cuius præcipuū euidentq; testimoniū ne quidē est prætereundū, quod experimento probatū esse affirmant medici, conferre scilicet ad quæq; quibus infantes agunt nō- cumenta si admoueant ori eorum sugendę summæ maternarū mammārū papillæ, ne manifesta iam naturæ iura respuant, ne detractetur quæ præter cætera eo ipsas etiam argumento ad alendos fœtus inuitat, q̃ educatorem nondū natorū corporū sanguine cum puerperii tēpus propinquare præsen- tit transmittit ad exteriores uberum fontes mira prouidens solertia, ut nō di- uerso quam in latebris conditi pascebantur in lucem etiā prolati uictu foue- antur, quę & geminas p̃terea eis mammas adiunxit, ut si geminos etiam for- tasse aliquando parerent, non deessent pares illis latices, quibus utrinq; abun- de ali possent. Nec magistrā omnium atq; opificem naturam tantā in iu- ria afficiant, quę cum totas integras p̃fectasq; filiorū suorū matres esse uolu- erit, ipsę contra iura sua dimidiantes negligūt, eos aspernant deserunt a bīsci- unt, res monstri certe similis, ut quos in abditissimis uterī recessib⁹ nō uisos vnq̃ sanguine proprio aluerint, cum in apertū prodierint, quos iam uident quibus iam iam arrident & blandiuntur, quorum dulcia murmura officio- rumq; implorationes captant, illis tam immaniter lactis proprii dona deneg-

*Seneca lib. 1. de ira
qui 2 naturæ p̃ter
illa dicitur illa
rib⁹ omnia facili
p̃ter cetera quæ
uita p̃t quæ contra*

gant, non alia sibi causa concessū ut quem cunctis animantibus ingentium
 esse constat in filios amorum, ad extraneas mulieres ueritē tantum eis ciba-
 tionis causa transferant, quibus cum minus affectas esse manifestū sit, pro-
 pter alienatā ab ipsis eorum nutritionē. Ita illos maiore sæpius earū a qui-
 bus alimenta susceperunt q̄ matrū desiderio moueri incertū non est, cōfir-
 mari enim augeriq̄ maxime omnibus animantibus solum qui communi
 ex conuiſſu amor exoritur. Mirantur forte longiorem super his sermonē
 nostrum, at nos non minus delicatiorem uitam earum qua compulsi etiam
 sumus plura quam instituerimus uerba facere, neq̄ nostram refellere sentē-
 tiam contendant, q̄ uel corrupti uel siccati lactis causa uel malam propter
 ualeitudinē uel gignēdorū etiā aliorū desiderio filios sepi⁹ extraneis alēdos
 cōmendent non aduersamur, non his cerre repugnamus, q̄ cum acciderint
 tñ eas sūmopere admonemus ut sūmam adhibeant diligentia in deligen-
 dis nutricibus, quas etiam si fieri potest non alibi quam in domibus earum
 hospitari curandum est. Sed etiam erit cauēdum ne pre gnantes sint, ne par-
 tu nimis recentes, aut ne minus quidem duobus mensibus, ne mala aliqua
 ualeitudine affecte ne cuiquā se commisceant, ne uel abortum fecerint uel fa-
 ceret cōsueuerint. Præterea attendere oportet ut masculum pariant ut colo-
 re sint uiuido, corpore robusto, carne neq̄ macilenta neq̄ prepingui ætate
 etiam uiuenti, atq̄ ea maxime probatur quæ quintū & uicesimū & quintū
 inter & tricesimū annū agitur, Nō est etiam negligēdū ut moderato utant
 exercitio, ut bonis ac electis alantur cibis, ut quod præcipue Aristoteles p̄ci-
 pit uinū sumant multa mixtū aqua, ac ipsū quidē modicū, licet contra uul-
 gi iactet opinio. Quæ cuncta cum ad informanda augendaq̄ magis huma-
 na & corpora & ingenia plurimū cōferre credātur, longe tamē ante omnia
 maiorē efficaciorēq̄ uim asferre existimandę sūt humanę perturbationes,
 quibus nemo non uel magna ex parte subiectus est, quare adhibendę sunt
 pueris nutrices quæ non tristitia, nō ira, non timore plus æquo affici uideāt,
 reiiciendę sunt morosę difficiles fatuæ stolidę temulentę seruæ improbę p̄-
 sertim uero quod principio admonuimus impudicę, quandoquidē & pudī-
 ciciæ maius incumbit periculū, & venereæ titillationis violentior uis est
 faciliorq̄ in educatā sobolē ab altrice deflux⁹, Nec miremur postea quosdā
 quos honestissimis castissimisq̄ ortos sciuius parentibus, q̄ uiles impudi-
 casq̄ sortiti sunt nutrices longe parentū suorū moribus dissimiles extrisse.
 Tanta quippe est primi ipsius alimentī vis, tam efficax impressio, ut non ali-
 as proprietates & ingenia trahat secum in nouellum quo suscipitur atq̄ te-
 nellū uas, q̄ quas riuus ipse unde profluxit habuerat. Bernardi mater & san-
 guine clara & uirtute etiā clarior fuisse prædicatur, quā cum in multis tum
 in educatione præsertim liberorum manifeste declarauit, nam eorū nō mo-
 do erudiendorū parceq̄ & sobrie enutriendorū curā habuit, quod nos q̄q̄
 infra præcipientus, quin & lacte non nisi proprio alieos unq̄ passa est, illud
 probe callens, quod a nobis demonstratum est maternos utiq̄ mores cum

longe uisum
 in carum quā
 nō q̄ratur obm
 iatū est habi
 x solitū. mēfā
 phamidiomē
 tam quā se con
 a riuāla contra
 nūg atq̄

PRIMVS

eo simul liq̄re in lactētes filios defluere. Nec uero diuersum est sancta & prudens mater ab optima educatione liberorū suorum consecuta, quos omnes (septem em̄ numero suscep̄rat) & uirtute moribusq; insignes, & q̄d mirū est dictū deo insuper dicatos, summaq; omnes sanctitate religionisq; obseruantia præstantes habuisse percelebre est. Nec uero gentilibus mulieribus minori id laudis attributū est, q̄d q̄ maxime nos docet perelegans illud epigramma, q̄d marmoreo tumulo insculptū reperi in basilica quæ memoriæ Ioannis & Pauli dedicata est, eius uerba sunt hæc. Gratia Alexandriæ insignis exempli ac pudicitia etia filios suos propriis uberibus educauit. Non uisum fuit satis mulierē laude pudicitie commendatā fuisse, nisi & adiunctū esset filios eam suos propriis uberib⁹ educaisse, utpote rem probę cuiq; & pudicę fœminæ conuenientē maxime ac necessariam, filiorum quoq; utilitati admodū atq; salutis consulentem. Subit animū Laurentius germanus meus quem propter non mediocrem eius ingeniū summam quoq; uitæ consuetudinem & integritatē amabam plurimū, fuit illi nutrix optima mansuetissima pudicissima sed quæ ei tamen corruptum lac præbuerit, q̄d adeo malo suo hausit, ut per oēm ætatem suam grauissimo semper renium dolore uexat⁹ sit, quo & tandem tempestiuore eum fato uocante consumptus est, sed præter hæc erat adeo illi similis (non de moribus loquor) quibus nihil dici possit similis, ut q̄d sæpius obseruaui iisdem ferme lineamentis oris motu labiorum, aspectu oculorū, incessu etiam eodem esse uideretur, Me aut̄ aluit nutrix tantæ uerecundia ut uiris coram ne oculos unq̄ attolleret, fœminas uero sæpius intuens erubesceret, memorq; um a matre accepisse, nunq̄ illam quin rubore magno semper suffunderetur alloqui potuisse, erat præterea loquendi parcissima, solitudinis appetentissima, turbæ inimicissima, adeo ut domi ferme semper marito longe illam increpante se contineret, Huius ita nutricis meę mores examussim me comitati sunt, ac si cor eius atq; animam cum lacte simul imbibissem, cæteri uero quos mater aluerat (id em̄ semper faciebat) nisi uetaret aut malā ob ualitudinē aut ob desiccātū (quod sæpe accidebat) lactis fontem, mirū q̄ naturam illius & mores ac gestus corporis imitati summo quoq; eam semper amore cōplexi sunt. Quæ ideo uolui meminisse ut meo meorūq; exemplo discant matres quos genuerunt alimentorum gratia is a natura liberalissime eis tributus est q̄ mores simul ac uitæ cōditiones imbibituros esse. Nunc ad quę nos iam dudū uocamur tradenda institutionis eorum præcepta descendamus. De institutione igitur filiorū locuturi non admonebimus q̄d a medicis tm̄ scimus esse præceptum, ut a præruptis altisq; locis unde facile labi possint auertantur, ut nulla illis quibus uel punctim uel cæsim lædant se ipsos ferramenta attrectanda permittantur, utq; ab aliis si qua sint his similia uel ignis uel aquarum uel equorum cursitium uel canum uel ferarum mordentium periculis diligentissime custodiatur, ad incolumitatem em̄ eorum hæc magis q̄ institutionem de qua nobis

LIBER

dicendū est pertinent, quanq̃ multorū parentum tantā se cordiam nouim⁹,
ut minimā uel nullam horum habeant curam. Illud autē credimus & animi
& corporis eorum uiribus plurimū conferre, si haud nimis delicate a pueri
tia nutrantur, sineq̃ uiliora neq̃ etiam sumptuosiora sed qualia quidē na
tura desyderat cibaria illis ^{uiter} atq̃ indumēta preparent, qd̃ cum p̃senti
tum reliqua etiam omni eorū aetati proderit. Nam quibus se tunc uiuendi
moribus assuefecerint, iisdem tanq̃ iactis quibusdā uitę fundamentis tenacis
sime semper inherebūt. Marcus Cato in libro quē & ipse cōposuit de liberis
educādis mihi (inquit) puero ^{modica} una fuit tunica & toga, sine fasciis cal
ciamēta, equus sine ephippio, balneū nō quotidianū, alueus rarus. Paria q̃q̃
de uticensi legunt. Diogenē ferunt filios Xenidæ curę & discipline suę com
missos cibo leui ac uili educaſſe, deſolos etiam ad cutem incompósitosq̃ ac
sine tunicis & calceis deducere solitum esse, quanq̃ quæ a ciuilitate morum
discrepant non multum probamus.

¶ Vtile est pueris frigoris patientiæ assuefieri

Caput quartum.

Idebitur autē utile esse si frigori assuefiat, qd̃ barbari alioqui facere tra
duntur, uel gelidis eos fluuiis immergētes, uel uili admodū ac modi
co amictu contegentes, propter em̃ eorum calorē aptius faciliusq̃ ad
frigus exerceri possunt, uidemus aliquos ob summā parētū inopiam in ma
iore etiam hyeme & nudis pedibus incedere, & unica ac trita quidem ueste
indui, qui q̃ ita assuefacti sunt, non magis tñ asperitatē frigoris q̃ splendide
etiam quicq̃ calceati atq̃ amicti molestā habent. Quo loco cōuenienter nar
randum est, qd̃ adolescentulo iam mihi dum ruri aliqñ agerē cōrigit, obuiū
habui forte rusticū quendam pecora agentē, atq̃ ut erat altissimū frig⁹ neq̃
illi calcei neq̃ pene uestis unde tegeret, commiseratus indigentia hoīs, roga
ui, q̃ fortiter rigorē illum tāti frigoris ferret, quē uix ego tot undiq̃ septus in
dumentis sustinere possem. Respōdit ille mihi perfacete, putas ne fili frigeres
si quicqd̃ uestium habes indutus esses? cuncq̃ statim nil me frigoris sensurū
annuissē, ne mireris ergo (inquit) si ne utiq̃ frigescam, quū quicquid indu
mentorū habeam semper amictiar. Quo plane non tam faceto q̃ sapiētie ple
no responso admonuit me homo agrestis & imperitus, quantū ad supplen
das corporū necessitates ualeret usus atq̃ assuefactio. De frigore hæc dixi
mus, Famem contra perferre nullo modo sinendi sunt, ne propter continuū
qd̃ in eis sit augmentū naturæ uigor imminuat. De somno itidē cēsendum
est, sed moderate quidem om̃ia, nam tradunt & medici & philosophi & M
Varro in longa historia quæ inscripta est de liberis educandis. Si nimio illi
cibo ac somno uti permitterent, animaduersum esse hebetiores inde tardio
resq̃ fieri, impediriq̃ proceritatem corporum, minusq̃ ea adlescere.

¶ Vinum ministrandum esse pueris negat.

Capitulum quintum.

PRIMVS

Inum aut quia calore abundant minime eis ministrabitur. Quod &
 u Diogenes in filiis Xenidæ discipulis suis obseruauit, & Plato monet,
 uetans ignem igni excitari, & Seneca meminit, & medici precipiunt,
 donec ad annos nouem peruenerint, quorū nisi illustri auctoritati innitere
 mur, haud unq̄ illud eis negare auderemus, ne quosdā nostri t̄pis delicatos
 curandisq; magis corporibus q̄ animis intentos offenderemus, quorū pra
 ua adeo corruptaq; opinio inualuit, ut ad augendū robur confirmandaq;
 corporis bonam ualitudinē uina dum probe exhauriunt multum prestare
 adiumenti arbitrent̄, quare multi etiā filios dum lacte adhuc aluntur, assue
 faciunt uino, affirmantes eo ualidiores robustioresq; nervos q̄ lactis alimen
 to fieri, q̄rū stulticia magnū saepius filiorū animis simul & corporibus affere
 nocumentū, nam calor qui in eis abundat ad auctus nouo alio calore ad irā
 eos facit precipitiores, quæ in tenera præsertim etate summopere cauenda
 est, Quod & Plato qui id prohibuit minime ignorauit, Et sacra etiā nos do
 cet auctoritas dum uinū multum potatū amaritudinē animæ esse inquit, ir
 ritationeq; & iram & ruinas multas facere. Sed præterea hebetant̄ inde ma
 xime ac prope enecant̄ ingenia, ipsa q̄q; uis rationis obrundit̄ longe atq; in
 fringitur. Non quemadmodū asserbat nebulo Cretensis, qui se philosophū
 & Platoniciū quidē affirmās ex decreto ipsi? quē falso in mediū proferebat
 Platonis, ad potandum probe omnes hortabat̄, tanq̄ ad excitanda ingenia
 augendāq; uirtutem plurimū conferret nimia uini ingurgitatio; Corpora
 uero multis sæpe ac grauissimis morbis conficiunt̄, Quare ne intuearis (di
 cit hebræus sapiens) uinum quando flauescit, cum splenderit in uitro color
 eius, ingreditur blande, sed in nouissimo mordebit ut coluber, & sicut regu
 lus uenena diffundet. Qui uero propter delicatiorē consuetudinē uel pro
 pter exactos iam exuberantioris caloris fines denegare illud eis forte refor
 midant, moderatū saltem ac prædominante longe aqua permixtū ministra
 re debebūt, ut docet Aristoteles, propter comprimendū multū eorū spiritū
 qui sursum ferri ac rursus uenas tumefaciendo porosq; quibus respiratio
 fit coartando descendere cōsueuit. Modice quippe sumptū plurimū & inge
 nia acuit, & bonę cōfert ualitudini, equa em̄ uita ut diuina uoce instruimur
 hominibus uinum in sobrietate, sanitas est animæ & corpori sobrius potus,
 Noli quoq; scribit Paulus Timotheo aquam bibere, sed uino modico utere
 propter stomachū tuum & frequentes tuas infirmitates. Præter hæc etiā co
 hibendi aut interrūpendi non sunt eorū ploratus, ad augmentū em̄ atq; exer
 citationē quasi quandā corporū conferre existimatur. Sed & usq; ad ætatē
 quinq; annorū quæ nōdū disciplinē ulli apta est a laboribus q̄ maxime arce
 bunt̄, ne crescendi ullum impedimentum afferat, motu tñ quodam qui non
 uiolētus sit ad propellendū corpis pigritiam exercebunt̄, exerceri aut apte
 poterunt per ludos, qui neq; remissiores neq; laboriosiores in primis autem
 non iliberales sint.

¶ Graues & honestos sermones pueri audiant quibus humani
 formentur animi. Caput sextum

LIBER

c
 Auendum præterea erit id quod & Plato nutrices admonuit, ne eis
 turpes aut inanes anilesq; fabellæ narrentur, q̄ quemadmodū mani-
 bus corpora ita & sermonibus animi humani formentur, ne etiā q̄d
 frequētius fit, dimidiatorū uerborum ineptissimas quasdā murmuraciones
 audiant, in quo curam quoq; adhibebunt, ne (qui mos est celeberrimus fœ-
 minarum) sinant per huiusmodi blandiciunculas uel quæ eis honestissima
 nomina indiderūt diminui, uel alia quæ nescio quid fœminulæ magis red o-
 lent innouari, ne succrescēt e tate iisdem quoq; (q̄d fieri uidemus) perpetuo
 nominibus appellentur. Quo circa cum nominū honestas plurimū afferat
 dignitatis atq; auctoritatis, illud quoq; moneamus ne parentes filiis impo-
 nant nomina aut indecora aut barbara aut noua aut quæ gentiliū deorum
 sint (quod a plæriscq; fit) ne in iniuriam religionis nostræ id fieri uideatur, q̄q;
 uirorum excellentiam plus decoris interdum noībus suis q̄ contra nominū
 uiris tribuisse probatum est. Cuiusmodi sunt Cicero. Brutus. Naso. Maro, q̄
 licet per se parum uenusta sint, propter tñ eximiam illorum uirtutem qui ita
 appellati sunt nemo non honori etiam sibi ea nomina ascriberet, Antonino-
 rum nomen licet ab Antonio diminutū sit, ob p̄stantem tñ eorū principum
 probitatem qui id primo sibi inditum habuerūt, tā celebre extitit, ut quot-
 quot eos secuti fuerunt, nō Antonios sed Antoninos se dici magis tanq̄ ma-
 ioris uenerationis optarent, Neronē contra qui sabina lingua fortis ac stre-
 nuus significatur, propter nefanda scelera illius qui ita appellatus est quanq̄
 decentissimum id nomen sit, dici tamen se quisq; recusaret, Sed unde discessi-
 mus redeamus.

¶ Deterrendos non esse infantes monstrorum nominibus quæ
 mulierculæ confingere solent. Caput vii.

n
 On sunt item deterrendi pueri monstruosissimis uel lemurum uel lar-
 uatarū formarū quibusdā nominibus, quæ a fœminis confingi confi-
 ctæq; sæpius stultissimo errore credi solent, ne quo tenelli male imbu-
 ti fuerint, cū ad firmiores annos peruenerint, malo etiā terrore semper affici-
 antur, non sunt nominandæ illis striges quas recens opinio uulgi sub felium
 specie infantes necare perhibet. Ouidi⁹ aut sub nocturnarū forma auīū & oc-
 cidere eos, & a stridendo in super sic appellatas esse confirmat, Non nomi-
 nent illis Orcum hoīes uorantem, nō Syluanū summa ædium incolentē, nō
 Demogorgona, non fatidicas, nō deas ultrices, non Morphea illum quē &
 fœminæ noctue sponda lecti effigie humana pueris insidiari confingunt, &
 Naso describit famulū somni humanā figurā incessum quoq; & uultum ac
 uocis sonū exprimentē. Non alia hisce similia quibus & me recolo adeo de-
 terreri solitū, ut ad multos usq; adolescentiæ annos uix a me terrore illū ab-
 unguiculis iam uehementer imbibitū euellere potuerim, quoties uero poe-
 tas legerem antiqua ea atq; elegantia sed immutatis paucis literis corrupta
 nomina perspicue intelligens, ab ineptissimis imperitissimiscq; fœminis ita
 retenta esse non sine risu admiratus fui.

PRIMVS

¶ Diuino cultui religioniq; a teneris annis dedicatos esse oportet.
Caput octauum.

De diuinum aut cultum q̄ maxime erunt ante omnia instruendi, ut eē
a religioni honorē habere, & de deo uerba facere discant honesta mini
meq; opprobriosa. Non item iurare per nomen eius, q̄ usus iurandi
ad peierandū sit admodum facilis, summūq; etiam pariat illius per quē iuratur
contemptū, dei aut contemptu quid indignius aut detestabilius dici
potest. Nec minus uero a mentiendi studio deterreri debebūt, quo nihil est
ab homine libero magis alienū, quod & interdixit Solon Atheniensis, qui
fuit unus ex septem sapiētib; . Est uero cū in omni etate dedecor osū, at in
pueris perniciosū, qui ubi mentiri assuefacti fuerint, in omnia audacter se
precipitant uitia, nihil aestimantes quoduis tetrū atq; execrandū scelus. Ab
obscenitate etiam uerborū custodiant, ne quid fœdum & turpe illis narret,
q̄d audientes loqui itidem assuefiant, assuefactiq; demū cum adoleuerint fa
cere minime erubescant. Quare omī studio curandū erit, ne cum quibus lu
dos simul & domesticos sermones inituri sunt pueris & æqualibus suis nisi
bene morati beneq; a parētib; instituti sint ullo modo uersent, cum seruis
maxime q̄rum summopere illis conuersatio interdicienda est, ne quid obse
num (ut sunt obsceni illi semper) audiant, ne quid seruile imbibant, q̄d a te
neris ad firmiores usq; annos nunq̄ eos tanq̄ pix tenacius adherens derelin
quat, omnino studendū erit ut tales illis sermones non fortuitu quidem sed
certi ac ex industria tanq̄ cibi quidam administrent, quibus ad probitatem
ad modestiam ad literarū amorem atq; ad dei ipsius timorem inuitent. Nō
parum nanq; momenti esset, si a rudioribus illis annis quicq̄ audirent quod
uirtutis & literarū fastidium eis aut odium generaret. Delectant em̄ magis
per oēm ætatem quæ primis ab annis ebibunt, amarioraq; fiunt semp̄ quæ
cunq; infantia prius exhorruit. Non tam uero eorum linguæ q̄ & manū
cura habebitur, ut compressæ puræ integræq; seruent, ne uel clam uel palam
rapere quicq̄ minimū etiam assuescāt, quo dulci malo diu per assuefactionē
allecti, maiora ne utiq; cum maiores ad annos peruenerint reformidēt, erūt
aut q̄ maximo ante omnia studio inhibendi eis omēs alearum lusus, etiam
leuissimi, quib; tenella facile ad auaritiā ætas inuitatur, quibus & q̄libenter
occupāt furtis etiam rapinisq; infamē semper uitam egisse comperitū est. Nō
item ducētur in balnea, quod ab antiquis romanis diligentissime fuit obser
uatum, apud eos uerecundiæ summæ erat aut patrem cum filio pubere, aut
socerū cum genero lauare. Tam em̄ religiose sanguinē & affinitatē q̄ deos
suos colebant, credentes non minus nefas esse inter necessarios ac in loco ali
quo sacro nudatos apparere, Non permittant quoq; ire in tabernas merito
ratos rumq; non aspicere picturas quæ deformitatem aliquam habeant ex
quibus non minus ac ex uerborum auditu tenellis adhuc eorum mentibus
turpe aliquid gigni potest, quod monemur ex Terentiano illo adolescente,

LIBER

qui depictū Iouem stupratorem intuens ad libidinē uehementer incitabat. Non interesse spectaculis, quæ dulcissima sunt irritamenta omnis non tam libidinis q̃ inhumanitatis, non uani deniq; popelli ullis cetibus immisceri, ubi nulla nisi temeritatis & inconstantiae nisi luxuriæ ac auariciæ exempla habebuntur.

¶ Querenda sunt ea loca in quibus de innocentia modestia aliisque uirtutibus sermo habetur.

Caput nonum.

uentur aut ad loca ubi honestas & religio colitur, ubi de innocentia de modestia, de integritate uerba habentur. Docendi erūt qd Diogenes filios xenidæ solebat domi ministrare, non inter cenandū cū aliis simul accumbere, taciti & ac se in uia tantū intuentes incedere, & qd Demetrius phaleræus præcepit occurrentes in itinere reuereri, quodq; ad Demonicum scribit Isocrates non tristi & demisso sed prompto & uiuo ac hilari uultu esse, ut uideantur salutare magis q̃ odio habere, lucidosq; se erga omnes præbere, optimis aut uti, neq; circa ridicula grauibus neq; circa grauius ridiculis delectari, mundiciē deniq; pudorem religionem iusticiā atq; modestiā seruare, quibus adolescentulorū mores potissimū dicit contineri. Quare & instruantur comiter salutare, salutantibus mutua salutationis officia reddere, uenientibus simul & abeuntibus se officiosos præbere, nemini conuiciari, nemini irasci, suauiter & urbane compellare, suauius & urbanius respondere, cedere aliis facile, non pertinaciter suæ insistere sententiæ, raro ac cum necesse fuerit t̃m loqui, Confabulantibus non nisi uocatos se immiscere, uocantibus præsto interuenire. Pro ætate quenq; & dignitate uenerari, inferiores aut inopes minime contemnere, cum beneuolentiā alloqui, cū humanitate colligere, æqualibus moderationem & facilitatē, maioribus reuerentiā præcipue exhibere, non esse monentibus asperos & contumaces, audire eis, assurgere de uia decedere, ceruicem & genua inclinare, ore etiam & incessu omnibusq; corporis partibus modestiā summā gestusq; decentes adhibere, cetera deniq; morum officia quæ ultimis tribus conuenienter libris explicabimus diligētissime obseruare. Habet em̃ facilitas & suauitas morum in se quiddam quod se ipsum omnibus commēdat ac charum reddit, quod beneuolentiā omnium plurimū allicit atq; amorem. Commonebuntur aut q̃ maxime seniores & eruditos homines adire, conuersationeq; eorum ac cōfabulatione delectari. Nam magnum est in pueris futuræ uirtutis signum, quum libenter eorum cōmercio gaudent, a quibus possunt meliores doctioresq; fieri, Adherēbunt igitur illis assidue, quorum monitis & exemplis ad omnia bona studia tanquā stimulis quibusdam & calcaribus magis incitabuntur, Peccabunt aut minus, & cum peccauerint facilius etiam ab eis emendabuntur, ut enim per speculum faciei menda si qua est melius deprehenditur, deprehensaq; diluitur, ita per seniorum admonitiones pueri certius errata sua intelligent, intelligentesq; corrigent, in quibus nullū est manifestius bonæ indolis

PRIMVS

indiciū, quam cum non intūte se moneri ac coargui audiunt, quod non in pueris modo sed in omni insuper ætate maxime commendatur, contraq; nihil peius his qui iniquo animo ferunt reprehensiones suas, quos ignorantia impunitateq; malorum suorum gaudentes amarus semper finis manet.

¶ Minis uerberibus aut nimia uerborum seueritate pueri ne terreantur Caput decimum.

a Dhibebitur autem modus ne minis aut contumeliis nimis ex-
terreantur, ne ue plagis cædantur, qui error parentum admo-
dum inualuit, putantium minas & uerba ad optimam filiorū
institutionem magnum adiumentum afferre, cum contra tan-
tus illis timor incutiatur, qui nec facile ad maiorem etiam ætatē
prouectis auelli queat, debilitatur quoq; sæpius quod stultissime plerq; foe-
minæ factitant, dum efferuescente ira quam nec minimam ipsæ habent, fili-
os suos malo cædendi more modestiam edocere uolunt. Anxonem equi-
tem romanum dum filium flagellaret occidisse legimus, cuius tati mali in-
dignatione cum populus eum omnis patres simul & filii graphiis in foro con-
foderent, uix Augusti cæsaris quamuis summa auctoritas liberauit, Refert
Iulianus iurisconsultus sutores puero discenti ingenuo filio familias parū
bene facienti quod demonstraauerat, dum forma calcei ceruicem ei percute-
ret, oculum effodisse. Quare cautius uersentur parentes in emendatione fili-
orum. Seruis enim ea non liberis hominibus conueniunt, inde fit ut qui ita
minaciter obiurgationibus afficiuntur, cædunturq; seruilem quendam ani-
mum induant, deiciantur, refringantur, desperent, dolore crucientur, & quæ
illis generosa forte mens inerat prosternatur, formidantesq; omnia nihil ten-
tent egregium atq; libero homine dignum, quæ cum animis tum etiam cor-
poribus plurimum obsunt, Nam & pessimi inde humores generantur, & de-
sidia exiccantur membra atq; contabescunt, neq; secus ac arbusculis nimi-
am ariditatem putamus & pueris austeriorem seueritatem nocere. Docent
hoc & nos cætera animantia, Non enim nouellis equarum aut uaccarum
foetibus uerba & calcaria aut stimuli adhibentur. Ipsi enim iam fræni pa-
tientes equi si crebrius uerberentur, fiunt morosi contumaces & ad cuncta
expauescentes, contra uero blandiore manu attrectati generosiores euadunt,
eademq; boum ratio, qui & acrius stimulis acti iuga sæpius detrectant. Ca-
num etiam nobiliorem esse indolem uidemus eorum, quos blāditiis magis
& excursandi licentia quam minis & uerberibus uenator enutriuit, Asinis
contra quod animal sit segne torpens ignauum seruilisq; & abiectæ naturæ
non blāditiis & palpationes sed uerba & fustes si utile nobis eorū seruiciū
parare uolum⁹ adhiberi necesse est, hæc em ipsorū magis propria quæ admo-
dum & seruorū supra esse diximus. Quare aptissime dum alter utros com-
pararet sacer auctor dixit cibaria & uirga & onus asino, panis & discipli-
na & opus seruo, micipia enim plagis afficere atq; torquere magis cōuenit

LIBER

quod eiusdem q̄ proxime subdit sententia probat, iugum & lorū curuant collum durum & seruū inclinant operationes assiduæ, seruo malivolo tor-
tura & compedes. Eadem quoq; ratione uidemus teneras frondes ferrū re-
fugere, sentes contra ac rubos falcibus runconibusq; succidi oportere, sic &
igne rigida saxa decoqui, molles contra cæras liquefieri. Mansuetiorē certe
in pueros oportet manum esse. Neq; hæc diximus quo laxandas eis habe-
nas ad cūcta ipsorū uota existimemus. Nota est nobis mollis huius ætatis ac
corrumpi facilis procliuiorq; ad uitiū q̄ ad uirtutē natura, sed q̄ modera-
tior mitiorq; disciplina melius ac facilius eos a uitiis retrahat, ad uirtutisq;
amorem inuitet, cui summā quoq; credimus & prudentiā & exacti cuiusdā
iudicii rationē adiūgi oportere. Nam benefacta eorum nonnunq̄ laudare,
errata sæpius dissimulare, blande etiam aliquñ corrigere, permiscereq; laudi
pudorem, commendationibusq; obiurgationes alternatim conueniet, atq;
ut res & tempus postulabunt nunc sancta seueritate uti, nūc fauere illis & ar-
ridere, nūc munusculis quibus plurimū ea ætas capitur cū quid benefacere
ceperint amplius etiam eos excitare. Prædicādi item erunt ac summis attol-
lendi laudibus, qui uirtute & literis præstantissimi uiri claruerunt, contraq;
delestandi qui sceleratissimi perniciosissimiq; habiti sunt. Narrandū erit qui-
bus proinde hi opprobriis ac pœnis, illi uero honorib; premiisq; affecti fue-
runt, ut horū exemplo a uitiis exterreant, illorum ad uirtutē incendantur.
Proderit etiam æquales eorū cum quid peccauerint grauiter accusare, con-
traq; cum laude dignū aliquid egerint summe probare atq; efferre, cū quib;
cum emulatio esse soleat, ita laudari eos audientes, ut pares cōsequi laudes
mereantur, ad uirtutē excitabunt, uituperationibus autē deteriti uitia a qui-
bus illas intelligent emanasse exhorrescent. Erunt & aliorū honores propter
bene merita quæ sitiant oculos filiorū ponendi, nam excitat nō parum ani-
mos nec leues ad imitandū infigit aculeos publica quæ conspiciunt alienæ uir-
tutis gloria & exaltatio, contra quoq; curandū erit ut turpium hoīm intue-
antur aliquando quæ illos sequunt opprobria, sicuti seruorū temulentorum
(q̄d lacedæmonii in conuiuiis faciebant) non quo aliena miseria quæ magis
cōmiseranda est delectari debeamus, sed q̄ aliorū dedecora plurimū exter-
reant, plurimūq; animos ea conspicientiū auocent a turpi uita, quā semper
illa comitari solēt. Qua rōne magnū etiā adiumentū p̄stabit si ad supplicia
q̄ de grassatoribus & sicariis ac aliorū criminū reis sumunt aspiciēda aliquñ
mittantur, insuper & cura adhibebit ut ab extraneis quorū grauis sit aucto-
ritas ad uirtutē plæruncq; exhortent, ac cum deliquisse deprehensi fuerint
acriter increpent. Extraneorū em̄ admonitiones maiorem sæpius q̄ dome-
sticorum in componendis moribus corrigendisq; peccatis uim habēt, quin
& ab ipsis æqualibus suis atq; a seruis etiam permittendū erit, ut male corū
dicta ac facta aliquñ exprobrentur, q̄d & Monicæ cuius optima nos educa-
tio hæc scribere impulit profuisse admodū sub primis annis suo loco infra di-
cemus. Ante omnia q̄d a principio præsentis operis admonuimus, ita se ab

PRIMVS

omni labe criminis mūdōs conseruare studeant parentes, ut nihil qđ turpe sit conspiciere conspectumq; filii imitari possint.

¶ Quo pacto corrigendi & admonendi sint iuuenes, nec eorum recitandam esse sententiam quæ eos acrius cędendos arbitrantur demonstrat. Caput undecimum.

Ecce obiiciat quisq; qđ multorum tam gentiliū (quorū e numero extitit Chrysippus) qđ sacrorum etiam scriptorū auctoritate certa probetur cędendos esse filios senserint ut libuit, & nos etiā maiorū nororū nec quidem cōtemnendorū auctoritati innitimur, Sed audiamus sacra uerba. Qui diligit filium suū assiduat illi flagella, ut letetur in nouissimo suo, & nō palpet proximorū hostia, equus indomitus euadet durus, & filius remissus euadet p̄ceps, lacta filium & pauentē te faciet, lude cum eo & contristabit te, ne corrideas illi, ne cōdoleas & in nouissimo obstupescant dentes tui, non des illi potestātē in iuuentute, & ne despicias cogitatus illius, curua ceruicem eius in iuuentute, & tunde latera illius dū infans est, ne forte induret, & non credat tibi, & erit tibi dolor animæ. His subiūgamus alia. Qui parcat uirgæ odit filium. Item uirga atq; correctio tribuit sapientiam. Puer autē qui dimittitur uoluntati suæ confundit matrē suam, & cætera huiusce modi quę tam nobilia qđ sancta quis unus improbabat. Sed quandoqdem de sacris scriptoribus agit haud abiiciendū est etiā quod Paulus (cuius nec minor est auctoritas) dum ephesios docet ita inquit. Er uos patres nolite ad iracundiā prouocare filios uestros, sed educate illos in disciplina & correctiōe domini. Item quod Colossenses instruens alio loco scribit. Patres nolite ad indignationē prouocare filios uestros, ut non pusillo animo fiant, Quo circa fortasse parentes cōsiderare debebūt in filiis ut quisq; uel ad uirtutē uel ad uitium inclinari magis uidebitur, nam si tam liberale sit ingenium pueri ut sua sponte uirtutis & literarū amore capiatur, sit uerecūdus, sit maioribus suis audiens, sit erga æquales suos mansuetus, non refugiat labores, laudem non aspernetur, erret aut aliquādo aut perperam aliquid agat, Neq; est em̄ quisq; tam grādis natu tamq; sapientia præditus quem non peccare aliquā cōtingat. Dicat mihi qui cędendorū puerorū sententiam probat, dicat mihi insurgendū erit ne in hunc talem minis & uerberibus? & qđ sacri illi auctores p̄cipiunt tundenda ne illius latera erunt? percutiendus ue assidue uirga & flagellis? an potius (qđ Paulus monet) timendū nō erit ne pusillo animo fiant? & quod nos supra docuimus blande non potius erit ac dulciter corrigendus? nonnunq; etiam quid egerit dissimulandū, cæterisq; insuper quos ibi tradidimus modis utēdum? At ubi tam mala prauaq; sit natura puer, ut frustra secum dulci vlla correctiōe agatur, coartamur angustiis, cogimur pene illorum assentiri sententiæ, quę forte non ab re etiam ita prolata est, qđ populo illi hebræo cui ingerebatur conuenire admodum crederetur, qui cū duræ ceruicis esset, nisi is (qui summa ueritas est) falso locutus est duris non modo uerberibus sed fustibus quoq; ei opus uideretur fuisse, quorundam

tamen adeo faxea (ut ita dixerim) mens est, ut quo magis uel reprehendantur uel uapulenti, eo magis indurescant, quare nec tales quidē cedendos probare audemus. Qui autē sententiæ huic repugnantes aliam sequi mallent, illud saltem uelim sibi proponant Terētianum, ne quid nimis, aut si nobiscū sentientes rogent quo illos modo emendare meliorēq; ad frugem reducere possimus, Scimus certe difficilimū omnium esse naturas hominū immutare, permixtisq; semel nascentium elementis aliam formā dare, sed ne illud quidem ignoramus nihil esse tam a natura insitum, qd non possit (non dico omnino) sed aliqua saltem ex parte corrigi, si ars modo & docta monitoris manus accedat, feras nouimus arte mansuefieri. Canes quos natura ad ingluuiem pronos fecit, ita quidem instructi sūt, ut cibo nisi iussi appropinquare non audeant, a quibus propter adhibitam eis magistrorū diligentia maiora etiam quotidie fieri cōspiciūt. Vrsos taceamus & simias, quorū multa q; huiusmodi intueri licet, sed elephātos dicam⁹, quis eos nisi experientia demonstrasset domari unquā & sub iuga mitti potuisse qd tñ arte & ingenio hoīm factum est credidisset. Leone autē quid animo generosius? qd corpore fortius? nonne illum tñ quem nec minæ nec uis ulla potest catello uerberato ad idq; data opera parato doctus magister exterreret? Magna nimis est ita humani calliditas ingenii, quæ naturæ uires quas extirpare non potuit, mollierit tñ tenuioresq; sæpe reddiderit? Quæ res docet etiam patres qui peruersæ naturæ forte filios habuerint, ut in corrigendis eis magna arte magnaq; sapientia utantur, utentur autē si quæ supra tradidimus pcepta diligenter obseruabunt, quibus adiiciamus, ut quemadmodū uerberibus qd catello expertus educator infligit exterreri leonem tam immanē beluā modo diximus, ita curent quibus huiusmodi filii contigerint in seruos quorū cædi proprium esse satis dictum est omnem & iræ & minarum & plagarū impetum effundere, quibus non secus ac leones prudentissimo consilio atq; solertissima arte magis exterrebuntur.

¶ Ad cognoscenda adolescentum ingenia
summopere laborandum Caput
duodecimum.

Summa uero ante omnia opus erit prudentia atq; mentis iudicio in cognoscenda filiorū naturā, discernendaq; uaria ingeniorum indole, ut in emendandis eorū moribus sicuti & in sanandis corporibus medici solent adhibeant cuiq; uitio atq; animi morbo contraria etiam correctionis remedia. Nam cum quattuor elementis constent corpora nostra, quorū quæq; diuersam uim obtineant. Ignis namq; feruorem, aqua frigiditatem aer humiditatem terra ariditatem innatam sibi habet, ita quod in quoq; corpore elementum dominabitur magisq; abundabit, paresq; etiam illi mores proprietates paremque naturam infundet, quod & in reliquis animantibus locis quoq; & regionibus accidere manifestum est. Inde fit ut in quibus ignis elementum preualeat iracundos,

PRIMVS

aquę remissos, aeris hilares, terrę tristes esse uideamus. Cautę itaq; prospici
 endā erit pueri cuiusq; natura. Sunt enim aliqui in quibus elucere uidentur
 suauissimi tanquā flosculi quidam futurę per se summę excellentisq; uirtutis
 Ceterum timidioris sunt q̄ conueniat uerecundiorisq; ingenii. Alii interriti
 audaces ac temerarii. Nōnullos uidebis loquaces & garrulos, alios deiectis
 in terram oculis, uix etiam cum iussi sunt loquentes, multos tumidos & ina
 niter gloriantes, plerōsq; uerę laudis & glorię appetentes, q̄sdā etiam animi
 abiectissimi ac nihil propiciū curātes, alios leues inconstātes uagabundos
 atq; alios etiā solidę & integrę mentis. Sunt qui maioribus parere indignā
 tur, sunt & qui minoribus libenter obsequantur. Sunt qui laboribus & uigi
 liis non inuiti occupent, sunt qui ignauia turpiter ac desidia torpescant. Sunt
 qui omniū quę habent profusissimi appareant, sunt & qui tenacissimi, qui
 bus nihil monstrosius, ut quā nondum experti fuerint inopiam longe quasi
 ea defecturi pertimescant. Capiuntur quidam literis & bonis artibus, nōnul
 li eas inuissas habent, multis uitę frugalitas, pluribus etiam uentris saturitas
 & ingluuię placet, aliqui mitis & māsueti ingenii, plures autē ad iram proni,
 alios pax quies & concors uita, atq; alios iurgia & contentiones delectant,
 Tanta est humanorum animorum atq; uoluntatū uarietas, tanta dissensio,
 diuersi igitur in institutione filiorum modi adhiberi debebunt, Nanq; alius
 inuerecūdo & audaci atq; alius timido & cui ad minima quęq; rubore ora
 suffunduntur, hic em̄ laudibus alendus ac munusculis sæpius erit inuitandus,
 applaudendū nonnunq̄ atq; arridendum, cum illo autē risu nunq̄ & blandis
 obiurgationibus sed tristiore semper fronte minacioreq; oculo utendū erit,
 ne si contra obseruetur languescat huius animus, prosteratur obtundat,
 summamq; tandem in desperationem deducatur, illius uero inani elata tu
 more mens gestiat soluat effundatur, nimiamq; in sui confidentiam præ
 ceptis deuoluatur, Præcipuum quippe est timori & uerecūdię obiectum lau
 dis remedium, quā uti assurgere ac bonam in sui spem adduci solent nobi
 les & bene compositi animi, ita immoderati & effrenes tumefieri magis &
 inolescere, ac tanquam adauctum longis imbribus flumen excrescere, quę
 cum his pestilentissimo ueneno cedat, saluberrimam illis medicinam afferre
 consueuit, instar quarundam herbarum quas & iuuandi & nocendi simul
 uim habere cum a diuersis sumuntur expertum, deniq; ut Gregorius Nazi
 anzen⁹ similem in modū docet, episcopos in correctiones subditorū multis
 laudari profuit, aliis uituperari, utraq; si in tempore proferantur, alioqui ma
 gis importune prolata nocuerunt, alios consolatorius sermo correxit, alios
 increpatio, & aliis conuenit coram omnibus argui, aliis secretius commone
 ri, nonnulli etenim qui monita secretiora contemnunt, erubescunt uerbo pu
 blico notari. Alii autem publice correpti impudentiores fiunt, secretę incre
 pationis mysterium uenerantes, aliorum conuenit obseruari omnia diligen
 tius & usq; ad minima discuti, eorum præcipue qui dum mala sua arte qua
 dam celare se putant eriguntur aduersum ceteros & inflant, aliorū oportet
 nonnulla præterire, & uidentes tanq̄ non uidisse, & audiētes tanq̄ nō audisse,

interdum etiam irasci debemus aliquibus non irati, & contemnere aliquos sed non contemnentes, & desperare non desperantes, quandoquidē ita uniuscuiusque requirit ingenium. Eadem quoque censemus observanda in aliis quorum modo contraria ingenia exposuimus. Porro singulis alia etiam adhibebuntur remedia, ut scilicet loquacioribus frequentiores turbas & conventus hominum, taciturnis solitudinem nimiam interdiciamus. Alacrioribus tristēm uultū, tristioribus alacriorem ostendamus, leuibus & uagabundis ne quid pro arbitrio agere concedatur, solidis & constantibus ne denegetur, industriis & laboriosis ut remissio saepius detur & relaxatio. Segnes & ignaui ut ad exercitia frequenter ac labores impellantur. Tenaciores ne sinantur peculia congregare, profusiores ne distribuendi paterni eris ullam habeant facultatē, ingluuiosi ut lautioribus mensis instructioribusque conuiuiis nunquam admoucantur, sobrii & frugales ne omnino arceantur. Officiosi quietis mansuetis ut multa quae uel ad uescendum uel amicum uel conuersandum pertinent largiore manu permittantur. Indignabundis contentiosis iracundis ne quid horum laxius affluentiusque indulgeatur. Prohibenda erunt illis magno studio quicquid ad excitandam fouendamque iram nata esse uidebuntur, propter calescentia motum quodam eorum ingenia, quibus concitari facile acriusque & acutius moueri uti & foeminae solent, licet abundans magis humidi elementi uis non diutius eos sinat uehementiusque agitari. Virorum enim propter siccam aetatem perfectiusque iam in eis calorem grauiores robustioresque sunt irae. Non erunt permittendi cibos aut lautius aut abundantius sumere, quibus non minus animos quam corpora intumescere & distendi contingat. Sed quae maxime uito, quod Platonem & medicos praecipisse supra satis diximus.

¶ Blande ac benigne pro uniuscuiusque ingenio liberi educantur.

Caput tertium decimum.

h Aec itaque monemus in educatione liberorum parentes obseruabunt, dulcius eos blandiusque perpenso cuiusque ingenio instituentes, quae cum custodient, illius etiam quam retulimus sacrae sententiae meminisse eos oportebit, scilicet non lactandos esse non ludendum secum non corridendum illis, aut condolendum, non potestatem dandam praesertim foeminis, quarum etiam maius agitur periculum, quibus & alio loco praecipitur non esse ostendenda a parentibus faciem hilarem. Seruandum autem esse corpus illarum, corruptiorē enim haec animū solutiorēque efficiunt, quae a uiduis matribus maxime fieri consueuerunt, quarum propter modicam rerum cognitionē & experientiam indulgentior est quam par sit cura studiumque propensius. Quare uana quadam & foeminea teneritudine si qua indoles probitatis, si qua imago generositatis in filiis elucebit, si quid eis uiriliter roboris inerit, confundunt extenuant minuuntque, gaudentibus illis collaetant, moerentibus condolent, ridentibus applaudunt, flentibus collachrymantur, quin & lachrymas abstergunt, crebra insuper iungentes oscula, atque amplexus petentibus nec denegant quicquam

PRIMVS

recusantibus acquiescunt, cōquerentibus uel equaliū iniurias uel praecepto-
rum plagas fauent, ac tanq̃ seipsas lesas existimantes assentiuntur, licentiā
deniq; illis omnem quorūcūq; uoluntas fuerit permittunt. Quid stulti?
quid prodigiosius hac tanta (qua praeipue matres uti solent) educandi faci-
litate & indulgentia dici possit? quis ad corrūpendos p̃dendosq; filios apti-
tior ullus modus excogitari queat? non immerito has tales admonuisse ui-
detur sacra illa sententia, a quibus si uel Corneliae Gracchorū matris uel Eu-
rydices illius Hieropolitane quis barbarę quæ filios & moribus et literis p̃-
clare instituerunt uestigia obseruarent, melior certe eas institutionis suæ
fructus maneret, q̃ qui iisdem etiam uerbis prænunciantur, non uiderent fi-
lios proximorum hostia palpātes, non pro eis postea pauerent, non contri-
starētur, non confunderent, non obstupescerent dentes sui, non doleret ani-
ma sua. Quorum si nobis electio pponeretur, probarem nimirū quod sa-
cri auctores illi dixerunt cēdendos magis esse filios, q̃ pestilentissimis blandi-
ciis lactandos, licentiusq; potestati ac uoluntati proprię dimittendos. Neq;
aliud credimus sensisse sapientissimos illos uiros, qui sententiā nostrā (non
dubitamus) cum his simul tñ quæ adieciimus educandi praeceptis & lauda-
rent & approbarent, & tanq̃ digniorē uerioresq; suscipiendā esse prædica-
rent. Quare parentes ita caute & prudenter filios educant, ut nec tanq̃ asel-
los eos cædant, nec assentatiunculis hisce ineptissimis tanq̃ catellos (qui deli-
ciarum causa tñ habentur) corrumpant, sed media gradientes uia, nūc blā-
de nunc seuerē ut cuiusq; uel rei uel ip̃is ratio uocat moneant, Ita eis illi sem-
per audient, ita morem gerent, ita erit eis illorum perpetuo uita dulcis atq;
iucunda, Quos si contra nimia cum licentia educauerint, ne mirent postea
si delicatiori licentioriq; uitæ assuefacti dent se ignauie & secordiæ, coinqui-
nent se omni labe turpitudinis, fiant eis rebelles, si tanq̃ equi indomiti (qd sa-
cra docēt uerba) euadant duri & præcipites. Cogitent non in tenera modo
sed grandiore etiā ætate q̃ perniciosi exēpli sint assidue palpationes & assen-
tationes, id q̃ maxime uidere licet in magnis prædiuitibusq; ac principibus
uiris, qui quo magis secundæ ridentisq; fortunæ fauore effertur, eo magis
etiam tumeant atq; insolecant, tum dedignant infimos quosq; & aspernēt,
ac quasi putere eos putent, contracta nare fastidiant, quos cum nemo repre-
hendere nec digito quidē attingere audeat, omnes aut laudent atq; extol-
lant, tam ualida est assentatorum pestis, eo deueniunt, ut quę uel dixerint uel
ægerint licere etiam sibi cuncta arbitrent. Quare præclara est illa M. Cato-
nis sententia in principio orationis quā dixit Rhodiensibus in senatu. Scio
inquit solere plerisq; hominibus in rebus secundis prolixis atq; prosperis ani-
mum excellere, superbiam atq; ferociem augescere, Quod & facere pruden-
terq; a poeta illo tetraſticho ostendit, Sæpe rogare soles, qualis sim Prisce fu-
rurus. Si fiam locuples simq; repente potens. Quenq̃ posse putas mores nar-
rare futuros. Dic mihi si fias tu leo, q̃talis eris. Discant igitur parētes salubri-
bus sanctisq; monitis filios educare, discant a molliculis abstinere blanditiis.

LIBER PRIMVS

subeant animū innumerabilia quę ex omni ferme angulo certatim sese offerunt exempla eorū, qui propter molliorē solutioremq; educationē pessimā causam exitus filiis pręstiterūt. Contra quoq; qui seuerē sancteq; eos educatos, ad summā laudē & gloriā euectos habuerūt, ante omnia ut ad eam ueniamus quę nobis ista differendi causam dedit. Ponāt ante oculos Augustini matrem, considerent quibus illa uel instituta est uel filiū etiam rationibus instituit. Nam pręter diligentiam matris sub disciplina famulę cuiusdā enutrita fuit, quę cum esset & natu grandior, & prudentior quoq; ac uitę eximia sanctitate prędita, non asperioribus eā plagis cędens aut ineptioribus blanditiis delinens, sed moderata sobria diligentiq; semper utēs emendatione tam egregiis illam tāq; sanctis moribus educauit, qualibus postea p omne ætatē summa cū laude atq; admiratione (ut supra exposuimus) semper excelluit, Nimirū taliter illa instituta filiū postea nouit pari instituēdi mō neq; austerius neq; bladi⁹ q̄ par esset ad monere, fuit quidē a primis annis Augustinus & uerę pietati infensus, & turpi libidine corrupt⁹, sed qui tñ talis esset & patris exēplo & equaliū suorū pessima cōuersatione, cōtra illū pia mater & ad pudicitię & ad uerę fidei pariter amorē sedulo exhortabatur, saluberrimisq; monitis assidue inuitabat, cuius p̄cipuū est illud ac memoratu dignū, q̄ cum pater eū in balneis (ad quę ducēdos filios supra prohibuimus) uidisset pubescentē, & inquieta induitū adolescētia (ut ipsius uerbis utar) quasi iā ex hoc gestiret in nepotes, gaudēs matri indicauit, at mater cuius in pectore iā inchoauerat deus tēplū suū et exordiū sanctę habitationis suę exiliuit pia trepidatione ac tremore, & quis nondū fideli suo timuit uias distortas, monens eū secreto cum sollicitudine ingenti ne fornicaret, maximeq; ne adulteraret cuiusq; uxore, ita filium mater & sapienter & sancte admonebat. Sed p̄ter hęc qd & supra docuimus ut p alios etiā admoneret magnā curā adhibebat, si quos forte ad erudiendū eum atq; ab erroribus retrahēdū idoneos inuenisset, p̄cipue aut id egit cum antistite quodā, quē cum enutritū in ecclesia & exercitatū in sacris libris intellexisset, rogauit ut cum filio colloqueretur refelleretq; errores eius, qd cū recusasset & prudēter sane, q̄ indocilis adhuc uideretur, propter inflationem nouę manicheorū hēresis suauisset, ut pro eo tñ deū rogaret, speraretq; qd & sibi alias cōtigerat legendo p se repturū eū q̄s ille esset error & q̄ta impietas, nolēs aut ipsa acquiescere, sed instaret magis rogans & ubertim lachrymans, ille iam sub stomachans tedio, uade (inquit) a me, ita uiuas fieri non potest ut filius istarū lachrymarū pereat, qd illā ita se accepisse ac si de cœlo sonuisset, solitā quoq; sepe sibi dicere Augustinus refert, huius igitur matris (quā ante oculos ponēdā oībus nō immerito ante monuimus) tā singularē in emendatione filiorū moderationē atq; prudētiā tā sedulā curā tā piā sollicitudinē studiosi parentes sequant, neq; aliā ac in filio pubere gessit puero etiā adhibuisse existimēt, quā cū imitari (ut toto eos studio facere p̄stat) proposuerint, non tā q̄s filio ipsa tradidit q̄ q̄s ab altrice etiam uiuendi mores sanctissimāq; monita suscepit mirari atq; complecti conuenit.

LIBER SECVNDVS

QVOMODO LITERIS ET BONIS ARTIBVS

pueri instruendi sint capitulum primum.

h Actenus qualiter ad mores componendi sint liberi differuim⁹,
nunc conuenienter quō literis ac bonis artibus instruendi erūt
dicendum a nobis uidetur, Quare hic animū adhibeant, atq; in
erudiendis filiis totos hic ingenii neruos parentes intendant.
Nam si tanta cura & anxietate cumulandis opibus augendisq;
patrimoniis instant illorū causa, quanto maiore eos incumbere oportet ut li-
terarum ac bonarū artium longe digniores preciosioresq; illis thesauros re-
linquant, quippe cum hæ certæ perpetuæ stabiles, illæ uanæ momentaneæ
fluxæq; sint, atq; hæ delectent solenturq; omnē ætatem, sintq; (qđ Aristote-
les dixisse fertur) inter prospera ornamentū, inter aduersa refugium, contra
perpungant illæ instar spinarum, uexentq; ac amarissimas sæpius generent
curas, & cum deperierint magno eos a quibus possidebant cum contemptu
ac ludibrio derelinquant, Hortentur quoq; hæ ad uirtutē plurimū atq; incē-
dant, illæ uero (ut Possidonius aiebat) malorū sint omnium causa & irrita-
menta. Has neq; expilare fures neq; eripere hostes, neq; uis ulla maior aut in-
cendii aut tempestatis auferre queat, Illas nunc potentiū hominū concussio-
nes, nunc latronum incursus, nunc bellorū impetus, nunc uorax maris uo-
ratorq; etiam fœneratorū abyssus diripat. Quare uerissimū Neronis illud
ad Senecam magistrū suum responsum licet simulatū fuit, cui multa & ma-
gna quæ ab eo susceperat dona cōmemoranti ita dixit. Ratione cōsilio præ-
ceptis pueritiam deinde iuuentā meam fouisti, & tua quidem erga me mu-
nera dum uita suppetet eterna erunt, quæ a me habes horti & fœnus & uille
casibus obnoxia sunt, Egregiū etiam illud Stilponis megarensis philosophi
memorat, qui cum capta deletaq; funditus a Demetrio urbe, amissisq; libe-
ris & uxore interrogaretur, nunquid damnū inde ullum passus fuisset. Nul-
lum omīno respōdit, qđ ex uirtute nihil unq; bellum auferre posset. Nec dissi-
mile huic aliud Biantis Prienæi fuit, cui cum euerfa itidem patria abeūtua
cui diceret quispiam, cur non aliquid saltem bonorum suorū secum ferret,
ego (inquit) omnia bona mea mecum porto, literas & sapiētiam significās,
In quo pulchrum est qđ nos admonet Aristippus ille philosophus socrati-
cus, quem cum naufragio facto ad rhodiēsiū littus uis tempestatis eiecisset,
cōspexissetq; descriptiones quasdam geometricas exclamasse tradunt, co-
hortatumq; comites fuisse, ut bona spe essent, qđ hominum uestigia uideret,
quorum fiducia erectus statim oppidū simulq; gymnasiū petiit, ubi cū mul-
ta de philosophia elegantissime differuisset, amplissimis eum donis rhodien-
ses ornauerunt, quibus non tam sibi q̄ comitibus etiam ad omnia eis necessa-
ria abunde subuentum est, ad q̄set parantes denuo domū redire rogantesq;
quidnam patriæ referre eis mādaret hæc ita renunciate ait, tales liberis opes
raliaq; uiatica paranda esse, quæ naufragiū etiam passos p̄sos simul enādo
sequerent, O dignā philosopho uocem O q̄ parentes merito omnes audire

auditamque perpetuo custodire debeant, Cuius fuit & aliud prudenter dictum. Rogatus enim quid differret sapiens ab insipiente. Mitte aut ambos nudos ad incognitos, & disces. Sed quid & alter theophrasticus Aristippus dixerit, prætereundum non est, datum omnibus solum neque in alienis locis peregrinum, neque amissis familiaribus & necessariis inopem amicorum, sed in omni ciuitate esse ciuem. Difficilesque fortune sine timore posse despiciere casus, atque non doctrinarum sed felicitatis præsidii uallatus esset, lubricis itineribus uadentem non stabili sed infirma conflictari uita, Quanquam haud felicitas ulla putanda sit quæ uirtute & literis careat, quæ ingenuis non sit disciplinis ornata, nam neque diuitiæ & opes (quas modo diximus) neque corporis ualutudo aut robur neque generum claritas, neque gloria qua nihil inanius esse Theophrastus dixit, neque formæ elegantia, quam idem quoque tacitam deceptionem, Bion alienum bonum, Socrates uero modici temporis tyrannidem appellauit, beatitudinem ullam afferre possunt, quæ infirma magis omnia atque instabilia sunt, Sola autem quæ constans semper æternaque permanet felicem hominem reddit uirtus bonarumque uirtutum institutio. Cui conuenit quod Socrates rogatus an Persarum rex felix sibi esse uideretur, Nescio (inquit) quantum ualeat uirtute & doctrina. Eas igitur filiis diuitias parentes parabunt, quæ non uanæ, inanes atque fugaces existant, quas non fortunæ uis ulla queat adimere, sed quæ cum animis mentibusque coniunctæ nullo deficiant casu, perpetuoque duraturæ sint tempore. Quæ si crassiores quidam non multum forte æstimabunt, at ne saltem id contemnant, quod Aristippus rogati cuiquam quonam melior euasurus esset filius, si erudiret respondit, & si nulla alia re certe uel in theatro non sedebit lapis super lapidem, illi uero si ita ut diximus filios erudire curabunt, honorabiliore etiam (quod Aristoteles dicebat) erunt quam si eos solum genuerint. Qui enim genuerint uiuendi tantum, qui autem erudierint bene etiam beateque uiuendi auctores esse constat, quod adeo magnifecerunt Athenienses, ut poetarum quidam antiquorum dixerint, ideo se dignos eos laude arbitrari, quod cum omnium grecorum legibus cogantur parentes a liberis alii, Atheniensem non omnes nisi hi qui liberos artibus erudissent.

¶ Quomodo pueri a præceptoribus erudiendi recta uia
Caput secundum.

Vibus cum tanta promittantur, nemo est quem non maximam in eruditione filiorum operam dare oporteat. Quo recte autem modo sint erudiendi (id quod ad nos pertinet) quantum pertenuis uires nostras licebit absoluemus. Principio igitur quod & ab antiquis præceptum est, cum septimum ad annum peruenerint, tradendi erunt magistris, neque ad maiores differantur annos, aptior est enim tenella illa ætas quæcumque ei imprimuntur, quemadmodum & molles ceræ sigillorum uestigia perpetuo fixa retinere. Curabunt autem prudenter ne multo discendi labore eos subito grauent, quod & aratores eorumque domitores consueuerunt, dum hi equulos freno, illi iuuenos iugo assuefaciant, Ne uel in scholis assidue cum ceteris morari cogant, sed spectatores ma-

SECVNDVS

gis disciplinarū quas pcepturi erunt q̄ discipulos sibi suscipiant, quod & in nouellis uitibus docti uinitores faciunt, quas ne uise earum extenuetur, non multum ad producenda uina curant extendere, donec in solidiorem stirpē durioresq; succreuerint, Proximum erit ut cum firmari magis eorū animi cœperint, in publico quo cæteri conuenire pueri solent auditorio doceantur, non domi (quod aliqui crediderunt) sub priuati præceptoris cura habeant, nam & a muliercularū seruorumq; conuersatione domesticorum quoq; ac sordidorum persepe negotiorum aspectu magis segregabuntur, & a solitaria auertentur uita, quæ maxime illi ætati timenda est, ne quod plærisq; contingit eo deueniant, ut conspectibus hominum quasi umbris quibusdam ac ueluti ex abditis educti locis deterreantur, quæ picea tanquam macula grandiores postea etiam annos sepius comitatur, Præterea, alter alterius si in scholis erudiantur melius exemplo atq; doctrina proficiet, Huius nanq; laudata uirtute excitabuntur, illius reprehensis uitiis exterrebuntur, atq; ita uel spe laudis, uel metu obiurgationis meliores euadent. Cauendū erit ne mutatis sepius præceptoribus diuersas ad scholas erudiendi mittant. Nam non minus ingenia q̄ plantaria ubi plerunq; transferuntur aut uina ubi in alia uasa transfunduntur ledi atq; detrimentum pati contingit.

¶ Neminem patre diligentiorē in educatione liberorū ipsosq; ad celebres & optimis refertas præceptoribus urbes mittendos ostendit

Capitulum tertium.

Ost hęc admonendi sumus ne extra domū aut patriam sub aliorum cura alendos edocendosq; liberos dimittamus, nam cū nullus sit in filios intensior q̄ parentū amor, ueri etiā simile cuiq; uidebitur, neminem eorū diligentiorē curam quā ipsosmet a quibus geniti sunt esse habiturum. Quare uetus & perfacetum illius dictum memoratur, qui rogat? quid equū magis pingue faceret, oculus domini respondit. Quāq; propter molliorem educationē, nimiamq; indulgentiā (quæ per delineamenta muliebria seruorūq; assentationes frequenter accidunt) adeo sepius resoluunt, atq; effluunt, ut satius sit eos apud extraneos in aliis ciuitatib; ablegare, ubi & minus sibi licentiæ assument, & magis pro arbitrio cuncta facere erubescunt. Quod ubi prudens paterfamilias animaduertit, caute prospiciet & famā & mores & amiciciam, cuius filium fidei curæq; cōmittet, ne cum carybdi eum liberasse crediderit, in scyllam stultius inconsultiusq; præcipitet. Cauebit quoq; ne in oppidum aliquod (quod sepe numero fit) ubi nulla dignitas morum, nulla habitatorū generositas, & elegantiā habeatur eum transmittat, neue in ullam ciuitatem cuius incolæ fama sit pernicioso alicui uitio, & quod maxime illi ætati noceat deditos inclinatosq; esse. Sunt enim ut hominum ita & ciuitatū a natura insita singularia quædā ac propria ingenia, quibus ducentibus suum quæq; uitiū sequi atq; (ut ille ait) suos quæq; pati manes ciuitas cogitur. Tanta autē est uis consuetudinis ut non alios a cæteris in quauis uel nati uel enutriti fuerint ciuitate obseruari mores cōspexerint su-

scipiant etiā pueri, susceptosq; perpetuo retineant. Quare Zenophilum Py-
 thagoricū dū rogaretur quo pacto filii egregie erudiri possent, recte respon-
 disse legimus, si ex bene instituta ciuitate nati essent. Quæ cum in seruis plu-
 rimum posse scribat Vlpianus iuriconsultus, quis non parē uel maiorem
 in ingenuis etiam uim habere existimabit? inquit em̄ qui mancipia uendūt,
 nationem cuiusq; in uenditione pronunciare debere, q̄ plæruncq; natio ser-
 ui aut prouocet aut deterreat emptorē. Idcirco interest nostra scire nationē.
 Præsumptū nanq; est quosdā seruos bonos esse, quia nationis sunt non infā-
 matē, quosdā malos uideri, quia ea natione sunt quæ magis infamis est. Qui
 uero paruo quopiā oppido orti fuerint ubi eruditorū magistrorū non oppi-
 do facultas habeatur, probandū est ut ad celebres doctisq; præceptoribus
 refertas urbes mittātur, quemadmodū & Augustinus (quē non satis repe-
 tere possumus) a Cagathensi municipio unde ortus erat admodū tenui ad
 Madaurensē uicinā urbem ac mox Carthaginē missum se a parentibus
 suis magna cum eorum impenſa ac omniū admiratione attestat. Sed ubi q̄s
 infirmiores primæ ætatis annos excesserit, etiam si celebri in ciuitate natus
 sit, non pigeat inquit ad Demoniciū scribens Isocrates lōgum iter proficisci,
 ad audiendos eos q̄ doctiores habeant. Turpe em̄ esse ait mercatores tot &
 tanta maria pertransire gratia augendæ rei & substantiæ, iuniores uero ter-
 restres uias cū longiores fuerint non posse ut doctrinā uberiorem assequant̄
 libenter ferre, Cura etiam nō mediocris erit habenda (si per facultates lice-
 bit) ut pædagogi pueris adhibeant, ac tales quidem, quorum doctrina uita
 quoq; & mores publico testimonio commendent. Cauendū sed q̄ maxime
 erit a fœtidissimis quibusdā hircis, quorum curæ non magno sine periculo
 tenelli adhuc hedi committent. Mirum est em̄ ut nō tam doctrinarū p̄cepta
 quam morum etiam exempla ab his sub quorum custodia positi sunt pueri
 hauriāt firmissimeq; teneant. Alexandrū illum magnū tradunt q̄ a Leoni-
 de pædagogo suo & morum & incessus etiam uitiā puer acceperat, nunq̄
 a se delere potuisse, laudant aut omnes quā Alexandri ipsius pater Philippus
 dum natum illum sibi intellexisset ad Aristotelē hisce uerbis epistolā scripsit.
 Filium mihi genitū scito, quo equidem diis habeo gratias, nō proinde quia
 natus est, q̄ pro eo q̄ eum nasci cōtigat t̄pibus uitæ tuæ, spero em̄ fore ut edo-
 ctus eruditusq; a te dignus existat & nobis & rerum istarum susceptione.
 Proderit quoq; cōdiscipulorū quēpiam eruditiorē filio docendo præficere,
 qui & magis idoneus uidebitur, si domesticus aut sanguine iunctus, aut fra-
 ter etiam germanus fuerit, qd sapienter faciunt patres quidā familias, qui fi-
 lios minores natu maioribus erudiendos committūt, quæ res summā parit
 utilitatē. Nam & minores maiorū doctrina melius celeriusq; proficiunt, &
 maiores quæ ante didicerunt efficacius memoriæ cōmendant, assequuntq;
 illud insuper qd in re familiari non parui ponderis esse iudicamus, habentur
 em̄ a minoribus maiore in ueneratione, timenturq; instar patrum, oriturq;
 proinde (quā rarā Naso esse dicit) firma quæ inter eos ac concors semper

SECVNDVS

gratia perseverat. Non erit etiam contemnendū ut parentes ipsi cum e scho-
lis filii redierint, pædagogorum uicem supplentes repeti ab illis ea iubeant q̄
interdiu a magistro didicerunt, qđ indoctum quendā patrem scio fecisse, qui
tanq̄ longe omniū quæ se coram recitarent gnarus esset reprehendebat sæ-
pius fillum, atq; eo animū illius adducebat, ut solicius doctrinæ percipien-
dæ instaret, ne a patre quem eruditū existimabat ulla parte reprehendi pos-
set. Sed & cōferet plurimū domesticus q̄ intra priuatas domos habet latine
loquendi usus. quē admodū scribit Cicero de Curione illo, q̄ cū literarū ad-
modū nihil sciret, indoctus oīno ac rudis ut nec poetam nec oratorem ali-
quem unq̄ legisset, latine tñ non pessime loquebatur, usu tñ aliquo domesti-
co. Nam magni interesse dicit quos quisq; audiat quotidie domi, quibus cū
loquatur a puero, quemadmodū patres pædagogi matres etiā loquantur,
affert eiusmodi quædam exempla sed præcipue Cornelie matris Gracchorū
in cuius sermone egregie educatos filios ex literis quas illis scripsit apparet.

¶ Docet maximam curam adhibendam in deligendis
præceptoribus capitulum quartum.

Agistorum uero a quibus publice edocendi erunt deligendorum
m curam maiore etiā habere oportebit ut qđ de pædagogis diximus
graues sint in primis liberiq; ab omni uitæ crimine, dehinc egregie
docti, nam quemadmodū nutricum quanto purius incorruptiusq; lac fue-
rit, tātō infantum qui eo alunt ualetudo magis atq; robur adiuuatur, ita hi
quo electiores literas & mores habuerint, eo etiā disciplinis firmiora relin-
quent probitatis & doctrine altius demum surrectura uestigia. Nec dubitan-
dum erit quin a principio præstantissimus illis doctor eligatur, licet ad im-
buendam rudē adhuc ætatem mediocriter etiā doctus quisq; ac gregarius
sufficere uideatur. Nam quo eruditior fuerit, eo faciliorem clarioremq; do-
ctrinam ministrabit, quæ puerorū maxime nutrit ingenia, iacent etiā in eis
certiora literarū ac rectiora fundamenta, quæ non aliter ac iacta fuerint per-
petuo secum sedebunt atq; infixa perdurabunt. Requirenda est aut ita pce-
ptorum eruditio, ut discipulorum tñ nimia multitudo fugiēda sit, nam mul-
titudinem docendi difficultas, difficultatē negligentia, negligentiam despe-
ctio, atq; hæc cuncta omnis demum & tpsis & æris sequitur perditio. Euitan-
dæ igitur erunt scholæ q̄ nimio discipulorū concursu frequentent. Neq; em̄
facile quiuis etiā eruditissimus magister ubi numerosiorē q̄ ferre queat di-
scientium gregem habuerit satis unquā omnibus facere atq; uacare poterit.
Præstabit quoq; eruditores eis præficere placidi ac mitis ingenii, nam pce-
ptorum inhumanitas atq; (ut ita dixerim) ariditas maxime impedit profe-
ctum, qui ad literas in ea ætate fit, imitant etiam facillime pueri mores quos
in maioribus suis assidue conspiciunt, in quo præclarum illud est quod apud
Platonē educatū puerum ad parētesq; postea reductū cū sublata uoce excā-
descendentem conspiceret patrem dixisse ferunt nunq̄ hæc apud Platonē uidi,
Catoni fuit pædagogus Sarpedon homo comis atq; urbanus, & qui uerba

magis quā uerba in promptu haberet, quod illi admodum ad literarum morumque rationem profuit, parebat ei Cato, faciebatque omnia illius iussu singulas causas rationesque ab eo efflagitans, ac tanquam diuinum quoddam oraculum eum obseruans.

¶ Probat Augustini exemplo amplissimā laborum mercedem præceptoribus persoluendam caput quintum.

d Ebebit aut pater familias cum idoneum erudiendo filio magistrum nactus fuerit magnopere studere, ut eum habeat quā familiarissimū, ut frequenter eum in scholis uisat (si dignitas ipsius patietur) ut quantum profecerit filius uideat ipse aliquā ac experiatur, Capietur enim his docētis animus, atque ad diligentiorē cōmissi sibi pueri curam magis animabit. Quod in Paulo Emilio laudatur, qui cum relicta aliquā re publica erudiendis filiis maxime intenderet, adhibens illis omnem disciplinarum præceptores, exercitationibus etiam eorum ac studiis nisi aliunde necessario auocatus semper intererat. Plinius quoque de se scribit dū amici cuiusdam sui defuncti liberis instruendis præceptorem quæsisset, in scholam sæpius eorum causa redire, & illā dulcissimam ætatem quasi resumere, sedere inter iuuenes ut iuuenis quondam solebat, atque etiā experiri quantum apud illos auctoritatis ex studiis haberet, Prouidebit ante omnia ut donec sæpius, ut præmia laboris sui uel amplissima uel debita certe illi præstet. Atque hoc loco uehementer indignari cogor contra stultissimos quosdam (quorum temporibus nostris non pusillus grex est) qui longe pluris agros & uineas iumenta quoque ipsa faciunt quā filios. Namque quo egregie colatur terra, putenturque uites nulli parcunt impensæ, nullum refugium laborem, ipsos uero qui boues atque equos curaturi erunt, magno sibi precio comparabunt, obseruabuntque assidue diligentiam eorum, quos si aut negligentius aut imperitius curam eis cōmissam gerere animaduertent, uel increpabunt sæpius uel docebunt, ac filiorum quibus nihil charius habere debet nulla omnino cura, ac si equis & bobus uiliores habeantur, ita ut nec erudendis eis magistros adhibeant, & si adhibuerint tanti illorum curam faciant, ut neque colloquantur neque salutem dicant, neque salaria unquam eis quæ tantis laboribus emeruerunt impendant, & si impenderint, fortasse distorquent adeo & discruciantur, ut aut euelli eis dentes, aut erui oculos nemo non dixerit. O perditum, o impudens parentum genus, si tam hebeti atque obruso sint corde, ut filiorum causa nihil moueant. At saltem erubescant tam indignè atque abiectæ tenacitatis immo (ut uerius loquar) rapinæ, quid enim aliud dum egeni homines tantis diu nocturnisque laboribus discipulorumque coercionibus insudantes mercede debita fraudent? Quid aliud quā rapinam ac talem quidem qualem nec manifesti grassatores committerent exercent? quis uero non commiseretur eorum sortem? omnem certe aliarum laboriosissimam atque durissimā, quos inquieti undique puerorum excursus clamoresque assidue obtundunt. Qui ex sapientibus stultos & ex stultis (quod ille ait) insanos etiā facile efficere possent, Quid conqueruntur postea filios suos ignauos, segnes, proteruos, impro

SECVNDVS

Bos, a literis prorsus alienos; in prærupta quæq; uitiorum præcípites ire, nihil ingenuum generosumq; tentantes, uilissimum longe ac abiectissimū & qui non nisi seruis conueniat animum induere, quorum si erudiendorum curā ut parentes decet habuissent, non tam amaros ut sæpe gustare eos contingit male institutæ uitæ eorum fructus consequerentur. Quam recte eis dici posset, quod Aristippus cuidam, cuius cū filiū eruditurus quingentas dragmas postularet, atq; ille diceret tanti se mancipiū emere posse, eme (inquit) & habebis duo. Aduertant Demosthenem quem tradunt cum relictus a patre diuite esset, septem annorum tutorum male administratium causa, non tam in patrimonio q̄ in literis (quibus negligenter imbutus fuit, q̄ præcepto ribus salaria non persoluerentur) magnam iacturam fecisse. Attendant parentes, attendant discant aliquādo quicquid erudiendis filiis necesse erit largā manu impendere. Discant non tantī pecunias commodis eorum profecturas (quasi uiolenter ab eis rapiantur) æstimare, sumant ab Augustini nostri parētib; exemplū, quo nullum certe memorabili⁹ præsentius ue afferri potest, ut intelligant quantū illi ad eam q̄ tanta cū excellentia literarū eruditionem assecutus est parentum etiam cura atq; in iis quæ doctrinæ causa impendenda erant liberalitas profuerit. Audiāt quid de illis ipsemet his uerbis scribat, in Mandaure uicina urbe iam cœperam literaturæ atq; oratoriaræ percipiendæ gratia pegrinari, longioris apud Carthaginem profectio bis sumptus preparabantur, animositate magis q̄ opibus patris municipii Cagathensis admodū tenuis. Quis enim non extollebat tunc laudibus hominem patrem meum; q̄ ultra uires rei familiaris suæ impenderet filio quicquid etiam longe peregrinanti studiorum causa opus esset. Multorum enim ciuium longe opulentiorum nullū tale negocium pro liberis erat, tantā pro filio curā solliciti parentes gerebant, qui ut literas disceret miro uterq; quis diuerso ardore ferebantur, pater quidē non q̄ dei quicquam cogitaret, mater uero q̄ uti prudentissima ac sanctissima doctrinas ipsas ad cognoscendā sustinendamq; catholicam fidem non modo non filio nocituras, sed nōnul lo etiam ei adiumento futuras esse existimabat, ita se refert parentum suorum mores recolentem conuicere.

¶ Quonam pacto in tradendis disciplinis præceptores sese habere debeant.

Capitulum sextum.

Ec ita ut diximus parentes in filiorum magistris obseruabunt, magistri aut ubi cōmendatos eos sibi habuerint, non aliter ac filios omni cura & amore prosequuntur, nullum refugientes in erudiendis eis laborem, pro quibus cum perfectam ad eruditionē euaserint, non minus gaudebunt quam agricolæ pro plantatis arboribus ubi dulcem edunt fructum. Diligēter igitur aduertant ut pensata cuiusq; uel ætatis uel ingenii ratione, diuersa singulis ac omniū humeris æqua lectionū onera imponant, alia enim rudioribus atq; alia robustioribus annis conueniēt. Neq; eadem tardioribus quæ & promptioribus ingeniis adhiberi debebunt. Attendant etiam ut

dd iii.

(quod in corporum cibatione fit) quæ pro succrescente citiusque firmiore ætate paulatim etiam firmior præstari consuevit, Idem quoque in doctrinarum traditione recipiat, nam ut lacte primo pueri dehinc mensis tenerioribus quibusdam cibis, demum durioribus etiam aluntur, ita leuia illis primo quædam rudimenta, post gradatim (uti anni augeri magis incipient) grauiora quoque literarum præcepta ministrabunt. At tunc quidē ne segniter tempus consumant, ad studioque labores tolerandos erunt inuitandi, dum anni uigent, dum ea ætas firmior non lassari facile perferre aut omnia melius ac perseverantius potest, quæ moderate tamen sunt exigenda, ne nimio studiorum pondere grauatos corruiere & quod supra uires conabunt minus assequi eos contingat. Quæ uero superiore libro disseruiamus custodient, ut singulorum naturas caute animaduertent, animaduersisque conuenientia quibusque remedia adhibeant, hæc enim atque cetera quæ pariter in filiis obseruare docuimus, eadem & in discipulis præceptores non negligere uolumus. Quos ergo remissioris naturæ cognoscent, tanquam calcaribus quibusdam incitabunt, quos autem concitatoris tanquam freno continebunt. Quod de Xenocrate & Aristotele Platonē dixisse ferunt, cum hic promptioris ille tardioris esset ingenii, cuius & de eisdem illud est memorabile quod dixit, cum equo qualem asinum iungo. Quos etiam constantes studioque assidue intentos, quos modestos obsequentes ac uerecundos intelligent, hos molli blandaque manu prosequantur, quos contra leues uagabundos, quos improbos, inaudientes atque audaciores cum his seuerius agatur. Abstinebunt tamen ab inferendis plagis, quod & supra abut de satis explicauimus, qui si discipulorum errores & uitia ferre fortasse non poterunt, cauebunt saltē ne plus quam grauitati eorum conueniat excādescant aut leuiant, præceptoris enim (ut Paulus iurisperitus ait) nimia seuitia culpæ assignatur, meminere eius quæ & supra memorauimus tutoris, qui puerum dum monendi docendique causa forma calcei grauius seuites percuteret, eluscauit, pro cuius dāno lege aquilia eum teneri ac pati quicquid minus ex operis filii sui propter uitiatum oculum esset habiturus, impendia quoque quæ pro eius curatione fecisset debere Iulianus iurisperitus tradit, Satiū autem (quod & ante non tacuimus) præceptores esse compositi & quieti animi, nihil ad iracundiam prolabi, qua uti discipulorum uitia si qua fuerint indurari, ita uirtutes languescere (ut ita dicam) ac decidere magis uidentur, instar ignis cui & illam Plato comparat, dum ignem igni suscitari uetat, & nihil certe simili afferrī potest, nam cum eo ferrum solidius fiat, at uirgulta certe & ligna exurunt atque minuunt, ita uero mansuetiores erunt erga discipulos magistri, ut non dissolutior tamen illis uitæ licentia relaxetur, unde & contemptus oriri & naturæ si quid esset egregie facile corrumpi posset. Proficient igitur magis pueri præsertim qui mansueti ingenii fuerint, si seuerior austeriorque ab eis disciplina remoueat, si eorum errata sæpius dissimulent, atque ubi non dissimulandum uidebitur, si dulciter emendantur, si placido uultu corripiant, ne acrior eis reprehensio aut comminatio animum imminuat, diffidereque de se ipsos cogat, ne ad quod sponte sua egregia se indoles attollebat, assequendi id desperatione demum deficiant, & cuius

SECVNDVS

summo ante amore flagrabant, dolētes postea prostratiq; animo atq; refracti odio habere incipiant, atq; ita seueriorem disciplinam reformationem, reformationem diffidentia, diffidentiam desperatio, desperationem dolor, dolorem negligentia, negligentiam deniq; odium consequatur.

Pueros ad studia laudis amore incendi capitulum septimum.

Illigens ergo praeceptor laudibus magis alere studebit discipulos, neq; est em quisq; tam miserae abiectaeq; sortis, neq; ut ille ait
d tam cornea fibra cuiq; est, ut nō laudis & gloriae amore capiat, uerissimum est quod Ennius inquit omnes mortales sese laudari optant, Quodq; Cicero confirmat, Honos a it artes, oēsque incenduntur ad studia gloria, iacentq; ea semper quae apud quosq; improbantur. Nec leuem habet auctoritatem quod Ioannes Chrysostomus dicit difficile esse neq; forte fieri posse, ut propriis quisq; laudibus non laetetur, id affirmans etiam se nescire si quis hominum hoc aliquando obtinuerit. Quare pulchre Themistocles dum more graeciae canere fidibus in epulis iussus se excusasset, totum illud iucunditatis genus aspernans, habitusq; proinde indoctior rogaret, quid ergo te audire delectat? Respondit laudes meas. Nō sunt igitur quod supersticiosi aliqui iactant omnino laudes fugiendae, quae plerunq; sunt etiam fomes quidam atq; esca uirtutis, calcar quoq; bene sanctaeq; uiuendi, quas & Augustinus noster ad Darium quendam potentissimum principem a quo eximie laudatus fuerat scribens ita prodesse sibi ait, ut erubesceret si quibus elatus fuisset carere se intelligeret, atq; ut eas consequeretur magis inardesceret. Ex quo fiet ut quae pueri in se laudari audierint, benefactorum etiam suorum testimonio confirmare atq; augere magnopere enitatur, ne quid eorum quae ægerint falso laudatum esse uideatur, solidari em ita saepius solent infirmiores anni, cum se a maioribus curari, magniq; fieri intelligunt, dehinc ut uberiores quoq; assequantur amplior esq; laudes literarum etiam magis ac uirtutis studio sua sponte incenduntur. Suscitabitur praeterea inter eos si laudabuntur honesta quaedam emulatio, quae & tardioribus simul ingeniis proderit, mouebiturq; alter alterius laude, addent animum commendationes aliorum, incutientq; stimulos, inflammabit gloria æqualium, eminere inter laudatos pulchrum putabunt, superare etiam contendunt, uincendi studio ducentur, uinci ab aliis aut crimine aliquo accusari pudebit, erubescunt non tam cum arguentur q̄ cum argui se etiam aliis inferiores timebunt, quibus nihil certe ad informandos tenere ætatis mores aptius conuenientius ue esse potest, quibus & circa eorum disciplinam studiose magistri uti debent. Quod & Licon philosophus fecit, qui ut in educandis instituendisq; pueris maxime idoneus fuit, ita eis necessario adiungi oportere dicebat pudorem simul & laudis studium, velut equis calcar atq; frenum. Quid uerius hac sententia? quid præclarius?

Ego ita eam ueram ac præclarā affirmare audeo, ut nihil in tenerioribus annis quibus summa sub magistri cura eruditus fui senserim, quod ad percipiendas magis literas profuerit. Solebat enim magister recolo ac recolens sepe rideo diuidere quasi in bellatorum acies discipulos inuicem disceptaturos, sub iudice eorum quopiam qui doctior uidebatur, atque ubi probe conflictatum esset, qui fortius præstantiusque pugnasset & laudibus plurimum efferre, & sedibus etiam dignioribus honestare. Id genus decertandi non possum satis dicere quantum me (ne inferior aliis saltem iudicaretur) uel ad sustinendam omnem uigiliarum studiorumque molem (plusquam ætas etiam illa pateretur) incendebat, quantumque incitabat, ut qui doctiores aliis uidebantur imitaretur, excellentioresque sequens tardiores minime attenderem, quod Aristotelem postea legi dum rogaret quo pacto discipuli egregie proficerent respondisse, quod & in disciplina equorum a doctissimis uiris præceptum est, ut qui eximios præstantesque eos habere uoluerint, ueteranos aliquos & generosos illis socios addant, quorum exemplo et desidia minime marcere, & ardua quæque subire, ad laboremque ac laudis amorem excitari assuescant,

¶ Amore præceptoris atque humanitate alliciuntur ad bonarum artium studia liberi, caput octauum.

h Æc quæ experientia magis quam præceptis didici si imitari uolent magistri, melius non dubito alia ulla docendi uia discipulorum eruditioni consultum ibunt, affert enim modus docendi (ut ita dicam) artificum maximam discipulis doctrinae utilitatem simul & celeritatem. Quare narabo & alterius præceptoris mei artificiosiorē erudiendi industriam, quæ quam & laudis amore & pudoris metu pueros magis ad literas excitaret, eo conuenientius & huic loco subiicienda est. Secundum itaque mihi pater præceptorem adhibuit, non quod primi doctrina aut cura aut mores illi displicerent (quæ summo certe amore assiduaque familiaritate conuictu etiam frequenti coniunctissimum habebat) sed quod ex Mediolanensi urbe in qua educatus fui in aliam patriam cogente nescio qua rerum suarum ratione migrauit. Traditus ergo fui seni cuidam (cuius me delectat memoria) propterea quod licet non multum doctus esset, summa tamen humanitate, morum simplicitate ac integritate uitæ eximia præstabat. Mos erat sibi distribuere quasque partes grammatices gradatim ab omnibus ut quæque facilius perceptu uidebatur ediscendas, assignare quoque singulis singulas ubi consisterent pueri, atque ut oratio cuiusque postularet, digniores etiam sedes, quique rite omnia perdidicissent, ad dialecticam demum transferre, ac tamen singulis eorum rudiores alios uel senos uel denos edocendos committere, idque fieri uolebat palam cuncta eo circumspectante, postquam a docendi labore cessasset, dehinc ubi commendatos quisque sibi discipulos profecisse præceptori denunciasset, celebrari iubebat examen circumsedente omnium qui iam edocti erant discipulorum corona, non aliter ac in gymnasiis iuris peritorum aut medicorum fieri solet, ibique qui periculum sui facturum esse rogabatur, discutiebaturque probe ab argutis ut sibi uidebantur iudicibus, atque ut eorum

SECVNDVS

sententia quisque probatus extitisset, præceptori demum referebatur, cuius ex arbitrio postea an ad ulteriorem gradum prouehendus esset pendebat. Operæ precium erat uidere quanto dedecori infamique ascribebatur, si ab ea examinationis censura improbatum quisque discessisset. Quare proinde uigilantius nemo non studiis suis insudabat, ut probari atque ab omnibus laude dignus iudicari posset. Præter hæc (quod et in scholis iuriconsultorum postea obseruatum uidi) instituerat qui doctiores aliis erant proponere ante aliquot dies corollaria, quæ die præfixo postea contra quosuis ea impugnantes defensori essent, ea res non paruum discipulis profectum afferebat, quod animos ipsorum plurimum acueret, laudis quoque amore qui in eo certamine maxima illis proposita erat ad studia literarum magis animaret, diuersa erat hæc ab ea quam supra retuli primi magistri decertatio, sed utraq; utilis admodum atque ad laudis studium cuius causa hæc dixisse uolui discipulos exhortans longe atque incedens. Ridebit fortasse quispiam quod hæc scribam multum a magnis grauiusque uiris aliena. Sed age rideat dum modo iacet & ranarum murumque pugnam Homerum elegantissime scripsisse, uberiorē quoque ex ea quam multos qui bellum gigantum exposuere laudem consecutum fuisse. Quare cum de laudandis pueris sermo susceptus sit, instabo etiam magis, ac alia quæ mihi puero sub eodem præceptore contigerunt non omitam, cum enim a primo doctore a quo iam omnia grammatices rudimenta perceperam transissem in secundi magistri disciplinam, ac propter breuiore annos (nondum enim undecimum annum attigeram) uiderer ipsi ea quæ minime ignorabam præ pudore ignorare, sub ticebam edocendus, ubi ille animaduertit et celeriter quæ me docebat ediscere, & scite etiam prius quam doceret ad omnia quesita respondere, admirari adeo cepit, & subdocentes ultro aduocans in admirationem secum duceret, & magna sæpius ac præclara de tanta ingenii bonitate (cum longe tamen falleretur) predicaret, sineret multa proinde etiam mihi pro arbitrio licere, eius ego magistri amore atque humanitate, illis ego laudibus allectus, ad literarum tantum studia incensus fui, quantum si sub primo præceptore perstitissem, sperandum de me nihil unquam prorsus fuisset. Erat enim asper rigidus iracundus, qui & diligentius me curare existimans seuebat sæpius, plagis etiam ubi opus non erat nimis deterrebat, terrore deprimebat, solitudine constringebat, animum uix unquam relaxare permittebat. Ex illius itaque disciplina tanquam e carcere quodam liberatus, atque ad alterum humaniorem dulcioremque præceptorem translatus, mirum est quod erexi me animo, quod literis totum me dedi studio, quod laborem ultro omnem causa discendi suscepi, adeo ut etiam nonnulla iam ipse poetarum uolumina euoluerem, & carminis aliquid noui (ad quod mira uir naturæ impellebar) quotidie semper excuderem, nemine etiam docente, neque enim erat quisque eius negotii gnarus. Ita profuit lenem blandum ac ipsius quaecumque esset ingenii laudatorem admiratoremque magistrum habuisse.

¶ Qualem se debeat discipulis præceptor exhibere

Capitulum nonum

Excitandi igitur discipulos laudibus præcipua erit præceptoribus cura, sed moderatistim ac talibus quidem quibus augeantur magis eorum animi, ac spem in bonam erecti, meliorem ad frugem incendatur. Quare aliorum de eis in primis laudes quasdam uanas & populares quæ & ab æqualibus falso etiam sæpius & cum exultatione quadam licentiore fiunt auertere & propulsare curabunt, neque enim cuiusquam magis quam magistri iudicio credere discipulum conueniet, a cuius ore etiam tanquam ab oraculo quodam semper pendere debet, ipsi uero eos cum oportuerit ita laudabunt ut multas quoque laudibus reprehensiones immisceant, ita commendabunt ut & aliorum multo ampliores etiam commendationes referri posse commemovent, Ita probitatem ingeniumque extollant, ut indolem quandam magis futuræ uirtutis portendere eos, quam perfectam iam uirtutem asssecutos fuisse attestent, ne si immoderatus laudentur, inaniter gestientes effluant dissoluanturque, ac plus sibi quam par sit falso de se iudicantes assumant, contendentesque suas obnixè tueri sententias, mentientes quoque sæpius ac se ipsos iactantes multa quæ uera non sunt contumeliose sibi arrogare minime erubescant, quod in tenerioribus facilius animis contingit, propter dominantem naturæ calorem, qui altioris eos cordis speique longioris reddit, quæ res uti omni ætate, ita illi præferim maximum affert nocumentum, cum quod nulla sit maior perniciosiorque deceptio, quam quæ in se ipsum committitur, tum quod teneræ mentes quæ ad profectum literarum tantopere quasi ad stadium equi currentes enituntur, dum ad quod tendunt se peruenisse decepti opinatione sua arbitrantur, in ipso conatu deficiunt, ac ueluti umbra quadam eruditiuncule suæ illusi frustrantur penitus atque euanescent. Quare qui recte regere discipulos uolet, neque austeriore in eos obiurgatione, ne abiectius deprimantur, neque effusiore etiam laude utetur, ne altius quam sit presumant, præsumentesque efferantur, elati tumescant, tumefacti insolescant, ac tum obliti uirium suarum æquales etiam despiciant, dedignentur, odio quoque nisi eis deferatur prosequantur, quod maxime in ea ætate præcauendum est, ne ita assuefacti perpetuo postea persistant, persistentesque demum ingrati inuicemque omnibus fiant, nihil est enim quod grauius molestiusque quam huiusmodi hominum genus feratur, & quam mirabilis eius uitii uis est, cum quorumlibet scelerum consciu mutuo se amant, nunquam tamen fieri potuit ut arrogans & insolens quisque pari morbo laborantem amaret atque sustineret. Ita ergo modice laudandi sunt, ut laudis amore æquales suos uirtute & literis superare, non indignari illis aut irasci, aut odio infensos esse contendant. Talē in summa se exhibebit præceptor discipulis, ut sit austerus sine tristitia, comis sine scurrilitate, seuerus cum iucunditate, iucundus cum seueritate, irascatur sed modice, obiurget sed non contumeliose, corrigat sed non acerbe, dissimulet interdum sed cautius, laudet etiam sed non profusius, blandiatur quoque sed grauius, remittat sed non licentius, exhortetur frequentius, moneat sæpius, multa de honestate loquatur, multa de integritate uitæ proferat, multa quotidie quæ inter se discipuli discutiāt. habet enim uiua uox nescio quid quod uberius pascat, sit assiduus, non asper nec laborē, rogātes audiat humaniter, non rogatus ultro ipse etiam omnes inuitet.

SECVNDVS

¶ De scribendi exercitatione capitulum decimum:

¶ Ddī insuper debet pueris exercitatio scribendi Trīa enim legimus

a Aristotelem dixisse pueris esse necessaria, quæ & a Plutarcho memorantur, naturā, disciplinā, exercitationē, quorum quolibet si quid ex his defuit, perfectionē nullam habere potest. Naturam em̄ in omni re potentissimā imperiosissimāq; esse constat. Sūt uero quidā tanto ingenii acuminē & celeritate, quibus si diligens accedat disciplina, p̄stantes nimīū euadūt uirī, de hac satis supra diximus. Sine exercitationē autē hęc omnia non aliter deficere uident, ac sine nauigatione egregie quęuis fabricata egregioq; gubernatore nauis instructa. Non omittent igitur exercitationē pueri, sine qua & Diogenes nihil dicebat in uita oīno perfici, atq; eam omnia exuperare posse, in quo etiā cōmodissime eo qđ supra meminim⁹ moderato ac castigato laudis studio excitabūt. Em̄ uero parum prodesset multa didicisse, nisi & per se quisq; nonnihil inuenire, cogitationesq; suas apte exprimere, ac luculenter scriptis mādare sciret. Quare præceptor assuefaciet discipulos semper aliquid scribere, nunc prosam, nunc carmen, miscenda est enim utriusq; exercitatio, nam est & prosæ quædā quę auribus magis diiudicari q̄ uerbis explicari potest modulatio, quā & facilius procul dubio qui carminis conficiendi doctus extiterit assequetur. Illud quoq; compertū est qui carmini se assuefecerint, prosa etiā oratione cum uoluerint recte scribere potuisse, nō contra, qđ alterū naturā, atq; alterū magis arte cōstaret. Proderit autē ut (qđ Augustinus puero sibi factitatū refert) proponant cuiuspiā elegātis poetæ uersus, q̄rum sententiā uerbis solutis ac congruenter eā uestientibus in aliā formam transferri iubeatur, ubi uero quippiā ediderint, si quā emēdatione indigebunt, ut locus quisq; exiger, aut mutabit, aut tollet, aut his aliquid sui addet, aut denuo ea nonnunq̄ scribi mandabit, ipse quoq; quæ imitari debent, tota atq; integra sæpius scripta dictabit, ostenderq; & uerborū & sensuum rationes, ubi modus adhibendus, ubi ubertas exigēda erit, Quid res etiā quæq; aut locus aut persona postulabit, laudabit aut quæ limate correcteq; ab eis scripta esse animaduertit. Atq; ita laudabit, ut q̄ limatius etiā modo correctiusq; ea scribi potuerint ostendat, quæ & pro ratione ætatis probare simul affirmabit, futurūq; esse ut quæ nunc placeant, aliquñ improbaturus sit, ita & ad literas laudis studio magis animabunt, & recte de se iudicantes nimia ingenii sui confidentia minime extollentur.

¶ Vt pueri memoria multa amplectantur capitulum undecimum.

¶ Reter hęc qđ Diogenē in Xenidę filios quorū eruditior fuit fecisse tra-

p dunt, assuefaciet eos tenere poetarū ac aliorum scriptorum dicta plura memoriter, quę imitationē eis promptissimā facilimā & ad nutum semper paratissimā præstabūt, qđq; & ille faciebat, doctrinæ omnem rationem quæ breuiter collecta ipsis insinuanda erit quo facilius memoria teneat ediscere. Quare adolescenti cuidā cū cōmentariola perdidisset, recte Antisthenē atheniēse dixisse ferūt, oportebat aīo ista magis q̄ chartis inscri-

bere. Cuius & illud non inelegans dictū memoratur, quo in alium etiā adolefcentem ponticū usus fuit, quem cū in disciplinā suscepisset, rogatus quānam re illi opus esset, libro inquit nouo & stilo nouo nouaq; tabella, animū scilicet significans. Cui rei proderit frequens cum æqualibus de studiorū recentiorum ratione disceptatio, quæ non tam memoriā reddet firmiter quā linguā disertiorē. Adiuvabūtur q̄q; magis si quæ didicerint alios docebūt, omnium uero optimū esse uidebitur qd & a Catone obseruatū fuit si q̄cunq; interdū uisā lectaq; fuerint, sub noctem animo accuratissime repetantur, diurniq; omnis studii tacita secum & diligens ratio exigatur. Ita ergo exercenda erit memoria, quæ sanctissima est uitæ humanæ interpretēs, custos disciplinarum preciosissimūq; naturæ thesaurus, ut non ab re a poetis etiā musarum mater fuerit appellata. Sed & magistrorū præcipua debet esse hæc cura, ut a discipulis cuncta quæ per exactā diem uel etiam per multos dies illi didicerint, diligenter audiant, ac tanq̄ iniunctæ cuiusdam uillicationis rationem exigant, exemplo eorū qui apud indos gymnosophistæ uocantur, qui cū nec proscindere solum norint, nec aruū colere, nec aurum colare, nec equum domare, nec taurū subiicere, nec ouem tondere, mirū tū esse dicit Apuleius q̄ sapientiā colant, & magistri senes & discipuli simul iuniores, nihil tam odio habentes q̄ torporem animi & oculū, ubi em̄ mensa posita est prius q̄ edulia apponant, oēs adolēscētes ex diuersis locis & officiis ad dapē cōueniūt, tū magistri rogāt, quid boni a lucis ortu ad illud diē fecerint, hic alius se commemorat inter duos arbitrum delectū sanata similitate reconciliata gratia purgata suspitione amicos ex infensis reddidisse, itidē alius parētib; quipiam imperatib; obedisse, & alius aliquid meditatione sua reperisse, uel aliterius demonstratione didicisse, deniq; cæteri cōmemorant, qui nihil habet afferre cur prandeat, impransus ad opus foras extrudatur.

¶ Quomodo pueros loqui oporteat caput xii.

Odus q̄q; pueris adhibebitur, ne uel ex tpe uel quasi diu p̄meditati
m loq̄ assuescāt, hinc em̄ superstītiosa quædā sui æstimatio affectataq; sapientia, illinc leuis & uana garrulitas ridiculaq; ac inuerecunda temeritas innasce uidetur. Neq; uero inconsultū simul & pulchrum quicq̄ esse potest, qd in scribendi exercitatione maxime præcauendū est. Sunt em̄ quorundā ita uelocia ingenia, ut nisi magna rationis moderatio succurrat, quæcunq; in buccam uenerint digna simul atq; indigna mirabili quadam celeritate atq; impetu scriptis suis coaceruent, sicuti ille qui (ut Flaccus refert) in hora sæpe ducentos (ut magnum) uersus dictabat stans pede in uno, quem admodū & Apelles misero cuidam pictori dum imaginē quam ei ostendebat recenter ac subito a se depictam gloriaretur, respondit & te etiam tacente quod dicis uerū esse intelligo, quin & multo plures huiusmodi depictas a te esse non demiror, Quā uera certe est atq; animo semper figēda Catonis illa sententia Sat cito si sat bene. quam & crebro iactare Augustus solitus erat. Affirmans etiā id nihil minus imperfecto duci q̄ confestinationē temerē

SECVNDVS

tatemq; cōuenire, extemporalitatē uero licet ad eam aptus esset adeo tamē euitauit, ut neq; in senatu neq; apud populum neq; apud milites unq; uerba fecerit nisi prēmeditat⁹, nec nisi scriptis sermones quos cum singulis grauioribus habiturus erat edebat, ac composita oratione, ne si extēploraliter loqueretur uel superfluous uel detruncatus esset.

¶ Quidnam obseruandum sit in scribenda oratione

Capitulum tredecimum

Vare docendierunt sententiarū magis pondere q̄ uerborū inani crepitu chartas implere, aduocareq; ita sententias uerbis, ut ultro se tanquā ex locis ipsis natę admitti, postulari non uiolenter tradi, ac quasi ex tero ab ore uenientes compelli uideātur. Verborū autem rationē ita habere, ut & ipsa ultro se offerant, ut apte sedeant, ut non nisi propria electa ac quę ab antiquis eruditiscq; locutoribus obseruata sint recipiantur, docebuntur quoq; ut oratio sit leuis & pura, quod C. Caligula cui non minus in literis q̄ in moribus corruptum erat iudiciū damnabat, adeo ut Senecam approbans maxime diceret harenam esse sine calce, ut non affectata ac superficialius exquisita. Quod ita obseruauit Tiberius, ut quę ex tempore diceret longe magis q̄ quę ex prēmeditato prestare putarentur. Vt emendata & tersa, ut uaria & figurata, ut ornata ac ipso uerborū splendore illustris. Ante omnia uero (quę prima est eloquentiæ uirtus) ut plana perspicua dilucida nulliusq; interpretis indigens auxilio. Quare discent uerba nō uno cōtextu claudere sed distinguere magis uariasq; in clausulas dispertiri, atq; ita alterā alteri coniungere, ut præcedenti sequens quadam quasi affinitate rite conueniat, Obseruareq; ita in omnibus ordinē, quo ubi cum ornatu coniungitur nihil apud animos hominū plus ualere dicit Cicero. Studebūtq; præcipue non tam uerbis uti propriis atq; antiquis q̄ domesticis & usitatis, ne dum antiquitati (quę mater ingeniorū est) deferre uolumus, non tam antiqua q̄ decrepita magis (ut ita dixerim) ac ab exterminatis abolitisq; iam retro lōge seculis euocata uideantur, Neq; talia sint qualia uix ipse etiam Oedipus intelligat. Nam tanq̄ scopulū fugiendū esse infrequens atq; insolens uerbum præcepit Cæsar in his libris quos de analogia scriptos reliquit. Augustus quoq; abrogata & recondita uerba tanq̄ fetores (ut ipse appellabat) exhorruit, fuitq; illi præcipua cura q̄ apertissimo sermone exprimere quicquid sentiret, ut nulla ex parte inter legendū aut audiendū quisq; obturbaret, quare & Meccenatem & Tiberiū carpebat, irridensq; sæpius exagitabat, q̄ exulcata quęq; & abstrusa uerba summo studio aucuparentur, Increpabat q̄q; Marcum Antoniū ac tanq̄ insanix damnabat q̄ ea scriptis mandaret, q̄ mirari poti⁹ quisq; q̄ intelligere posset. Ad Agrippinam uero neptem scribēs, opus inquit est dare te operam ne moleste scribas & loquaris. Probauit ille nimirum genus eloquentiæ purum clarū dilucidum, putauitq; nihil perspicuitate orationis apertaq; dictione præclarius, quę & ita placuit Epicuro ut nihil aliud monuerit in libro quē de oratoria composuit, licet contra Adri-

anus quod minime ei laudi ascribitur amauerit uetustum obscurumque genus dicendi, adeo ut Ciceroni Catonem, Virgilio Ennium, Salustio Celim prefferret. Quam perfacite autem irrisum tradit Cicero Sisennam illum, qui inusitatis libenter uerbis utebatur, Nam cum in defensione cuiusdam causae Crustum accusatorem dixisset quaedam eius sputa tilica esse criminatum, circumuenior (inquit Crustum) iudices nisi subuenitis Sisenna quid dicat nescio metuo insidias, sputa tilica quid est hoc? sputa quid sit scio, tilica nescio, maximi inde risus. Obseruanda autem omnino erunt, quae & in Marco calidio singulari laude Cicero prosequitur, cuius reconditas exquisitasque sententias mollis & pellucens uestiebat oratio. Nihil tam tenerum quam illius comprehensio uerborum, nihil tam flexibile, nihil quod magis ipsius arbitrio fingeretur, ut nullius oratoris eque in potestate fuerit, quae primum ita pura erat ut nihil liquidius, ita libere fluebat ut nusquam adheresceret, nullum nisi loco positum, & tanquam in uermiculato emblemate ut ait Lucilius structum uerbum uideres, nec uero ullum aut durum aut insolens aut humile aut in longius ductum, ac non nisi propria uerba rerum sed pleraque transla-
ta, sic tamen ut ea non irruisse in alienum locum sed migrasse in suum diceres, nec uero soluta haec nec diffluentia, sed astricta numeris, non aperte nec eodem modo semper sed uarie dissimulanterque conclusis. Erant autem & uerborum et sententiarum illa lumina quae uocant graeci *χρυσάτα*, quibus tanquam insignibus in ornatu distinguebat omnis oratio, qua in re agitur illud quod multis locis in iureconsultorum includit formulis, & ubi esse uidebat, Accedebat ordo rerum plenus artis, actio liberalis, totumque dicendi placidum & sanum genus, quod si est optimum suauiter dicere, nihil est quod melius hoc quaerendum putes.

¶ Quo pacto uerborum uetustate uti debeamus
capitulum quartum decimum.

Olenda uero erit summopere antiquitatis maiestas, ac tanquam religiosa quaedam mater obseruanda, sed parce quidem & sobrie, ne quod supra diximus obsoleta iam ac per longiorem uetustatem neglecta & incognita quaeque suscipiant. Initendum quodque erit auctoritati maiorum eorum modo qui boni atque electi extiterint, quorum commode si qua fuerint non obscuripra & uerba simul aduocabunt & sententiae. Consuetudinem insuper certissimam dicendi ducem ac interpretem sequi oportebit, ut quae doctorum hominum consensus probauerit, ea tamen admittant. Sed & ratio uerborum erit minime negligenda, quae analogia constat & etymologia, nam quod supra de uerbis ipsis dictum est, ne obscura sint & desita, de ratione eorum etiam idem iudicabit, ne nimis exacte aut superstitiose ea deducere & interpretari doceant, sed uti quaeque planam explicationemque originem habere uidebunt, ita deriuationes eorum inclinationes proportionemque accommodare, ne Saturnum quia se saturat annis, Mauiorem quia magna uortic, Neptunum a nando appellari putemus, & cetera eiusmodi quae Cicero irridet in libris quos scripsit de natura deorum. Nullum enim erit nomen quod (ut ipse dixit) non possit una litera explicari unde ductum sit. Quod & Quintilianus in institutionibus docet, cuius iudicium uel in omnibus ita in

SECVNDVS

hoc præsertim grauissimū atq; rectissimum uidet, in qua re cum prisci mul-
 ti quos ille arguit, tum recētes q̄q; plures grāmatici multa ridenda magis q̄
 probanda introduxerunt, adducuntur ab eo damnantur q; pariter nōnulla
 eius generis exempla, quæ consultius omittens unū tamen nec contemnen-
 dum quidem afferam, quod nuper mihi accidit. Interrogatus em̄ a quodam
 grāmatico unde bucētoriū dici putarē, ea em̄ est nauis ad uehēdos magnos
 & potētes uiros fabricata, respondi illi in primis nō bucentoriū sed bucētau-
 rum eam magis appellari, cunq; illico ille nō dubitare se diceret quin a buc-
 cis et centū corruptis detractisq; paucis literis descenderet, propter longum
 famularum qui ad seruitia præstanda potentioribus semper necessarius est,
 offensus tam uana ineptaq; interpretatione, quam tanquam sibyllinum ut
 sibi uidebatur responsum protulerat, commemorauī ei quod apud Var-
 ronem legeram in libris quos scripsit de re rustica, a magnitudine enim bo-
 um qui in italia erant cōsuetudinem factā fuisse inquit ut præposita hac uo-
 ce bu magnū quiddam semper enunciaretur, inde dici bulimiam magnam
 famē & bupædas grandes pueros, & uuam bumammam siue bumasthon,
 & alia his similia ad magnitudinis rationem pertinentia, quod & nunc ob-
 seruant fœminæ in transpadana regione, quæ ad significandum ingens ali-
 quid & admiratione dignum prolatione eius uocis utuntur, Bucentaurus
 igitur quia principes & magni uiri ea uehi solent quasi magna centaurus
 priscæ illius uocis significatione appellata est, Centaurus nanq; signum erat
 quod nauī imponebatur, expressum est autem hoc a Virgilio elegātissime
 illo uersu, Centauro inuehitur magna &c. qui humiliorem illam uocem in
 sublimi opere aspernatus, digniore uerbo ac carminis maiestati conuenien-
 tiore uti prudentius uoluit. Fugienda ergo erunt quæ diximus uana quædā
 interpretandorum uerborum somnia & ludibria longe q; a nobilibus inge-
 niis aliena. Suscipiendæ autem certæ solidæ & quæ a puro aliquo manife-
 stoq; fonte manare uidebuntur rationes, cuiusmodi modo exemplum ut ex
 uno cætera facilius intelligi possent proposuimus, Quæ si obseruabūtur ad
 nitidiorem grauioremq; habendum sermonem plurimum adiuuabunt,
 Quod & idem de pactis literarum & syllabarum & apicum putādum est,
 ne uetustiores quædam desuetæ scribendi formulæ & rationes innouētur,
 quas adeo euitauit Augustus, ut non aliter ac loqueretur scriberet, sequens
 eorum qui ita existimarunt tanquam rectiorem sententiam, Nunc ad reli-
 qua pergamus. Dicendi insuper genus neq; depressius quod ad mouendos
 animos nihil possit, neq; elatius quod tragicis magis conueniat, sed medio-
 cre quod ciuilius robustiusq; sit ut imitentur maxime assuefaciēdi sunt. Nā
 uti incessus cum modestior est sapiētem uirum decet, ita & oratio cum mo-
 deratior habetur, quanquam tamen uti quæq; res de qua dicendum fuerit
 uel sublimis uel p̄ssa uel concitata uel tēperata postulare uidebit, parēq; etiā
 stilū accommodare instruēdi erūt. Satiū aut erit ut materiæ illis in qbus se ex-
 erceant ḡnosæ magnæ illustres & q̄ maiestatem quādā sūmā p̄ferat, pponatur

Nam euenire solet ut qui in scribendis arduis rebus ingenium exercuerint, magniloquentie cuiusdam decorum atque dignitatem perpetuo seruent, ut & de humilioribus negotiis cum libuerit humiliorum etiam conuenientem sermonem recte facere possint, contra uero qui uiliores depressioresque materias scribere assuefacti fuerint, tantam uim habet consuetudo, nihil grande unquam nihil sublimem atque excelsum conari queant. Nec uero quod inquit Plinius affectanda erunt semper elata & excelsa, Nam ut in pictura lumen non alia res magis quam umbra commendat, ita orationem tam submittere quam attollere decet. Sunt porro tria dicendi genera que & in carmine & in prosa oratione probabilia habentur, in quibus & multi in suo quicunque genere claruerunt, Est copiosum plenum dignitatis et maiestatis. Est gracile quod uenustatem habet et compressam quandam nec indecentem subtilitatem. Est mediocre & mixtum ac inter confines utriusque iacens, cui summa inest quedam modestia (& ut ita dixerim) sobrietas, que singula si finibus suis contineantur castigataque obseruentur, magnam habent commendationem, si uero terminos suos excedant uitiosa sunt, & tantum prestigiosa repelluntur. Quare qui in copioso & amplo dicendi genere uersantur cauere debent, ne dum uberes uideri uolunt, tumidi magis & inflati quiddam resonantes fiant, qui uero in graciliore, sicci uacui atque ieiuni euadant, pariter modo qui mediocre genus sectantur, ne ambiguum nihilque certum & stabile habentes dicantur. Magnam autem eis calcar ad studia literarum adici et consuetudo declamandi, atque in publicum habende orationis causa prodeundi. Nam quo maiorem sibi propositam esse laudem circumspectante multorum turba intelligent, eo magis ad percipiendas literas & quidem elegantiores incendantur, fientque quod in ea etate maxime aestimandum est animo alacri & intrepido, ad obeundaque postea rei publice negotia dum maior etas succreuerit aptiores. Quare exercenda erit eorum uox & pronuntiatio, debitisque ac castigatis rationibus informanda, quando uel attolli uel moderari uel deprimi debeat, ubi suspendendus sit spiritus, ubi claudendus sensus, ubi incipiendum, ut distincta sit, ut sonora, ut robusta, ut cum suauitate admixta grauitatem quandam habeat. Componendi erunt apte & decenter oris simul & singularum corporis partium motus ac gestus, ut nec rusticorum more negligentius, nec scenorum artificiosius effluentiisque obseruari uideantur. Adiuuabunt hec ea que in oratore tria exiguntur, nam & res de qua dicendum erit melius docebunt, & animos audientium magis delectabunt, mouebunt quoque uehementius atque incitabunt.

¶ Quibus auctoribus pueros imbui oporteat
capitulum quintumdecimum.

Nec omnia cauebunt magistri bonis eos atque antiquis probatisque auctoribus imbuiere, quod temporibus nostris maxime deplorandum est, Nam eo docentium inscitia deuenit, ut quedam portenta librorum quibus nihil ineptius stultius deterius uel dici queat discenda pueris tradant, tanquam lac quiddam gustu suo omnino purissimum atque suauissimum, cum contra uenenum nullum eis

SECVNDVS

tristius nocentiusque sit, quæ iure ac merito ultra Sauromatas deportanda, ne apud liberos homines memoria eorum haberetur, aut quod satius foret delenda æternū atque sepelienda essent, Ridiculū uero illud est quod dicere non erubuit uanus quidam nugator ex eorum grege qui diuinæ legis mandata uiuendi que mores populo enunciare solent, ex alto enim suggestu dum docendi modum grammaticis dare conaretur commendare admodum cœpit, nominatim etiam exprimens quæ modo portenta librorum uero certe nomine appellauimus, affirmansque in eis omnia bene sancteque uiuendi præcepta tradi, cum contra nihil quod nugæ quasdam incoditas quidem ineptissimoque & insulsissimo stilo coaceruatas magis quam compositas contineant, monebat ea pueris legi, oratores uero poetasque omnes pessime criminabatur, sed præcipue lingue latinæ parentes Virgiliū simul atque Ciceronē, quos & acerrime detestans prohibebat ne pueris ullo modo legendi darentur, Non uiderat hic doctus ut si bi uidebatur theologus quid theologorum princeps Augustinus dicat. Virgilium propterea a paruulis legi, ut uidelicet poeta magnus omniumque præclarissimus atque optimus teneris ebibitus annis, non facile obliuione posset aboleri, Non nouerat quoque quid idem scribat dum adolescens adhuc legeret Hortensium Ciceronis, sic enim liber ille inscribebat, nunc negligentia posteritatis deperit, mutasse adeo ex lectione eius omnes affectus suos, atque ad deum spem omnem conuertisse, ut diuitias nullo modo appeteret, si quo casu aut sese offerrent, nihil ex his præter necessariū liberalemque uictum cogitare, diuinæ iam tunc illi uoci præludens, diuitiæ si affluant nolite cor apponere, Quid ergo est quod a stultissima illa pecude Cicero carpi meruit? cuius ex scriptis talis hic ac tantus uir ad tam eximiam uitæ frugē conuersus est. Quid uero continent aliud eius uolumina quam summam ad uirtutū amorem uitiorumque odium exhortationem? Sed quod de poetis dicebat, non negamus multorum qui poemata scripserunt interdiciendam esse pueris lectionem, id enim & maioribus nostris placuit, Nam elegiaci qui lasciuiore describunt amores longe arcē diuerunt. Lyricorum etiam ea pars quæ licentior uidebitur, Saryrici uero qui grauiore fuerint tamen admittent, Comici autem licet & ad eruditionem & ad splendidiorem ornatum maxime utiles sint, ad firmiores tamen usque annos in quibus minus periculi timendum erit reseruabuntur. Nam si per picturam quod comicus ille inquit exemplo Iouis stuprantis ad libidinē adolescens iuuuabatur, quis putabit per poema quo expressius sæpe humani affectus depinguntur non moueri etiam tenellam ætatem? ac plurimum ad quæcunque legerit concitari? Quare memorabile uidetur quod Gregorius Nazianzenus & Hieronymus & Prosper in libris quos scripsit de uita contemplatiua propter hoc referunt ab antiquioribus hebræorum fuisse obseruatū, ne qui adolescentium ante uicesimum annum legerent Genesios librum, & partem Ezechielis prophetę vel canticum canticorum & cætera talia, in quibus generationes & nomina quarundam scripta sunt mulierum, licet sub uelamento historiæ uirtutū figuram illę prætendant. Quo circa erit etiam non omittendum ut proponatur pueris le-

gendum quod ætati magis conducatur aliquid sacrorum codicum, quorum si lectio cum gentilibus miscebitur, non modicam afferet utilitatem, cum enim maiores nostri græcis simul ac latinis eos imbui literis præceperint, ut utriusque lingue rationem æque perciperent. Idem sentiendum uidetur de legendis sacris mixtim ac gentilibus libris, quorum cum doctrina simul suscepta fuerit, tenacius etiam simul postquam maiores ad annos peruenerint animis eorum inherebunt. Illud uero quod magistri obseruant admodum probamus, ut crudioribus pueris post alpha & beta primo psalterium ediscendum afferatur, nam cum illud iam totus orbis decanter, nemoque non illud propter obsecrationes deo faciendas doctus pariter ac indoctus memoriter tenere studeat. Quis non dicet conuenienter eis ipsius doctrinam tanquam lactis quamdam alimoniam primo ministrandam esse, quæ præsertim plana distincta leuis facilis suauisque sit, quæ & ore & animo eorum continuè perpetuo sit habitaculum habitura. Quid porro admiramur poetarum ingenia? quid uel amores uel dolores cæterosque humanos affectus ac perturbationes ita effingere potuerunt? ut res agi magis quam scribi uideatur. An hocce hebreo uate nobilius aliquid diuiniusque nobis intueri licet? cui neque suauitas neque elegancia neque copia neque uis dicendi atque acrimonia ulla ex parte desit. Qui ita deo optimo maximoque blandiri nouit, ut inuitum etiam ipsum penitentem uotis suis assentiri compellat, Post hæc cum maturauerit tempus ut ad grammaticos auctores transferantur, legendæ eis dabuntur parabole quæ sic inscribunt Salomonis, atque ecclesiasticus a Iesu syrach alio hebreo compositus, quibus administranda pueris uiuendi præcepta, informandosque eorum mores nihil certe aptius conuenientiusque esse potest, præsertim propter elegantissimum eorum interpretem Hieronymum, cuius eruditio sententiis illorum adiuncta sine comparatione plus afferet utilitatis quam illi quos supra memorauius ridendi penitus ac monstrosi libelli, qui cum ab indoctis similia his morum præcepta continere credantur, at ab eruditis omni uanitate omnibusque pleni ineptiis existimantur. Dehinc cum firmior creuerit ætas & doctrina, legendum secundum librum Machabeorum, quod ad romanam eloquentiam totus magis quam cætera hebreorum uolumina accedere uideatur, quod breuis etiam & succincta sit historię eius narratio, quæ & a studiosis facilius memoriæ commendatur, & legendis omnibus iucundior pariter & utilior esse solet. Legentur hæc ergo pueris ut gustu aliquo diuinæ sapientiæ alluciantur, allectique demum cum ingenium doctrinaque maior succurrat, ad cætera siue ab antiquis hebreis scripta siue a nouis græcis ac latinis quorum multi sanctitate eruditioneque celebres extiterunt legenda per se facilius inuitentur. Præmonendi autem erunt ut apocrypha (quibus immensi codices referti habentur) longe a se arceant, qui cum certi uerique parum atque elegantie nihil continent, his gentiles auctores & historici & poetæ simul permiscebuntur, recte autem fieri uidebitur si a principio fabellæ Esopi eis legantur, quod ad morum rationem pertineant, & puriore etiam humilioresque sermone ac plurimum illis annis congruente compositæ sint multumque iucunditatis in se habeant, qua maxime ætas ipsa capitur, suscipiendaque

SECVNDVS

ad literarū studia magis incitat, deinde ad grauiora transeundū erit, laudan-
daq; admodum uidet quæ apud Insuores est legendi Catilinarii consuetu-
do, propter summam auctoris elegantiam & breuitatē operis, quæ em̄ elegan-
tiora sunt eruditionē magis adiuuant, quæ breuiora libentius faciliusq; edi-
scuntur. His adiungent poetæ, at hi quidem qui ut supra diximus nulla tur-
pitudine legentium animos inficere possint, quare qui tragœdias scripserūt
non erunt repudiandi, qui uero heroica ante omnes recipiendi, propter grā-
diorem eleuationēq; eorum spiritū, cui longe præstabit ab unguiculis pue-
ros assuefacere, & si quæ legerint non facile cuncta percipere queant. Sed præ-
cipue a maioribus nostris probantur utpote oīm excellentissimi apud græ-
cos Homerus, apud latinos Virgilius, garriat quantū uelit argutulus ille re-
prehensor, cuius nec rationes quibus celebre nomē eius obruere conabatur
hilum ualent, nam ut de fingendi licentia quam ille grauiter accusabat nihil
dicamus, alias em̄ alio opere eius rei rationē explicauim⁹, haud intelligebat
quid in se ponderis quartus æneidos quē pessime criminabat (quo nec elegā-
tior alius editus est) contineret, cuius gratia scire debuit totam æneida sum-
ma philosophiæ mysteria sub poeticorū figmentorū ornamento abscondita
habere, quæ nisi ad alia edisserenda uocaremur fortasse attingeremus. Sed il-
lud saltem qd ad rem de qua agitur pertinet nō omittemus. Nam cum Vir-
gilius sub Æneæ persona uirum omni uirtute præditū atq; ipsum nunc in ad-
uersis nunc in prosperis casibus demonstrare uoluerit, ita per Didonem fœ-
minas & quibus uiram rationibus instituire deberēt, uel premio laudis uel
metu infamię ac tristissimi demū interitus omnia illa sui poematis editione
admonere studuit, quæ nā em̄ audiens illam condendis tantę urbis moenib⁹
intentissime uacantē, iuraq; & leges populis moderantē marito & extincto
fidem ac pacta thori conseruantē, cū summa laude sua & ueneratione finiti-
morumq; omniū timore non eiusexemplo moneat, atq; ad uirtutis studiū
magnopere incendatur? contra uero intelligens noui eam hospitis amore
insanientē, ab extructione urbis gubernationeq; populorū cessantē lulis
tū & cōuiuuiis indulgentē, derelictamq; ab amante demū, dolentēq; & affli-
gentem sese, deperditāq; omni spe mortem etiam sibi ultro consciscitē, nō
animo concassetur? non exterreatur? non contremiscat? nō pudicitia licet
austriorem malit amplecti q̄ blandiorē libidinem? cum huius fructus tan-
dem amarissimi, illius semper suauissimi habeant. Operę precium aut est vi-
dere q̄ ne petulantū unq̄ uel uerbo uel sententia in horum descriptione pru-
dētissimus poeta usus fuerit, q̄ honestissime modestissimeq; singula explica-
uerit, nisi forte (qd summę illi laudi attributū est) q̄s dixerit ita cum affectus
fœminę furētis expressisse? ut expressius nihil dici aut cogitari possit, Virgi-
lius itaq; ac cæteri qui eadem scribēdi uestigia obseruarūt, ab optimis & do-
ctissimis quibusq; merito cōmendari susceptiq; sunt, q̄ eorū carminibus uir-
tutem sequi uiciaq; fugere maxime doceamur, licet sub figmentorū q̄rūdā
uelamento (qd ornandi magis illustrādiq; poematis causa est adinuentū)

LIBER

cōtra scēnici quos & Plato ex urbe pellendos censuit, q̄ & flagicia plurimū
lectio eorum incendat improbatū proinde atq; damnati fuerunt. At q̄ pri-
apeiam etiam eum edidisse ille increpabat, huic quoq; (q̄uis a proposito lōge
diuertamur) non respondere tñ non possumus. Nam esto q̄d ille affirmabat
Virgiliū ipsius auctore extitisse, quid ad accusandū æneida q̄ omni prorsus
labe criminis uacat asferre potest alterius obscēni libelli editio: dicat mihi
num Origenis scripta ea quę sancta sunt atq; ad confirmandā fidem nostrā
adiuuantia idcirco tamen q̄ & alia multa praua & heretica cōposuerit re-
probamus: libenter em̄ theologo thologorū exempla obuiacio. Quāq; autē
ea uulgo de Marone opinio inualuerit, propter Serui grāmatici (qui id sol⁹
affirmat) auctoritatem, mihi tamen minime unquā persuaderi poterit, ne q̄
quid dicat Seruius opponat quisq;. Nam grāmatici non plus fidei sibi uendi-
cant, q̄ cum uel ratione uel probati alicuius poetæ aut oratoris auctoritate
quæ dicunt confirmare possunt. Dixerit igitur ut libuerit dū modo nos con-
trarium certa euidentiq; ratione cōuincamus, nam Martialis excellenti uir
ingenio dum turpissimorū a se editore uersuum argueretur, affert in mediū
multos tanq̄ opportunissimos causę suę auxiliares ac defensores Caluū
Marsum Pedonē getulicum. Cur quæso autē præterit Virgiliū? num eius
forte nomen (quem totus orbis ad cælum effert) ipse contemnit? at nemo id
quidem uel insanus etiam putauerit, quid ergo restat nisi ut cuius auctori-
tem multo quoq; auro comparasset, quoniam nihil habebat eorum quod
a modestissimo poeta scriptum asferret omiserit. Apuleius quoq; homo &
doctrina & eloquentia præstantissimus, cum & ipse pro obscēnis quos edi-
derat uersibus accusaretur, defendit se exemplo quorundā, qui eo genere la-
sciuius utiq; luserant, cuiusmodi præter cæteros nominat Ediuū portū
C Lucullum, cur uero Virgiliū quē his annumerās diuinum tanq̄ oraculū
quoddam profert nihil scripsisse dicit: nisi bucolicum illud ludicrū, quo Ale-
xim modestissime etiam laudauit. Cur priapei nulla prorsus ab eo sit men-
tio? Præterea ut maius aliud adiiciamus, nota est quam scribit Ouidius ad
Tiberiū cæsarem epistola, in qua dum (ut ipse inquit) argueretur obscēni
doctor adulterii, defendere expugnareq; sūm opere se conatur auctoritate
multorum quos eadem ac turpiora scripsisse refert illustriū poetarum, ante
omnes uero tanq̄ magistrū ac principē omniū Maronem cōmemorat, qua-
si proposito tam celebri illius uiri nomine nihil ampli⁹ ad defensionē cau-
sę suę deesse uideatur. Quid porro quo se tueatur recenset ab eo scriptū esse
nisi quartū æneidos? & nescio quid bucolici carminis? nū aliud ibi quod la-
sciuius Maro scripserit a Nasone memoratur? at nihil prorsus quidem, hic
exurgant qui Virgiliū priapeiam edidisse contendūt, cur (respondeāt) nul-
lam eius Apuleius, nullam Ouidius, quæ causam eorū longe magis adiuua-
bat mentionē fecerint, num obliuione eis fortasse contigit? q̄d si ridiculum
est dicere, cur ergo eam omiserunt? dicet quispiā eā studio fuisse præteritā,
qua nihil propter auctoris dignitatem magis excusationi eius conferre po-
terat, nemo qui recte sapiat a firmabit. Sati⁹ ergo uidetur ut a Virgilio eā

SECVNDVS

minime editam fuisse credamus, a cuius natura quā modestissimā uerecundissimamque fuisse legimus longe etiā illud scribendi genus abhorrebat, Similius aut ueri est Cinnam magis aut Anserē poetas procacissimos quorū & in ea quā diximus epistola meminit Ouidius scriptores eius extricisse, aut Caluum quem tradunt pauca etiā in eo genere elegantissime scripsisse, aut Marsum aliquē ue eorum quos in his uersatos fuisse paulo ante retulimus. Nec miretur aliquis libellū illum falso Maronis nomine inscriptū esse, qd & multis aliis priscis simul ac recentioribus ut quæ unius essent alteri scripta attribuerentur sæpe uidemus contigisse. At id quidem imperitorū causa, quorū cum corruptus sit gustus, non recte etiam possunt discernere, quid cuique singulorū scriptorum dignitate magis conuenire uideatur, C. Cæsari legimus multas orationes ab aliis editas impericia quorūdam temere ascriptas fuisse. Quod maxime in nonnullis Ouidii libellis falso utique ei ascriptis intueri licet, cuiusmodi est ille qui de pulice inscribitur, quē cū uulgo iam increbruerit ab eo editum esse, nos tñ minime ex uino tali fecem illam unq̄ prouenisse arbitramur, quod & si non omnibus ex stilo ipso scribendi qui nihil Ouidianum sapit, at ratione saltem quā indoctus etiam quisque capiet persuadebimus, nam quod poetarū nemo alius fecit tam exacte diligentiae Ouidius fuit, ut pentametros uersus propter maiore carminis cōcinnitatem raro uel nunq̄ nisi in disyllabam dictionē terminaret, Quod cum in maioribus quibuscunq; operibus suis quæ tot numero edidit accuratissime ferme semper obseruauerit, in his aut quæ extant de pulice paucissimis uersibus trisyllabarum dictionū terminatio sæpius offendatur, quis credet in tam exiguo poemate a solita sua obseruantia deuiare uoluisse? Nūc unde discesserat oratio nostra reuertamur. Non immerito igitur Virgiliū tanq̄ poetarum elegantissimum atq; grauissimū pueri in primis q̄ maxime legendū suscipient. Taceat uero qui Gregoriū dicat reprehēdisse grauiter per literas Desyderiū quēdam Galliarum episcopū, qui Virgilio cæterisque gentilibus auctoribus studiosius q̄ dignitas sua pateret uacabat. Haud em docemus quid grandiores natu dignitateque aliqua p̄diti, sed quid adolescētiore legere debeant, qd in illis utique dicit Hieronymus crimē esse uoluptatis, cum in his sit necessitas, propter percipiendā quam semper uti edocti fuerint conseruabunt elegantiore linguæ latinæ uberiorēque doctrinam. Neque illud negligendū erit qd puero mihi admodū profuisse expertus fui, ut scilicet anteq̄ ediscēdis poetis historicisque idonea ætas aduenerit, audiant narrari eorum sententias succincto domesticoque sermone laxandorū refocillandorūque animorū causa, quibus & illi se q̄ plurimum aures demulceant attentissimos præstabunt, & ad intelligendos postea eorum auctores cum annī patiētur longe magis adiuuabuntur, robur etiam maius afferet tenellis annis earum narratio, q̄ inanium quarundam fabellarū quas a mulierculis referri solitas superiore libro damnauius. Propono certe libentius ea aliis obseruanda quæ meo magis q̄ alieno testimonio affirmare possum. Mos em fuit primo illi magistro meo.

LIBER

quē sup̄ commemorauī cū recreare animū uellet, poeticū semper aliquid aut historicū recensere, a cuius cū nunq̄ latere discederē, nihil erat qd nō ab illo prolatū auīdissime caperē, firmissimeq; conseruari, inde ubi crescētibus annis ad studia poetarū me cōtuli, ita plana ac facilis uisa est mihi eorū lectio ut non tanq̄ recens sed iā ante suscepta repetitaq; sēpi⁹ se offerret, Atq; ut de Virgilio (cuius modo mentio habet) loquar, iam nondū lectā nouerā Eneē tempestatē, troiæ incēdiū ludos quoq; & auerni loca pugnas simul ac instruat acies, iam Ascanio Eurialo Lauso atq; Pallanti pueris puer ego præcipue afficiebar, iam partibus eorū fauebam, quas & acerrime sæpius inter loquendū sustinebam, hæc ita rudi & nuda narratione prius ebibita, miro me (post q̄ ad Maronem legendum accessi) amore eius ac studio prope incredibili ut de faciliore perceptione taceam accepi.

¶ Vtile esse multas simul atq; eodem tempore disciplinas iuuenes uidere, caput xvi.

Ræter hæc probant maiores nostri ut & aliis simul disciplinis imbuatur, atq; eodem tpe, conficiaturq; in eis qui orbis doctrinarū appellatus est, licet apud hebræos antiquitus obseruatū fuisse scribat Gregorius Nazianzenus ut non ei ætati oīa legenda cōmitterent, eo q̄ non expectaret omnes oīa discere, iccirco ledi eos potius q̄ iuari, si nondū capaces ea quę sunt profundiora cognouerint, uerū probabilior uidet̄ prima sententia, non quo exacta oīm cognitio exigenda sit, id em̄ haud unq̄ fieri posset, sed quo ea trāscurrētes per quandā quasi degustationē qd facere solent q̄ uina emūt attingant, Neq; uerendū est ne nimio tot tantarūq; rerū onere lassent, nam & id fiet ad iucūditatē, & cū in una disciplina grauari ceperint, neq; em̄ uni semper intēdere facile poterūt, per successionē & immutationē uariatis alterius lectionis uicibus instar ciborū qui diuersi etiā sumpti minus fastidiū diuiso dispertitoq; labore magis releuabunt. Minime uero illud probandū est, quod pleriq; nimio discēdi desiderio faciunt, ut multa simul nō tam diuersis ex disciplinis q̄ ex unica etiā ad superfluā sacietatē lectitant, unde deprimunt magis ingenia q̄ attollant, nō aliter ac corpora quę ex nimiorū ingurgitatione ciborū grauari magis ac pessime cōfici q̄ nutriri consueuerūt, cū multa igit̄ quasi per delibationē quandā oblectandi animi causa legi debeant, pauca tñ deligēda sunt, quibus peculiari tanq̄ iure toto studio erit incumbendum, atq; ex his singulare semper quiddam quod per diem studio suo animo uersatum concoquetur.

LIBER TERTIVS DILIGENTER INSPICIENDVM AD QVAM MAXIME artem pueri natura inclinentur, caput primum.

Vnc qd præcipuum obseruare debebunt & patres & magistri simul admonendi sunt, ut diligētissime ad quid quenq; natura magis inclinabit aduertant, ne (ut ueteri est in proverbio) fiat aliquid inuita Minerva, ut em̄ omniū quęcunq; sunt in oīibus summa diuersitas est, ita p̄ser

TERTIVS

tim ingeniorū, quorū et tāta uis est ut facilius sol a citatissimō quo cursu agit
 q̄ a sua quisq̄ qua impellitur natura auerti possit. In quo igit̄ p̄ualere quēq̄
 prospicient, in eo exerceri, nec ad alia distrahi studiose curabūt, ne sicōtraria
 animo suo studia sequi, alteriq̄ q̄ cui procliues sint compellant̄ operā rei na
 uare, eo deducant̄ ut & in suscepta contra ingenīū suū opera minime profi
 ciant, & in qua nisi abducti inde abstractiq̄ essent conueniente sibi proficere
 potuissent nihil attingant, nihil prorsus unq̄ assequant̄. Quod & in equis ob
 seruari debere p̄cipiunt, qui de disciplina eorū scribunt, ut cū minores ad an
 nos peruenire ceperint, diligenter aduertat̄ ad quid potissimū quisq̄ natus
 esse uideat̄, in eoq̄ ut recte animaduersū fuerit probe exerceant̄, nam cōstat
 q̄sdam ad bella animosiores esse, alios ad promerendas ludorū palmas accō
 modatiores, nōnullos uero ad domesticū usum rusticāq̄ rem aptiores. Scæ
 nicos etiā tm̄ prudentiē habuisse in noscendo sui cuiusq̄ ingenio refert Cice
 rō, ut uon optimas sed sibi accōmodatissimas fabulas eligerēt, qui uoce freti
 essent Epigonos medeāq̄, qui gestu Menalippū aut clytemnestram. Quare
 Ciceronian⁹ ille Antonius cū de oratore loqueret̄, cōfirmaretq̄ q̄d a Crasso
 dictū erat p̄ multa scilicet esse q̄ orator a natura nisi haberet, nō multū a ma
 gistro adiuuaret̄, probat admodū Alabādensē Apolloniū summū dicē
 dī p̄ceptorē, qui cū mercede doceret, tm̄ ut inquit non patiebat̄ eos q̄s iudica
 bat non posse oratores euadere, operā apud sese p̄dere, dimittebatq̄ & ad
 quāq̄ artem putabat esse aptos ad eam impellere atq̄ hortari solebat, non
 sinens eos operam in tanta re frustra cōsumere, In hoc etiā laudandus, q̄
 non ita eos ab his artibus deterrebat, quin eas ad quas quisq̄ natus esset &
 quasi a natura imbutus et sperare et consequi posse persuaderet. Nec minus
 commendatū est illud Traiani, qui cum quinq̄ millia ingenuorum ex bonis
 fisci educari ac sub cura magistrorum haberi instituisset, in ea tm̄ illos disci
 plina erudiri uoluit, ad quam quisq̄ magis inclinari putaretur. Curandum
 igitur erit ut in his studiis exerceantur, ad quæ idonei magis esse uidebūtur,
 quo fiet ut quā quisq̄ (me ducente) magis amplexus fuerit, uel oratoriā uel
 poeticam facultatem uel dialectices uel medicinæ uel legum uel cuiusuis al
 terius artis peritiā si illi uacare permittetur longe procul dubio doctior
 præstantiorq̄ futurus sit, Quorum postrema duo studia cum plures ceteris
 ignaros professores habeāt, non aliunde id euenire constat, q̄ q̄ spe lucri (q̄d
 inde queri solet) ad ea passim omnes (non dicam non apti neq̄ nati) sed nec
 uix primis grammatices rudimentis imbuti demittunt̄, quodq̄ dolentius
 est, increuit postea nouus ille ac pessimus mos decoradi eos auro, in testimo
 nium adeptē iam quā nec multi summis etiam digitis attigerūt perfectē eru
 ditionis. Quid uero stolidius dici potest? quam false sibi sapientiæ apud uul
 gus auctoritatem quærere? uana huiusmodi exteriorum ornamentorum
 ostentatione circulatoribus magis quam grauib⁹ & literatis uiris conue
 niente, ita ne satis erat corrupta esse cætera? nisi ad literarum usq̄ studio
 fos corruptiones hæ etiam se extenderent? Appello quosque harum arti
 um doctissimos. Nam & multi extant (fateor) egregie uereque eruditi

LIBER

egregiaq; & uera fama per celebres, quid laudis putant se magis nactos esse his aureis ornamentis? quæ ab innumerabilibus professionis suæ (quos manifestius ipsi cognoscunt) imperitissimis hominibus gestari etiã quotidie conspiciunt. Non est a proposito aliena, quæ de auri & ferri concertatione (nunc & in mentem uenit) fabella. Cum enim ferrum auri fortunã prædicaret, quod ad cultum usumq; regum inuentum esset, summoq; ab omnibus in precio ac admiratione haberetur, se uero nisi ad arma bellica, ad horrendas cedes, ad fodiendam quoque humum, atq; ad tristia & uilia quæque natum esse quereretur. Tace inquit aurum, nam si millia etiam erumnarum tuarum iactaueris, haud unam tantum meam qua nulla est alia grauior æquare unquam poteris. Cum enim ab regibus quos tu nominaſti magna cum laude mea gestari solerem, nunc maiore cum ludibrio deueni in manus ineptissimorum quorundam hominum. quibus cum parum uel nihil sit doctrinæ, illo etiam me malo afficiunt, ut testimonio meo (quod palam omnibus ostentant) eruditi atq; sapientes esse uideantur. At magna hæc credi possent, nisi maiora etiam deploranda essent, de poetis loquor, quorum laureandorum nouum morem inuexit quidam cuius nomen hoc præsertim loco quo a me reprehenditur honestius prætereo, qui cum grauissimus alias & modestissimus extiterit, mirum tantum est quod in hoc grauitatem longe modestiamque excesserit, is lauro cingi sibi caput ad maiorem poetice artis auctoritatem, publicumque insuper eius rei instrumentum condi curauit, quod cum aliquando legerem non potui non ridere, quis uero ab risu se continere posset? uidens gloriam poetarum? quæ comuni omnium uoce & attestatone quæri consueuit sub imperitii alicuius tabellionis fide clausam uideri? inde ad plerumque alios ea pestis postea exemplo eius defluxit, defluxuraque adeo est nisi occurratur, ut quisque metri tantum leges intellexerit, ad laurus coronam subito sit aspiraturus. Res pessimi certe exempli, præsertim cum neque factitarint quicquam horum maiores nostri, neque etiam cogitarint, licet postea recentior ætas nostra tanquam ab antiquis factitata (nescio quo insomnio) ea suscitauerit, nam de coronandis poetis hoc tantum apud ueteres obseruatum legimus. Consueuisse graecos singulis lustris triplex celebrare certamen, musicum gymnicum equestre, quæ Nero primus omnem Romam inuexit, appellauitque nomine suo Neronia, postea Domitianus etiam eum secutus celebrauit, quemadmodum igitur athletarum sic communium scriptorum uictoribus premia & honores constituebant, deligebantque ex omni numero literatorum doctissimos aliquos, deligebantque ad eos munus iudicandi, atque singulorum qui carminibus decertaturi erant ingenium probandi, ut qui eorum iudicio præcæteris laudarentur, coronis illis & honoribus meritis instar militum inter se pugnantium honestarentur. Quod Aristophani apud Alexandria contigit, qui cum lectis sex eius ciuitatis iudicibus, septimus ipse tanquam summo studio summaque diligentia præstans adiunctus fuisset, habito conuentu ludorum, distributisque cuiusque iudici secretis sedibus, postquam recitata essent scripta omnium, de his rogatus sententiam dicere, tribuit palmam certaminis illi qui neque populo neque cæteris iudicibus placuisset, quod propria is scripta, cæteri autem aliena tanquam furti rei protulissent, in quo certandi

TERTIVS

genere Neronē etiā quem modo diximus tradunt se exercuisse, orationisq;
 & carminis latini coronā cōsensu oīm & qdē honestissimorū qui secū de ea
 contenderent recepisse. Huius rei in hisconio frentanorū oppido repertū est
 saxo insculptū uetus & elegans epigramma, qd dignū duxi his inferere. L.
 Valerio pudenti, L. F. hic cum esset annorū xxiii. Romæ certamen sacro Io
 uis capitolini lustro sexto claritate ingenii coronatus est inter poetas latinos
 oībus sententiis iudicū huic plebs uniuersa municipiū hisconiensīū statuā ere
 collato. Quod ergo sæpius legit laurum uatibus deberi, hinc ortū habuisse
 magis q̄ nudī cuiusdā uanīq; honoris causa adinuentum esse credendū est,
 quemadmodū & de athletis fuisse constat, militibusq; ac imperatoribus, cū
 pugnādo de hostib; triumphassent, Quāq; qd ad hos pertinet, grauissime
 etiā a Tertuliano uiro summi acuminis & doctrinæ huiuscemodi coronę in
 libro quē scripsit de corona militis improbant, quo magis indigna etiā eru
 ditis hoībus uidetur hęc coronandī uanitas, quæ & indoctis atq; bello tm̄
 assuetis quorū haud tam graues uitæ mores exigunt tantopere damnetur
 Nam qd scribit contra naturæ auctore earum coronarū usum adinuētum
 esse quid uerius dici queat? cum em̄ fructibus rerū appetendis atq; iudican
 dis certos & p̄finitos hoīm sensus ordinauerit, propriaq; membrorū qdā
 modo organa auditū auribus, uisum oculis, gustū ori, odoratū naribus, cō
 tactum manibus suo quæq; loco adiudicauerit, ut per hęc exteriora ministe
 ria diuinorū munerū fructus ad interiorē animā deducerent. Neq; ex flori
 bus frondibusq; aliquis nisi aut odoris aut coloris fructus percipit, qui et na
 ribus tm̄ & oculis obsequendi officiū sortiti sunt. Igit̄ quis nō cum summa
 naturæ iniuria fieri putet? ut ad alios sensus q̄ ad quos creati sunt eorū usus
 transferat, quorum si tandē tanta mūdicia uideat, cur non in sinum condūt?
 si tanta mollicia, cur non in lectulū spargunt? si tanta innocentia cur non in
 poculū sumunt? Cæterum in capite quis sapor floris? quis coronæ sensus?
 nisi uincula, quia neq; color cernitur neq; odor ducit, neq; teneritas attrecta
 tur, tam cōtra naturā est florem capite sectari, q̄ cibum aure, q̄ sonum nare,
 omne aut̄ qd contra naturā est monstri instar apud oēs habet. Præterea cū
 coronandi morē gentiliū primo deorum fuisse cōstet, quis erit christianorū
 quem non pudeat portentorū illorū uanitatē & supersticiosa uestigia imita
 ri? ob honorē saltem unius ac uerī dei nostri, quē & rectiore fide suscipimus
 & puriore nos ore cōfitemur. Si quidē Saturnū Pherecydes ante oēs refert
 coronatū. Iouem Diodorus post deuictos Titanos hoc munere a ceteris ho
 noratū, Iunoni uitem Callimachus induxit. Veneri myrtus dicabat. Hercu
 les nunc ad populū capite nunc oleastrū, nunc apium præferebat, Pindarus
 atq; Callimachus memorant Apollinē interfecto dracone laureā induisse,
 qua & Liber quoq; pater cinctus incessit, cum ex indīs triūphauit, licet hede
 ra illi etiā sacrata fuerit, quē admodū & Osiri apud ægyptios, Ariadne uero
 illud memorabile fuit fertū ex auro & ex indicis gemmīs Vulcani opus li
 beri munus postea sydus. Sed & prima isis repertas spicas capite circūtulit,

rem magis uentris. Omittam⁹ aut Pandorā quam primā fœminarū tradit
Hesiodus a charitibus fuisse coronatam, cum ab omnibus numeraret, unde
etiā nomen accepit, de diis em̄ tm̄ gentilibus loquimur, quorū singulorū co-
ronas explicuit præstantissimus in hac materia cōmentator Claudius Satur-
ninus, quē Tertulianus idē refert scripsisse de coronis librū, in quo ita earum
differuit & origines & causas & species & solennitates, ut nulla gratia florū
nulla læticia frondis, nullus cespes aut palmes non alicuius capiti inueniret
consecratus, quo satis instrui omnes dicit quā alienā a nobis iudicare debe-
amus coronandi capitis institutionē ab eis prolatā & in eorū deinceps hono-
rem dispēsata, q̄s seculū deos credidit, His atq; huiusmodi aliis reprehē-
dit mi litū coronas, qui si in indoctos hoīes tam acriter profert, quid in litera-
ratos (quorū grauior longe modestiorq; uita desyderat) quid scripturū illū
si hic ipsorū etiā mos temporibus eius extitisset? quo eloquio? quo dicen-
di impetu & acrimonia exarsurū fuisse credamus? Querenda est igitur uti
omnibus ita maxime poetis quæ solida magis animi uirtute propriisq; ac
certis ingenii uiribus q̄ frondiū aut metalli illius puerili uanaq; ostentatio-
ne constet auctoritas, quæ publica magis regū atq; populorū prædicatione
q̄ tabellionum ridicula assertionē atq; testimonio comproberur.

¶ Quisq; naturā suę uitę ducē sequi debet, at principes doctos
fouere capitulum secundum.

E dubitet quisq; (ut unde discessimus iam reuertamur) qui ad hæc stu-
dia inclinatus fuerit suā qua impellit naturā sequi, licet qui olim do-
ctos hoīes sūmopere principes extollebant, nunc nihili oīno eos pen-
dant atq; æstiment, q̄rum causa sit, ut millia ingeniorū quæ si meritis fauori-
bus premiisq; fouerent, magnū aliquid de se proferrent, neglecta pro r̄sus ac
despecta quotidie depereant, sequat̄ age ducem auctorēq; naturæ suæ deū,
qui cum oīa mira ratione & sapiētia fabricauerit, ita præsertim ingenia, quæ
uaria ideo etiā prouidentissime condidit, ut & uarietas summā conditoris be-
neficiētiā potentiāq; demonstraret, & ad qd quisq; natus esset illud coleret,
colensq; non magno sine diuino consilio ac præcipuo quopiam (qd lateret)
bono se ad id uocatū esse existimaret, Quāq; nemo non dolere possit con-
ditionem principū, q̄rum cum propriū quiddā ac singulare sit officiū bene-
merentibus benefacere, non secus ac militū pugnare, agricolarū arare, nau-
tarum remigare, neq; aliā ob causam p̄positi aliis præfectiq; esse uideant, cō-
tra illos tm̄ non negligant ac tanquā abiectos insuper & stolidos hoīes irride-
ant atq; contemnāt. Viles uero si qui sint, & indoctos uirtuteq; prorsus omī-
destitutos longe efferant, longeq; honoribus ac opibus cumulosos reddant
Quod animaduertēs damnanisq; grauius Isocrates, dum ad Demonium
scribit similes eos esse dicit alentiū a lienos canes. Nā quēadmodū illi in oēs
latrant inferentes iniuriā, & dantibus indifferēter & nihil p̄bentibus. Ita ma-
li hoīes parī modo contumeliis afficiunt tam bene sibi facientes q̄ eos a qui-
bus nihil unq; cōmodi susceperūt. Quare cēset bonis tm̄ bene esse faciendū,
q̄ bonus thesaurus sit gratia debita ab hoīe probo, proponenda autē certe

TERTIVS

principibus recitandaq; sæpius esset sanctissima illa Titi imperatoris roma-
ni atq; celebratissima uox, q; cū exacta die quadā nihil se cuiq; boni cōtulisse
animaduertisset. Heu (inquit) diē hanc perdidimus. O dignissimā ore princi-
pis uocem. O principē tam celebri sanctaq; uoce dignissimū, O semper me-
morādū, O summis semper laudibus extollēdū, O quē merito amorē & de-
licias humani generis appellarūt. Sed sinamus principes suo more uiuere, q;
non modo emendari sed ne digito etiā cōtingi se patiunt, satis sit eruditis tā
prēstati raroq; bono suo frui, qd neq; casus ullus neq; potestas ulla humana
dare uel eripere possit, qd dei solius præcipuo quodā munere cōsultissimaq;
prouidentiq; eius ratione acquirūt. Cauere tñ debebunt huiuscemodī faculta-
tis studiosi ut ingeniū quisq; suū recto pēsatoq; iudicio meriat, ne (qd pecca-
ri admodū solet) blandiat quisq; ita literulis suis, ut quas nec dū summis la-
bris delibauit, plenis se faucibus heliconis aquas hausisse arbitretur. Multos
quippe (ut inquit Arbiter) iuuenes carmen decepit, nam ut quisq; uersū pe-
dibus instruxit, sensumq; teneriorē uerborū ambitu intexuit, putauit se con-
tinuo in heliconē uenisse, ita em̄ nescio quo pacto fieri scribit Cicero ut in eo
gñe magis q; in aliis suū cuiq; pulchrum sit, neminēq; adhuc poetā nouisse q;
sibi non optimus uideret, sic se res habet, te tua, me delectant mea. Erit uero
summū in his remediū ut suo semper quisq; iudicio falli uideat, neq; sibi ma-
gis q; de se aliis credat, ut qd non modo a poetis sed pictoribus etiā & his q;
signa fabricant fieri refert Cicero. Suū quisq; opus a uulgo cōsiderari ue-
lit, ac si quid reprehensum fuerit a pluribus id corrīgat. Secū uero & cū aliis
quid in eo peccatū sit diligenter exquirat. Legimus Pliniū nunq; scripta sua
nisi a multis uiris doctissimis uisa atq; correpta in publicū protulisse, Am-
brosius dum ad Sabinū cui libellos suos emendandos dederat scribit. Malo
(ait) tuo corrīgat iudicio si quid mouet, priusq; foras prodeat unde iam re-
uocādi nulla facultas sit, quā laudari a te qd ab aliis reprehendat. Itaq; arbi-
trum te eorū quæ postulas rogauī, neq; em̄ legi a te mea q; nōnūquā tribuo
in uulgus, sed in tuæ calculū uenire sentētiæ desyderauī. Nescio quo em̄ mo-
do (ppter imprudentiē caliginē quæ me circūfundit) unumquēq; fallunt
sua scripta, & aurem prētereūt atq; ut filii etiā deformes delectant, sic etiam
scriptorē indecori sermones suū palpant, incautiū plærūq; aliquid promit,
aliquid accipitur maliuolentius, aliquid exit ambiguū, tum quia alieno exa-
minanda iudicio, non pro nostra debemus magis q; pro aliena opinione tru-
tinare, & discutere omēs scrupulos maliuolentiē. Alio quoq; loco ad eundē
scribens dicit. Ego em̄ beneficio annuero si quis mea legens scripta dicat
mihi quo uideat moueri, primū quia & in his quę scio falli possum, multa au-
rem prētereunt, multa quibusdā aliter sonant, pulchrū est si fieri potest caue-
re omnia. Prudentissime sane hæc Ambrosius, quę ut in quauis disciplina ita
in poetica pferim sequi debebit, sequēs uero ubi se intellexerit communi do-
ctorum hominū iudicio probari securum tunc induat animū, neq; dubitet
in quibus egregie ualere ab omnibus iudicetur, ad ea se utiq; studia uolente

impellentēq; deo natū arbitrari, exerceat se ergo in eis magno animo & q̄
 rariores qui boni probatīq; sint poetę habeantur, eo spe q̄q; maioris laudis
 ardentius instet, ac quo dux uitę nostrę natura ducit, sequi pergat, cuius tam
 potens etiā tanq; preualida uis est, ut frustra illi reniti unquā aut reluctari
 quisq; queat, Quæ em̄ experientia didici nimirum recte illa testari possum, q̄
 a tenella usq; ætate neq; ducente neq; docente quoq; sola tm̄ impellente na-
 tura tam uehementi poetarum amore inflammari coepi, ut eorum compa-
 ratione cætera mihi parua uiderent, quibus cum secunda aura nauigans to-
 tis iam remis incumberem, prohibuit me pater, atq; ad dialecticę tanq; gra-
 uiolem honestioremq; disciplinam ut studium cōuerterem iussit. Parebam
 itaq; paternæ uolūtatī, qd̄ tandē naturæ lōge mai⁹ imperiū euicit, ut musas
 quibus latenter ac furtim quidē ne id pater præsens iret uacabā reuocarem.
 Post dialecticę uero quā non minus certe quam pestiferum qddam exhorre-
 bam, translatus fui a patre in primo ipso pubertatis limine ad studia iuriscō-
 sultorum, q̄rum lectione propter summā quā in eis offendi & ingenii & eru-
 ditionis & eloquentiæ uim plurimū semper delectatus fui, cæterum qd̄ ad
 exercendā eam facultatem spectat, nihil est a quo unq; magis abhorruerim,
 nihil qd̄ naturæ meæ aduersum unq; repugnāsq; magis habuerim, ut quod
 Naso de se inquit. Ne me uerbosas leges ediscere nec me. Ingrato uoces pro-
 stituissē foro, licuerit, Quare poetas (licet me multa inde uolentissime retra-
 herent) cogente tm̄ maiore nescio qua uī animi inter ipsa legū studia repete-
 bam in quibus quantulūcunq; profecerim, illud certe non ambigo, parū me
 uel nihil in quauis alia disciplina consecuturum unquam fuisse, tam inuicta
 indomitq; tanto imperio dominatur sua cuiq; naturæ.

¶ Q. pueri musicen docendī sunt caput tertium.

Vattuor autē præcipue quæ docendī erūt pueri tradiderunt maiores
 q̄ nostri, literas musicā gymnasticā, & ut quibusdā placuit figuratiuā,
 de prima satis p̄cedenti libro diximus, musicā fuerunt qui non recipe-
 rent, q̄ lasciuix magis causa non pauci in ea erudiant, in qua re maxima cu-
 ra adhibēda est, nā propter impudica eneruataq; carmina multos sæpe ado-
 lescētes p̄ditos corruptosq; ac uirilī nihil unquā roboris adeptos fuisse cō-
 pertū est, uerū ubi ad degendā recte in ocio uitā moderādosq; aiorū motus
 leniēdasq; perturbationes ediscit, qualis est maxime qua fortitū uiroꝝ gesta
 diuinęq; laudes decātant, qd̄ Pythagoras probat, nihil certe cognitione ei⁹
 utilius, nihil hominī libero cōuenientius, quare merito apud antiq̄s magno
 semp in p̄cio & ueneratione habita est, adeo ut & musici inter uatū & sapien-
 tū numerū referrent, & qui eā artē ignorasset minime ingenue doctus esse
 putaret, vñ & Themistoclē refert Cicero cū imperitum se ei⁹ cōfessus esset,
 indoctiorem habitum fuisse, Ob id magni etiam heroes didicisse, neq; quod
 discerent erubuisse memorantur. Philosophi quoq; sed præsertim Socrates
 iam senex a q̄ & philosophia ipsa deriuata est quam non modo ipse edidicit
 sed adolēscētibus insup̄ ediscēdā p̄cepit. Quod ad figuratiuā uero pertinet
 non multum instamus, q̄ nec multum nunc inter liberales artes habeatur,

TERTIVS

Pictores em̄ ea magis utuntur, nisi forte ad formandos literarū characteres referatur, cuius peritia cuiq; etiā literatissimo non parū cedit dignitati atq; ornamento. Quare & in ea erūt pueri exercendi. Quæ uero pictorum propria est non tam honesta q̄ utilis etiā antiquis esse uidebatur, qđ ad habendum de uasis ac tabulis statuisq; emendis iudiciū quibus plurimū illi delectabantur maximū eius artis eruditio ne a uenditoribus deciperentur adiumentum præstabat. Quare Paulus æmilius cum filios suos om̄ibus studiis erudiri fecerit, fingendi etiā & pingendi non ignoras esse uoluit.

¶ Vtendum esse remissionibus caput quartum.

Eniamus ad gymnasticā quæ cum ad relaxandos recreādosq; a laboribus animos maxime utilis est, tum ad exercēdam bellicis studiis iuventutem, quæ & priuatim & publice tutandę salutis gratia summe uidetur esse necessaria, in qua tñ modus erit adhibendus, ut donec ad annos pubertatis peruentū fuerit, a coactis uiolentisq; laboribus abstinere iubeantur, ne augmentum quod in eis continue sit impediāt, sic & plantas moderata aquarum rigatione meliores, nimia uero aut deteriores fieri aut interire prorsus uidemus, Leuioribus ergo utentur exercitiis, quibus cum plurimū robur augeatur, tum ad conseruandę bonę ualeitudinis rationem nihil eis magis conferre medici attestant. Præcipue etiā concedenda uidentur studiosis literarū, ut habeant unde leuent fastidiū, qđ ex nimia cōtinuatione facile solet accidere, atq; unde a laboribus (quos grauissimos illi qđ sustinēt) recreētur, recreatiq; demum alacrius fortiusq; ad studia assueta consurgāt, in q̄ laudat Alexāder Seuer⁹ q post lectionē palestre aut cursui aut luctaminibus mollioribus operam dedisse perhibetur, Nec minus hoc in carētib; anima conspicimus, sicuti lyris & arcubus, quæ uti ex remissione conseruant ita ex assidua intentione franguntur, qđ si eis cōtingit, quanto magis id in animantibus atq; iisdem rationem habentibus recipi debet; ita sit ut cū oīa (qđ Heraclitus dicit) secundum litem fiant, estu em̄ & frigore tempestate & tranquillitate uigilia & somno fame & alimento ac cæteris his similibus alternatim omnem uitā nostram agi uidemus, sic in animis præcipue nostris labor & quies studium & remissio quibus etiā conseruaremur adiumenta sunt. Afferet præterea pueris aliā utilitatē exercendi studiū, nam qđ est optimum in ea ætate signum, fient erectiores atq; alacriores, euitabitq; in eis (q̄ oēm semper bonā indolē frangere consueuit) tristitia atq; animi demissio, q̄ em̄ in senibus commendat in pueris contra damnat grauior tristiorq; frōs, quod & poeta ostendit inquiēs. Odi ego puerulos p̄coci sapientia. Commodissimum aut uidabitur si singulæ dierum horæ utiliter dispensentur, si suū quæq; uel studii uel exercitii uel cessationis statutum ac præfinitum habeāt tempus, ne illud quod instaurari haud unquam potest deperire uel minima ex parte patiamur.

¶ Quibus exercitiis pueros occupari oporteat
capitulum quintum.

LIBER

Alib⁹ uero eos maxime cū puberes facti fuerint exercitiis occupare conueniet, qualibus Diogenes erga Xenidæ filios usus fuisse tradit, post reliquas em̄ disciplinas instruebat eos equitare, arcus intendere, fundas rotare, iaculari, atq; cætera huiusmodi, in palæstra quoq; permittebat eos exerceri non in morem athletarū, ne nimio labore succubentes a studiis postea literarū deficerent, sed leuius tm̄ ac roboris & bonæ ualitudinis gratia, quemadmodū etiam Achilles sub disciplina Phœnicis edoctus fuit, quē illi ideo a patre Peleo cōmendatū Homerus refert, ut disceret ab eo non tam dicere q̄ facere, Eadem quoq; studia Paulus æmilius delectis ad id p̄cipuis magistris filios suos quibus & frequens intererat edoceri fecit. Cæsare ferunt erudisse tyrones in domibus per equites romanos, atq; etiam per senatores armorū peritos, scripsisseq; ad eos sepius ut susciperent singulorum curam & disciplinā. Neq; est prætereundū q̄ Marius filiū nō modo iisdem studiis institui uoluit, sed quo præsentia patris instructior etiā euaderet, longo ipse senio grauatus progrediebatur in medium aliorū adolescentiū, exercens se simul cum eis atq; decertans, Nō latebat ducem bellicæ artis longe peritissimū, quantū huiusmodi exercitatio per ocii tempus sub primisq; annis habita conferret postea ad obeunda uera belli prelia. Quod & intelligens Augustus nepotes utiq; suos non tam literariis q̄ bellicis insuper studiis erudiri curauit. Sed quid priuata exempla repetimus? cum publica ea fuerit consuetudo romanis filios adolescētes sub disciplina militari magna & assidua cura semper exercere, quæ res tm̄ eis ad subigēdum (q̄d postea fecerunt) orbem profuit, ut cum robore prudentia multitudine proceritate opibus etiā multæ eos gentes superauerint, sola tm̄ quam nunquam omiserunt armorum exercitatione superiores ipsi omnibus rerumq; proinde domini ut poeta ait extiterunt.

¶ Q̄ pueris laborum suorum per ludos honestos recreatio permittatur, capitulum sextum.

Orro non alienum ab his uidetur, in ocio etiam per ludos permittere p̄ pueris laborū suorum respirationem, qui nihil modo in se turpitudinis habeant, cuiusmodi lasciuiora carmina (de quibus supra a nobis dictum est) quare iocos & sales cum ad obscenitatē transgrediuntur longe arcere oportebit. cum uero grauitate & modestia conditi fuerint, probandi admodum sunt, quibus Cicero Augustus Adrianus alii quoq; non pauci sed lacedæmonii q̄ maxime delectati fuerunt. Saltationes autē licet Socrates & Scipio eis aliquando indulgisse memorentur, propter tuendā bonam corporis habitudinē a lacedæmoniis etiā fuerint inter exercitationes susceptæ, tanq̄ ad bella utiles, in religionibus quoq; ueterum romanorū frequentatæ nullo tamen modo probamus q̄ multorū malorū fomes & origo sunt proteruioresq; efficiant adolescētes ac corruptiores. Pilæ ludus & honestus & liberalis uidetur, adiuuat etiā plurimū bonā ualitudinē, cui cū multi tū Augustus etiā & Q. Mutius Sceuola & Dionysius syracusanus & M. Antonius & Lycon philosophus auidissime dediti fuisse traduntur, Contra alea & cal

TERTIVS

culis quibus Claudius Nero & Domitianus & quos modo memorauimus Augustus & Sceuola ferunt luisse nihil peius, nihil omnino perniciosius dici potest, quod ad quæque dictu ac factu foeda prouocent qui curiosius eis uacant, genereturque ex eius consuetudine illiberalis quædam & detestanda quæ est omnium malorum causa cupiditas. Quare sapientissimum fuit illud Platonis dictum, qui cum in aleis ludentem quendam argueret, atque ille quod me in paruis reprehendis diceret, respondit, at est consuetudo non modica. Eadem ratio habenda est de cæteris ludis licet leuioribus, qui speciem habent etiam aleæ, qui & eorum quæ postea grandiores serio facturi sunt imitationis causam uident præstare, cuiusmodi est apud Insubres ludus plûbeorum nummorum, cuius pessima consuetudo auaritiæ atque omnium quæ ex auaritia gignuntur uiciorum est prouocatrix. Neque aliud iudicandum uidetur de ludo nucum, quo in ælia pueri, in herurgia puellæ plurimum exercent. Quem a Nasone periocose descriptum, poeta etiam alter non ignobilis aleam prauam ac danosam appellauit, Latrunculorum uero ludum licet ingenio constet, non multum tamen literatis hominibus conuenire arbitramur, quod mentem iam literarum studiis fatigatam recreare magis cessatione & quiete quam nouo meditationis labore grauare oporteat. De hinc quod tempus quo nihil habemus preciosius ea ludi uanitate totum inepte consumimus. Quare qui se ubi a literariis laboribus respirandum erit honesta semper aliqua cogitatione etiam inter cessandum occupare uoluerit, satius faciet si cum æqualibus suauiter & facete de re quapiam ad literas & mores pertinet fabuletur, aut leui deambulatione utatur, quod ad bonam etiam ualitudinem admodum conferet, nam exercitum usque ad fessitudinem cum medici omnes tum Isocrates etiam ad Demonicum plurimum laudauit, id autem fiet in locis quæ maxime amœnis atque apricis, utpote uiretis, in littoribus etiam maris alueisque fluminum, exemplo Scipionis ac Lelii, qui cum a maioribus quibus districti erant curis animum remittere uellent, non modo in his deambulare, sed calcuolos insuper et conchulas lectitare soliti fuisse referunt. Quod Gregorius etiam Nazianzenus de se ipso scribit, solitum se inquit deambulare remotum in litore, ac tali quadam refectione laborum molestiam releuare. Sunt & aliæ huiusmodi fastiditorum animorum relaxationes, quibus cuique pro affectu suo uti licebit, sicuti leues adequitationes piscationes aucupia, quam hoc postremum ubi ad rapaces uolucres spectat nihil in se grauitatis habere uideatur. Erit autem honestior quæ per modulatrices aut loquaces aues (quibus Augustum maxime delectatum fuisse constat) recreatio suscipietur. Cætera autem quæ non multum adultis conueniunt paruulis magis reliquentur, cuiusmodi risit Alcibiades Socratem, cum interposita arundine cruribus ludentem cum filioliis eum uidisset.

¶ Ad philosophiam ultra optimam magistram adolescentes esse inuitandos caput septimum.

¶ Non erit uero negligendum ut cum ætas patietur inuitetur quæ maxime adolescentes ad philosophiam, quæ ita ad curandos animi morbos inuenta

est, quemadmodum & medicina ad sanandos corporis languores, parum enim prodesset liberos optimis literis erudiri, nisi & egregiis moribus ornarentur, quos a nullis procul dubio melius quam a philosophiæ (quæ uitæ nostræ magistra est) studiis consequentur. Discant enim id ad quod erunt magnopere informandi & deum uenerari & parentes colere, & extraneis pro cuiusque ætate ac statu honorem exhibere, audire maioribus, minores non fastidire in æquales mansuetudinem seruare, mendaciis & deierationibus nunquam assuescere, nemini maledicere, cum amicis fide, cum mulieribus modestia, cum seruis clementia cum omnibus denique humanitate & moderatione uti, imperare cupiditatibus coercere sese, nihil ducere in bonis quod sit subiectum temeritati fortunæ, iusti fines & honesti intelligere, quæ optanda sint quæ ue fugienda non ignorare, prosperis æque ac aduersis se accommodare, in quo laudandum est quod Diogenes roganti cuidam quid ex philosophia lucratus esset respondit, & si nihil aliud, uel hoc ipsum quod ad omnem fortunam præparatus sum, quod sapientis recte proprium est, qui (ut dicit Varro) & bonum ferre potest modeste & malum fortiter. Erit horum non parua certe utilitas, quibus imbuuntur illam ætatem studebunt sedulo magistri, ut a uitiis ad quæ flexibilior est suapte natura, ad uirtutem facilius dirigatur, hominem enim scribit Plato neque absolute malum neque bonum nasci, sed ad utrumque procliuem esse eius ingenium, habere semina quædam utrarumque rerum cum nascendi origine copulata, quæ educationis disciplina in partem alteram debeant emicare, doctoresque puerorum nihil antiquius curare oportere, quam ut amatores uirtutis sint, uel inter se moribus & institutis eos ad id prorsus imbuerent, ut regere & regi discant magistra iusticia. Quare propter cætera ad hæc eos oportere ut sciant quæ sequenda fugiendaque sunt esse honesta & turpia, hæc uoluptatis, illa laudis.

¶ Vnumquodque pro suo ingenio ad artes etiam mechanicas applicandum caput octauum.

Tantum non omnium ingenia literis affecta deditaque esse possunt, si nendum erit pro suo quodque studio ad alias etiam actiones applicari, nam negociandi mercandique exercitium cum priuatim simul & publice honestum, tum admodum etiam necessarium est, quamquam tamen quæ tenuis sit aut sordida iure ac merito mercatura improbetur. Agricultura uero omnibus rebus quæ ad acquirendum aliquid utiles habentur est longe iucundior, uberior atque dignior, Milicia quoque licet deprauata sint adeo tempora nostra ut latrocinium magis appellari possit plurimam tamen semper laudem & gloriam attulit, ut utilitatem possit omittamus, quæ ad propulsandam uim atque iniuriam extraneorum summa semper ciuitatibus per bellatores queri consuevit, ut quod philosophi omnes predicant, ita etiam uulgo nemo est qui non intelligat. Sacerdoti autem non minor est honos & ueneratio quam religio & sanctitas, neque quisquam est tranquillior securiorque hominum status, in his ergo libere permittendus cuiusque nature sue cursus, Quamquam postremum hoc maiore indigeat prospectione, prudentioreque consilio, propterea quod multi quorum modestia nihil maius esse uideatur,

TERTIVS

uel ambitus uel cumularum opum uel degendae mollioris ociosiorisque uir-
tutis causa, tamen ad illud ferantur, quibus nescio quicquam ignauius & corruptius,
aut enim propter deum uirtutemque aut nullo id alias unquam modo suscipi debet,
ne quod ad exhibendum deo honorem inuentum est, in iniuriam eius retorqueatur.
Praeter literas igitur si minus his apti uidebuntur erunt & alia exercitia quibus
occupari debebunt, ne per ignauiam tempus consumant, torpescantque desidia,
quae res cum ad domanda uicia effugandasque ex animis infestas iugiter gra-
ues cogitationum libidines, tum ad transigendam decenter sustentandamque neces-
sariis opibus uitam plurimum opitulabitur. Quod cum maximi utique princi-
pes obseruauerint, sed praecipue Augustus qui in maiore etiam imperii for-
tuna natus ex filia (neque enim filios genuit) & literariis et bellicis simul studiis,
filias uero lanificio ceterisque muliebribus artibus erudiri fecit. Nemo erit cer-
te priuatorum qui liberos suos inertem marcere uita non erubescat, qui licet Croe-
si Crassique diuitias superet, non timeat tamen quod quotidie accidere uide-
mus fragilitatem humanarum rerum, blandientisque fortunae fallacitatem, stude-
atque non proinde eas ipsis opes relinquere, quas neque aduersus ullus casus neque
humana uis ulla eripere queat.

¶ Quae sceleratissimorum hominum fugiendae familiaritates.

Capitulum nonum

Vnc quod primo libro (cum de rudioribus annis loqueremur admo-
nuimus, maiore rursus cura ubi ad pubertatem peruentum fuerit, quo
tempore maiora etiam timenda sunt delicta parentes in filiis custodi-
ent, praesertim autem ut eorum tantum ineant societatem quorum libera sit condi-
tio, castigati quoque ac correcti mores. Coadiscipulorum etiam habeatur ratio,
ne cum corruptis flagitiosisque conuersari sinantur. Assentatorum sed quae maxi-
me consortia ab eis arcebunt, quae paternam reuerentiam in odium & detestatio-
nem uertunt, quibus uti nulla dulcior ita neque pestis ulla nocentior. Nam cum
omnibus in omni uita magni semper momenti sit in ingerendis nouis affe-
ctibus communis (quae habeatur inter fabulandum conuiuendumque) consuetudo,
at longe maioris adolescentibus propter inexperientiam rerum habundantemque
in eis & assidue se mouentem calorem, qui ueluti cera ad cuiuslibet rei similitu-
dinem facile ducuntur trahunturque, quocumque flexeris, instar tenerorum uirguli-
torum, quae eius semper cui applicata fuerit stipitis formam uel directam uel
obortam seruant. Quare credunt omnia facile, pronique sunt ad miserationem,
mutantur etiam per sepe opinionibus, sodalites & amicitias (quibus admodum
capiuntur) frequenter ineunt, quas nec diutius persistentes statim dirimunt,
affectus suos plurimum sequuntur, concupiscuntque uehementius & acutius, con-
cupitisque ubi potiti fuerint citius satiantur, paterna bona dilapidant. Alea &
commensationibus gaudent, equis canibus uolucrisque delectantur, sine ulla
autem comparatione ad ueneream libidinem magis procliuēs sunt, quae quo ma-
iurior eo etiam animi corporisque est eneruatio, tamen possunt qui imperium qua-
si quoddam sibi uidetur uendicare, subbladiētes calescentesque eius etatis mo-

eus quibus obstare summi erat consilii, ut quod arbusculis fieri solet, quæ ne
 a uepribus sentibus ue suffocentur, contextis circū sepibus cingunt, ita ado-
 lescentibus graues beneq; morati uel æquales uel maiores natu etiam ad-
 iungant, quorū conuersatio proderit maxime ad bene sancteq; uiuendum,
 ad fugienda lasciuarū muliercularum cōmercia, ludosq; blandiores ac earū
 sermones quibus Hippolyti etiam constantia labefactari posset, Ad arcen-
 dam quoq; (q̄d supra diximus) improborū perditioneq; hoīm familiaritatē
 quæ eo magis rudibus infimisq; timenda est, quo nihil sit tam solidum atq;
 integrum q̄d non dissoluant illi facile atq; corrumpāt, quo loco Augustini
 nostri adolescentia recte admonet quā multis irretitā malis non aliunde fu-
 isse constat, q̄ propter pessimū eorum q̄s domesticos habuit exemplū. Nam
 quid eum infensum christianæ pietati reddiderat? nisi assiduus delirantium
 manicheorū usus, unde furtum illud pyrorū quod tā opere deplorat facere
 compulsus fuerat: nisi nequissimorū inuicem adolescentulorū adhortante
 proteruia. Quid anno illo sextodecimo ætatis suæ (ut de se ipse refert) totas
 eū manus uel anæ libidini dare coegerat? nisi æqualiū suorū lasciuens effre-
 nisq; uita. Quæ cum mater etiā secreto monuisset, cum sollicitudine ingenti
 maxime ne adulteraret cuiusq; uxorem, atq; illi sibi monit⁹ muliebres uide-
 rentur, quibus obtemperare erubesceret, tanta ibat præceps cecitate, ut inter
 coætaneos suos puderet eum pudicū esse, qm̄ audiebat eos iactātes flagitia
 sua & tanto gloriantes magis quanto magis turpes essent, liberetq; iam fa-
 cere non solum libidine facti uerum etiā laudis. L. Catilinā dum inuadendę
 rei publicæ consiliū cœpisset, omniūq; proinde facinorosorū ad patrandū
 q̄d conceperat scelus amicitias quæreret tradit Salustius adolescentiū maxi-
 me familiaritates appetisse, quia eorū animi molles ætate fluxi, dolis haud
 difficulter capiebant, atq; ut cuiusq; studium ex ætate flagrabat, aliis scorta
 aliis eqs & canes dono dedisse, neq; sumptui neq; modestiæ suæ pepercisse,
 dum illos obnoxios fidosq; sibi faceret, quos postq̄ scelestissimus homo ita
 illexerat, attrito paulatim pudore ac fama, multis modis etiam mala facino-
 ra grauioraq; in dies ac p̄niciosiora docuisse, tm̄ illis profuit flagiciosissimi
 hoīs familiaritas, q̄s tandem eo duce tristis atq; amarus finis inuenit, Neq;
 uero præteribo præcipuū illud quidē & memorabile, q̄d puerum adhuc me
 recolo a damnato q̄dam furti audiuisse, erat forte quinq; & uiginti natus an-
 nos, ad quem missi eramus a magistro discipuli, cōspecturi q̄d de eo sumen-
 dum erat suppliciū, atq; ubi mortī se appropinquasse uidit, ad cōfertam cir-
 cumstantium puerorū turbam oculos aciemq; conuertens, proclamans ex
 alta cruce. Suscipite (inquit) ex me adolescentuli exemplū, ut malorum cor-
 ruptorūq; hoīm consortia tanq̄ pestilētissimū anguē fugiatis, q̄rū dulci diu-
 illectus ueneno, ad hunc tandē quē cernitis amarissimū finē deuenerim, Cu-
 ius ego uoce (nanq; eā ad unguē memoria teneo) nō aliter ac terrifico q̄dā
 excussio alte tonitru exhorruī totus atq; cōtremui, nec post hac unq̄ ea in mē
 tē puero rediit, qn̄ horrore etiā magno ac tremore semp̄ atterer, q̄ uti tūc
 accepi ita nunc q̄q; cæteris q̄ p̄cepta hæc forsitan legēt adolescentibus quāta

TERTIVS

ui possū oris pronūcio ut illius semp memores discāt & mōitis huiusce pariter & tristissimo qđ de se parauit exēplo a sceleribus deterreri, deterritiq; a pñciosissimis sceleratissimorū hoīm cōmerciis abstinere, cui⁹ et Pythagoras pceptū reliquit (licet obscurioribus uerbis) q̄ nigrātes habēt caudas gustari nō oportere, denigratā malorū hoīm uitā nigrantes caudas appellans.

¶ Mores domesticos ab omī turpitudine alienos esse oportet caput.x.

Orro si extraneorum tātopere turpis uita formidāda est, quanto domesticorum magis, q̄rum & familiaritas maior est & assiduitas, nam si corporū morbos grauiore qui intus q̄ qui in cute generant putamus, quis non animorū pestes quæ intra domesticos parietes concipiuntur, nocentiores q̄ quæ apud fora & plateas esse iudicabit? Quare seruorū maxime aliorūq; qui abiecta exercent ministeria submouenda lōge ab ipsis erit cōuersatio, quibus laudis honestiorisq; famę cura uel nulla uel minima esse solet, nisi propter senectā morūq; grauitatē ita probata sit eorū uita, ut sancto illis exemplo manifeste cessuri esse uideant. Commodū Antoninū (quo nihil incommodius sensit romanū imperiū) a prima statim pueritia turpē improbū crudelē omniq; libidinis spurcitia inquinatū fuisse legimus, nō q̄ tantā scelerum immanitatē a patre perceperit, quo nemo certe unq̄ principū sanctitate uitæ pręstātior fuit, nec q̄ magistrorū illi eruditio defuerit, quos & plurimos semper habuit & optimos, sed q̄ a turpissimis assentatoribus quibus maxime regū aulę frequentant corruptusextiterit. Neronem a deo Tigilini cæterorūq; eius generis ad parādos oēs luxus atq; libidines instructa man⁹ peruertit, ut Afranniū Brutū Anneūq; Senecā seueros ac sanctos hoīes qui lubricā principis etatē salubribus mōitis exēplisq; frenabāt morti tradiderit, Dionysio syracusano fuit filius tāta indulgētia ut absente eo ac Dionysii amici cuiusdā iussu malignoq; proposito in curia ipsius ita educatus, ut puero priusq̄ pubes esset scorta adducerētur, uino epulisq; obrueret, neq; ullum tēpus sobrietati relinquere, tantūq; ualuit eius educationis consuetudo, ut postq̄ pater in patriā rediisset, adhibuissetq; custodes qui eū a pristino uictu deducerent, ex superiore parte ædiū potius ne uitę statū illū commutaret se ipsum deiecerit atq; ita interierit. Inde etiā fieri putādum est qđ ad Diocletianū scribens Hælius Spartianus persuadere nitit^r oēs prope magnos uiros aut sine liberis decessisse, aut tales reliquisse, quibus carere longe melius rebus humanis fuisset, siqdē plecti blandis assentatorū delinimētis qui (ut eorū amorē assequant^r) omes quascūq; possunt excogitare proponūt illis uoluptates, molliunt eneruant pedetentimq; ad oēm libidinū insaniam prolabunt, unde resipiscere propter lōgę iam cōsuetudinis iacta fundamēta nūq̄ possint. Inde haud mirū si ex magnis orti uiris corruptiores etiā atq; ad uitia quęq; profluxiores habeant, nō tam propter laxiorē peccādī licentiā, q̄ ppter continuas pessimasq; assistentiū eis assentationes, qbus tanq̄ q̄stuarīa quadā arte ad aucupādas opulētiorū hoīm opes utūt. Quod pspiciēs Antisthenes atheniēsis satī⁹ esse dicebat, cū necessitas urgeret in coruos q̄ in assentatores incidere, q̄ illi mortuos, hi uiuētes deuorarēt, desertos etiam aiebat

Crates qui cum assentatoribus essent, non secus ac uitulos cum inter lupos sunt, tam enim ab illis quam ab his utrobique insidias parari, Isocrates quoque habendos odio adulatorem dicit ita atque deceptores, quod uterque credentem sibi decipi at. Non absurde autem eos Diogenes beluas mitiores appellabat, cum obtre-
ctatores feras diceret. Vt dulce est igitur ita perniciosum assentationum uirum, in quo grauissimus etiam quisque facile falli potest, quod nemo sit qui non tale esse se existimet, ut iure laudetur, qui non laudari se audiens capiat, atque ipsis ultro faueat laudatoribus suis. Quo circa cum omnes tum potentes maxime homines huiusmodi pestiferis contagiis purgare domos oportet, at uero ubi uel suapte natura uel mala aliorum consuetudine corruptum filium pater animadu-
erit, non grauitur obiurgare, non a superiore eum censura increpare, non ex-
candescere, non graues diu cum eo iras alere debet, sed facile indulgere, dissi-
mulareque plerumque multa, ac surdis (ut aiunt) auribus clausisque oculis pertran-
sire, nam quod nequit durior disciplina, mansuetior sepe manus effrenem ado-
lescentiam domat, scribens ad Sisinnium Ambrosius, fecisti (inquit) quod boni
parentes ut filio cito ignoscere, sed obsecratus, nam antequam rogareris, non erat
ignoscere sed factum probare, deinde diutius differre ueniam, & tibi acerbum
& illi utile. Monens quoque Plinius seueriore quendam patrem ne filium suum
durius acerbiusque tractaret, cogita ait & illum adolescentulum esse, & te fuisse,
atque ita hoc quod es pater utere, ut memineris te hominem esse & hominis patrem. Sed
& erit utilissimum ubi lasciuiare effundique licentius filii ceperint, coniugio eos
ligare, tanta enim tanque mira est uis conjugalis uinculi, ut cum sapientes plerumque
ad stulticiam redigere soleat, stultos tamen sapientes efficiat.

¶ Quo studio ac diligentia filias a parentibus educari
expediat capitulum undecimum.

¶ Quod autem in maribus supra monuimus, maiore etiam erit in foeminis
obseruandum studio & diligentia, quarum & famae cautius est consu-
lendum et periculis uigilantius occurrendum. Magna igitur cura susci-
pietur, ne adolescentulorum utantur colloquiis, eorum maxime qui compositi co-
matuli formosuli que sunt, ne extranearum puellarum habeant commercium, earum
praecipue quae calamistratae, quae dispaliatae incedunt, quae peregrinos olent
odores, quae ambitiosius se ornant atque induunt, quae cultioris formae suae cu-
riosiores uidentur, quae exquisitioribus medicamentis fucant capillos & faciem,
alimenta cuncta libidinum insignisque ac manifeste impudicitiae argumenta,
quae amatoris cantibus cupide indulgent, ne earum exemplo obseruare inci-
pian, quod a lasciuo poeta lasciuis puellis praecipitur. Res est blanda canor, di-
scant cantare puellae. Semouendae erunt quae iocis & salibus, quae blandiori-
bus literulis, quae lyrarum pulsibus saltationibusque delectantur, quas res nihil
uirtutis in foeminis arguere perspicue docet Sempronia illa, quam Crispus
refert multae facecie multaque leporis fuisse, ingenio haud absurdo, posse uer-
sus facere, iocum mouere, sermone uti uel modesto uel molli uel procaci, lite-
ris graecis atque latinis doctae, psallere & saltare elegantius quam necesse sit probe

TERTIVS

mulieri, & multa alia quę instrumenta luxurię sunt. Ancillarū quoq; domesticarum quę adolescentiores fuerint frequentior confabulatio districtiorq; familiaritas inhibebitur, quę cum nihil graue & sanctū docere illas possint, propter ruditatē animorū rerūq; inexperientiā, At cōtra timēdū est ne quoniam cōditio ipsarū est uilior ætalq; lasciuior illecebrosis quibus exultare possent dictis & exhortationibus deprauent in eis si quid ingenuitatis ab optimis parentibus susceperint. Arcendæ sed præsertim erunt quę uagę atq; errantes firmo cōtinere se haud loco possūt, alienas autē frequentius domos circumeunt. Quo magis iure mihi accusandus uidet̃ mos quarundā ciuitatum, apud quas ancillas passim omnibus permissū est cum ocio per festos dies indulgetur ad suum quemq; ire amatorē, exaciandæ libidinis causa, quid cū fœda simul ac stulta licentia indignius dici queat? quid est quod uel publicis omnium uel priuatis singulorū rebus maiore afferre possit infamiam? maioremq; perniciē? quale putatis dicite sapientissimi patres familias? quale suscepturę sunt filię uestre ex ancillis castitatis exemplū? cum quid absentes cum mœchis agant intentius animo uersabunt, cum reuersas ex pollutissimis illis contuberniis audiant, & plausus & cōpotationes & spurcissimos concubitus inter mutua colloquia recensentes, cum incipient nosse nomina pariter ac condiciones, facies quoq; nequissimorū adolescentulorū cū blandas ueneris insidias dulcesq; fructus referentibus illis intelligent, cum cedente paulatim pudore secretiora etiā ac obscæniora quęq; furtim sibi narrari gaudebunt, dicite appello uos patres simul ac matres familias, dicite pro summa luce sapientię uestre, ita ne existimatis candorē honestatis queri? studiūq; innocentia & puritatis nasci, ita ne amorem pudicitia tenellis mentibus generari? ita ne iuueniles frenari impetus? ebullientesq; adolescentię flammās ignesq; restringi? at excusabitis non temere eam a uobis concedi illis uagandi licentiā, q; cōmodiore inde sollicitioreq; opera earū utamini? q; prōptiores demum alacrioresq; seruitia exhibeant, Nihil profecto consultius, laudamus prudentiā, ita ergo agite, sed ea lege, ut si earum exemplo in licentiorē aliquā filię turpitudinem prolabantur, secordiæ id magis uestre q̃ illarum lasciuia ascribatis, quam satius autem erit ministeria talium deligere, quæ & annorum simul & morum grauitate commendentur, quæ suscepta ab eis longe confortia arceant, quę assidua illas sub custodia contineant, ut in-comitatas neq; domi manere neq; foras prodire unq̃ patiantur, quarū non tam uita q̃ salubribus etiā monitis ediscant et sobrie caste religioseq; uiuere, & artificiiis fœmineis sedulo operā dare, quibus docētibus cum ab reliquo omniū opere cessare tempestiuū fuerit, assuescāt deo genua flectere, diuinis nunc obsecrationibus nūc uicissim lectionibus insistere, cātus aut sacros tm̃ aut nullos omnino modulari, uerba non blandidula ac risū suscitantia sed modestiam & sanctitatē redolentia proferre. Huiuscemodi igitur ministras cōponendis magis familię moribus q̃ seruitiis præstandis aptas habere præstabit, quæ ut tales uti demonstrauimus habeant magnopere quisq; curare debet, & cū habuerit ne dubitet perpetuā se cōsecuturū leticiā, pro suscepta

sobolis suę egregiis moribus, beneq; composita uita. Atq; ut ducē quidem operis nostri Monicam minime hoc loco pretereamus, unde ad tantas illa uirtutū dotes & ornamenta quibus excellentissime claruit, nisi famulę cuiusdam decrepitę (quā primo etiā libro memorauimus) cura & institutione puenit, quę (ut scribit Augustin⁹) patrē eius infantē portauerat, sicut dorso grandiuscularū puellarum paruuli solent, cuius reigratia & propter senectā ac mores optimos magno in honore a dominis habebatur, unde etiā curā dominicarū filiarū cōmissam sibi diligenter gerebat, & erat in eis coercendis (cum opus esset) sancta seueritate uehemens, atq; in docendis sobrieta te prudens, Nam eas pręter illas horas quibus ad mensā parentum modestissime alebantur, etiā si ardescerent siti nec aquā bibere sinebat, pręcauens consuetudinē malā & addens uerbum sanū, modo aquā bibitis quia uinum non haberis, cum autē ad maritos ueneritis factę domine apothecarū & cellariorū aqua sordebit, sed mos potandī permanebit. Hac ratione pręcipiendi & auctoritate imperandi frenabat auuditatē tenerioris ætatis, & puellarum sitim formabat ad honestū modū, ut iam nec liberet qđ deceret. Quę facilē nobis etiā coniecturā pręstat, quibus pręter hęc aliis insuper consiliis atq; rationibus in institutione earum prudentissime uterē, quā cuncta quę nos educandi pręcepta tradidimus ad unguem diligentissime obseruaret, qđ si sub temulentę cuiuspiam aut stolidę impudicę uel fœminę custodia enutrirī Monicā forte contigisset, haud facile crediderim ad tm̄ illam uirtutum cumulū, ad tantā demum sanctitatis excellētiā peruenire potuisse, neq; enim alios quiuisset illa mores imbibere, quā ab altrice (cuius a latere nunq̄ discedebat) accepisset. Quis tāti igit̄ facti imitacione nō studeat eiusce modi custodes liberis suis pręficere? ut iisdem postea etiā moribus & uirtutibus pręditos eos aliquando habere lēte tur, Quis non sūmas laudes uili huic licet & abiectę mulierculę attribuat? cuius causa pręcipue tantī meriti atq; sanctitatis fœminam habuisse nos fateri necesse sit. Nam si Monicam singulari eximiaq; laude dignā putamus, qđ filium nobis Augustinū suis p̄cibus lachrymisq; pepererit, quis non maxime etiā longēuā hanc famulam laudet atq; extollat? quę talem nobis illam (qua inter mulieres mirificenti⁹ nihil dici potest) studio sanctę suę educationis attulerit? O sanctā igitur educatricē, o anum uenerandā, o laude omni extollendā, o qđ amare colere imitari & altrices & matres merito omnes debeant, quę sancta sua institutio ne tam pręstantem mundo tanq; excellentem sanctitate Augustini matrē dedit, qualē neq; satis admirari neq; digne unq̄ laudare quisq; possit.

¶ Quid sit habenda earum ministrarū ratio quarū auctoritate & exemplo puellę recte uitam instituant capitulum duodecimum

Ectē igitur ratio habebitur ministrarum, quę consilio atq; auctoritate pdesse liberis quęat, nō earū qđ ætate infirmiores emendatione magis egere quā ad emendādos aliorū mores aptę esse uideant, qđrū autē omnino illis conuersatio erit inhibēda, aut ita permittēda, ut dissideāt magis

TERTIVS

in vicem quam secretiore ulla frequentius familiaritate coniungantur, quæ res in liberali institutione non parui momenti putanda est, Nam quemadmodum ad generandos seruales corruptosque mores plurimum conferet seruale commercium, ita ad exprobrandos corrigendosque non parum proderit ipsarum dissensio, quod & Monicæ dum subrepsisset aliquando ei sub primis annis uinolentia (sicut filio narrare solebat) magnū constat adiumentum præstitisse, cum enim de more tanquam puella sobria iuberetur a parentibus decupam uinum depromere, submisso poculo qua desuper patet priusquam in lagunculam funderet merum primoribus labris sorbebat exiguum, quia non poterat amplius sensu recusante, non autem ulla temulentia cupidine faciebat hoc, sed quibusdam supfluentis ætatis excessibus, qui ludicris motibus ebulliunt & in puerilibus annis maiore potestate premi solent. Itaque modicis modica quotidie addendo in eam consuetudinē lapsa erat, ut prope iam plenos mero caliculos inhiante hauriret, neque tunc sagax anus & uehemens illa prohibitio quicquam ualebat aduersus latentem morbum, nisi ancilla cum qua solebat accedere decupam litigans cum domina minore (ut fit) obiecisset hoc crimen amarissima insultatione, uocans meribibulam, quo illa stimulo percussa respexit feciditatem suam confestimque damnauit atque exiit. Hæc itaque quæ præscripsimus educandorum liberorum præcepta parentes suscipiant, atque ea (quicumque educationem ipsorum lætam habere cupiunt) diligentissime obseruent, Augustini autem & Monicæ (quorum exemplis non parum ad id excitabuntur) recordatione ne unquam omittant, quibus ducibus cum cuncta quæ precipimus rite executi fuerint illud unum etiam quod contemnendum minime restat imitatione ipsorum efficiant, Nam cum salutem filii Monica quæ libidine corruptissimum manicheorumque erroribus illaqueatissimum diu atque amare deplanxit, assiduis tandem ac flagrantissimis suis (quas deo profundere nunquam illa cessauit) precibus & lachrymis impetrauerit, Quis erit parentum qui non pari exemplo imitetur etiam deum pro liberis suis enixius orare? qui diuinam pro illis opem sollicitius implorandi magnam non ultro curam suscipiat? ut egregiis uirtutum ornamentis quibus præditi extiterunt eo adiuuante qui bonorum omnium largissimus est donator augeantur. Ab turpissimis autem si quibus inquinati fuerint flagitiis eo etiam miserante (qui neminem non conuertere optat) retrahantur. Sancte monens Ambrosius matres ablactate inquit filios, diligite eos & orate pro his, ut longius super terram sint, monere eos ut magis crucem domini tollant, quam hanc uitam diligant, ita ergo agant, ita Monicam imitentur, cuius cum tanta fuerit uis precum atque lachrymarum, ut ad sese deum quasi renitentem deflexisse uideatur, desperare certe nemo debet pro filiis infectis quantauis uiciorum labe, quin piis obsecrationibus deo commendati ad meliorem tandem uitæ frugem reuocentur. Quo enim deo per fabulationem quasi quandam familiariter propinquamus magis & coniungimur, eo illi etiam chariores ac proinde ad impetranda quæcunque libuerit aptiores sumus. Quare non magnifice instructis templis delectat, non sumptuose excultis uasis, non largiter caesis uictimis, quibus nihil illum indigere palam est, sed puris castisque officiis piis uoluntatibus sanctis animis ac puris affectu

bus, quibus in illum toti migramus, toti transfundimur, toti requiescimus, his nobis ille conciliandus, his quærendus, his placandus ut nos diuini uatis uersus illi recte instituere uidentur. Non accipiam de domo tua uitulos, neque de gregibus tuis hircos, quoniam meæ sunt omnes feræ sylvarum iumenta in montibus & boues. Nunquid manducabo carnes taurorum aut sanguinem hircorum potabo? immola deo sacrificium laudis & redde altissimo uota tua, & inuoca me in die tribulationis, erua me te & honorificabis me. Quod et a gentili poetæ in eandem quoque sententiam diuersis licet uersibus admonemur. Dicite pontifices in sacro quid facit aurum, Nempe hoc quod ueneri donatæ a uirgine pupæ, Quin damus id superis de magna quod dare lance, Non possit magni Messalæ lippa propago. Compositum ius fasque animi sanctosque recessus, Mentis, & incoctum generoso pectus honesto, Hoc cedo admoueam templis & farre litabo. Haftenus parentes quibus educare modis liberos debeant satis instituiimus, nunc quod reliquum est ad claros adolescentium mores tradendos sermonem tandem nostrum conuertamus.

LIBER QVARTVS

Q. PVERI AD LABORES TOLERANDOS SE

assuefacere debeant caput primum.

Non parui sunt laboris & diligentiae quæ nunc adolescentibus præcipue tradituri sumus, sed cum utilitatem quam ex labore nostro non minorem sunt consequuturi animaduertimus, nihil est tam graue & laboriosum, quod non eorum causa leue nobis fiat atque periucundum. Adhibeant igitur præceptis nostris aures attentissimas, ut his salubriter imbuti ad quod bene & morate uiuendum sit instituti, possint adolescentiam quam lætissimam quamque ab omnibus laudatissimam agere, tanta est enim uis & gratia uirtutis, ut lætos semper laudeque omni abunde cumulat possesores suos efficiat. Quod recte expressit Virgilianus ille Alethes Niso & Eurialo egregiis adolescentibus quibus dum pro arduo ad quod se obtulerant facinore multa pollicetur, ante cætera primum a diis moribusque suis premium suscepturos eos dicit. Quod & nos ipsi itidem attestamur si nostra monita obseruauerint, non modo adolescentia sed reliqua insuper omni ætate fructuros esse, & tranquillissima & beatissima, nam propter dulcem retro bene actæ uitæ recordationem lætior nimirum in dies fit animus, propter uero maiorem usum maior simul querit ueneratio & auctoritas, maioraque proinde commoda ad uitæ adiuumenta oriuntur. Quare sanctissime admoenebat adolescentes Bias Prieneus, ut uaticinium sibi ad senectutem sapientiam compararent, quod sola ea esset uera certaque possessio, Nam si cuti per serenum æstatis tempus ea parantur quæ sub pluuiosa duraque hyeme necessaria uidentur, ita & ab adolescentia boni mores bonæque disciplinæ quæ senectutem postea consolentur parari debent, inde Aristippus etiam ille Socraticus cum interrogaretur quænam iuuenes oporteret discere, Ea respondit quæ uiris usui sunt futura, sapientiam utique & ipse signans, Quæ dura licet primum &

QVARTVS

aspera uideatur, suauissimos de mū tñ ac stabiles perpetuosq; parat fructus, cum contra uoluptatū blandus & melliculus ingressus, amarus uero ac pñciosus longe semper sit exitus, Quas non immerito & Antisthenes summū malum, & Critolaus peripateticus non modo summū malū sed multorum insuper aliorū malorū causam & originē. Plato aut malorum etiā oīm escā appellarunt, uoluptates deniq; ut dicebat Isocrates eas tñ modo amplecti debemus quæ cum gloria sint, nam quæ ab honestate non essent alienæ optimas quidē, contra uero quibus nulla honestas inesset pessimas affirmabar, quæ cum tanq; latrones iugiter nobis insidient, summopere ab eis cauendū est, indicendū est eis æternum bellū, non more fortissimorū q̄rundam ducū qui cum armis pugnantes multas subegerint urbes & oppida, innumera- biles domuerint gentes, ipi tñ a uitiis turpiter subacti domitici sunt, dura est cum illis uir rure agendū, sudore instandū, quem ante eam deos posuisse tra- dit Hesiodus, uigilandū, algendum, æstuandū, labori haud ulli parcendum, qua duce puluerulenta & illa callis durata pro muris quoq; stans robusta, indefessa, inuictaq; describit. Sequendū est illud Flacci perpetuoq; memorię commēdandū. Qui cupit optatā cursu contingere metā. Multa tulit fecitq; puer sudauit & alsit. Abstiniuit uenere & baccho. Enitendū est ad qd Grego- rius Nazianzenus eos hortatus est, ostendāt inquit iuuenes aduersum uitiā fortitudinē suam, & in hoc utantur iuuentutis feruore, uel iuuenilibus erro- ribus cedant maturitate prudentiæ, lasciuiā ætatis uincentes, gratulabūtur procul dubio de hac uictoria magis q̄ si fuisset in olympiaco certamine coro- nati, uincent em in illo stadio uel theatro in quo humana certamina angeli spectant, & corona earū nulla senectute marcescet, habebunt nanq; non par- ui tps sed æternam securitatē cum de hoc certamine coronati abierint ad re- gionem uiuorū, nec absterreat quenq; laborum difficultas, quæ (quantula- cunq; sit) per assuefactionē tñ leuis & mitis fiet, tanta est eius uis ut nihil nō durum domet & mansuefaciat, ferrū frequenti manuū attrectatione obterī saxa quoq; crebro imbre cauari cernimus, infœcundi sæpius agri si diligen- ter sint culti luxuriant, contraq; fertilissimi si negligentius habeant de gene- rant. Equi qui lapidosi in locis enutriti sunt securiorē induūt postea animū nec asperiora unq; ulla itinera aspernātur, qui uero palustria & mollia loca incoluerunt, timidiores hi euadunt, nec temere salebrosis se ac montosis uis credūt, quare Xenophon in libro quem scripsit de disciplina equorū monet magistros eorum, ut ante stabula iaciāt lapillos, quibus a primis annis assue- tæ ungulæ duriora mox etiā cum maiores anni successerint saxosaq; loca minime reformident, in quo etiam laudatur tardius ungulis eorū subici so- leas ferreas, ut quæ longo iam usu callis obduratę fuerint, minus nocumentū sentiant, cum inter ambulandū nudari forte cōtingat. Ad ferendos uero mi- litie labores aptior longe est qui & imbrī fodiendæq; terræ, q̄ qui umbrę & mollibus plumis assuetus est. Sapienter ergo Isocrates monebat suscipiēdos sponte esse labores, in eisq; corpus exercēdum, ut cum alijs quos nolemus la-

boribus grauari contingeret, leuius eos sufferre possemus. Prudentissime quoque Diogenes dicebat, uoluptatis contemptum si nos assuefecerimus iucundissimum fieri, & sicut ii qui consueuerunt uoluptuose uiuere, moleste inde se auellere patiuntur, ita qui aliter exercitati sunt gratissime ipsas contemnunt uoluptates. Nam est uti uoluptatis (cum longa in consuetudinem transit) ita & laboris ubi ab unguiculis diu duratus fuit indita quaedam necessitas, quibus carere non sine molestia magna qui iis assuefacti fuerint possunt, habet enim & labor suas uoluptates, sine quibus haud unquam tanta quanta legimus uel geri uel scribi potuissent. Quare ipse ultro estate se in feruida harena uolutabat, hyeme uero statuas niue perfusas complectebatur, omni ex tempore seipsum ad laborum tolerantiam exercens, ideo eadem uitae forma qua Hercules se uiuere affirmabat, ceteros autem qui susceptis inutilibus laboribus naturales egregiosque repudiarent, per summam dementiam infelices esse assererat, Zeno quoque stoicus aliud laboris & patientiae exemplum adeo assuetus laboribus fuit (quod longe pluris ille quam omnes delicias faciebat) ut ab hominibus diceretur neque seu a hyeme aut gelido imbri neque torrido sole aut dura ui morbi domari eum unquam potuisse, non rari his quae uulgo placent, sed studiis altis quibus solis intentus uigilaret, diu noctuque laborum etiam supra omnes tolerantissimum, summamque ob id gloriam adeptum fuisse constat Cleantem eius discipulum, quo ille adeo delectabatur, ut lacone quodam affirmante, laborem esse bonum proliis statim in eius commendationem gestiensque diceret. Sanguine praclaro es dulcis nate. Lacedaemoniorum leges a Lygurgo latae ad laborum tolerantiam quam maxime adolescentes erudiri uoluerunt, quibus firmati aptiores postea erant cum uiri euasis sent ad sustinenda quaecumque durissima ac grauissima, dissoluit quippe delicias solida turque laboribus humana omnis uirtus. Catonem quoque Vticensem legimus ita corpus assuefecisse laboribus, ut & calores sponte toleraret, & niuem detecto capite iterque conficeret sine uehiculo, at cum amici qui una iter faciebant equis ueherent, ipse cum illis loqueretur pedibus uadens. Sed est praeterea laborum ac uoluptatis non permanens persistens uel aliquis status, festinanter enim transeunt, ut nihil eorum quae uel duriter uel delicate egerimus sentiamus, sola autem quae laborem iucunditas, uoluptatemque semper amaritudo sequitur firma stabilis atque inconcussa perseuerat. Cui consentanea est sancta illa & nunquam obliteranda Catonis sententia, quam in oratione habita Numantiae apud eges dicat. Cogitate cum animis uestris si quid uos per laborem recte feceritis, labor ille a uobis cito recedet, benefactum a uobis dum uiueris non abscedet, Sed si qua per uoluptatem nequiter feceritis, uoluptas cito abibit, nequiter factum illud apud uos semper manebit.

¶ Verecundiam commendatissimam esse in adolescentibus caput secundum.

Vm eos igitur tanta maneant bene institutae adolescentiae premia incumbant alacres labori, suscipiant sapientiam, diligant probitatem, colant uirtutem, ac tanquam arma quae ut Antisthenes dicit tolli nunquam possint induant, contemnant delicias, quas idem quoque dum a quodam forte

QVARTVS

laudarent, inimicis suis optauit, obiciant ignauiam, pessudent uitia, horrescant uoluptatem, neque minus quam Medusei caput procul absistētes effugiāt, ab insidiatricibus eius blandiciis dulcibusque uenenis longe se precauētes praeferuantescque custodiant, Quod ut faciant cum multa tum maxime uerecundiae & pudoris cultus quo nihil conuenientius eis esse potest adiuuabit, Nam cum senectutis grauitas iuuentutis alacritas, cuique sua uirtus, at adolescentiae praecipua etiam quadam dote debita esse uerecundia uidetur, qua duce cuncta ingeniorum morumque ornamenta, atque ipsam (qua inter ceteros mortales praestabunt) ueram solidamque uirtutem summam cum omni laude consequentur, neque enim est uirtutis magis proprium quicquam quam uerecundia. Quod recte animaduertentes maiores nostri cum eam describerent rubicundam etiam conuenientissime depingi uoluerunt, Quare & Diogenes cum uidisset adolescentem rubore perfusum pulchre illi dixisse traditur. Confide fili, huiusmodi est uirtutis color. Tanta autem habita est illi ab antiquis ueneratio, ut non nisi timide & uerecunde summos etiam oratores atque id arte quadam ad dicendum accessisse dicat Cicero, & magnus ille Crassus omnium aetatis suae eloquentissimus, idque & in ceteris animaduertisse & in se ipso saepissime etiam expertum fuisse, ut permoueret & exalbesceret in principis dicendi et tota mente atque artibus omnibus contremisceret, in quo mirificum certe quendam pudorem fuisse affirmat Cicero, qui tamen non obesset eius orationi, sed etiam probitatis commendatione prodesset, Taceo poetas quorum praecipue apud Latinos primarii Virgilius & Horatius timidissimi extiterunt, Xenophon Atheniensis cum speciosissimus fuerit, summam etiam innatam sibi uerecundiam habuisse memoratur, Idem & Plato & Xenocrates. Scenicorum autem licet impudentissimi uiderentur mos tamen ut scribit Cicero tantam habuit ex uetere disciplina uerecundiam, ut in scenam sine subligaculo prodiret nemo, ne quo casu corporis partes quaedam aperirent & aspicerent non decore, refert Plutarchus cum uirgines milesiae inaudita quadam cupiditate mortis se ipsas ultro suspendio interimerent, neque ullo id remedio prohiberi posset, decretum fuisse ut quae ita se enecassent proferrent in publicum suspensis omnes corporibus atque nudatis. Apud quas potuit tamen pudoris ratio ut eo solo deterrite ab inhonesta illa morte in posterum abstinerent Domitianum perniciosissimum illud infandissimumque portentum uerecundia tamen oris ferunt commendatum fuisse, eaque se aliquam commendatione laetantem iactasse Sabinam poppeam Neronis concubinam, & mulierem impudicissimam, quae ut mundior candidiorque esset asinino etiam lacte balnearetur, quingentasque ob id foetas asinas nutrirer, raro in publicum egredi, aut si quando egredere uelata semper magna parte oris incedere solitam tradunt, qua specie uerecundiae pulchrior gratioresque omnibus eam intuentibus haberetur. Tanti enim est pudoris aestimatio apud scelestos & infames etiam quosque ut & eum in aliis laudare & in se quoque ostentare pulchrum putent, hanc itaque qua impudici etiam laudari optant solo ueroque amore uirtutis efficacius colant adolescentes, hanc laetius exosculentur, hanc strictius amplectantur, nos autem qua eam ratione quibus ue-

modis colere debeāt (quantū tenuitas ingenii nostri adiuuabit) docere studebimus. Parum em̄ prodesset uirtutis cuiuspiā obseruationē præcipere, nisi quo pacto obseruanda esset distincte explicaret. Scire igitur oportet quibus uerecundiae cura fuerit personarū in primis, dehinc rerū locorū temporūque consyderationē habendam esse, quodque ad personas pertinet dei primo quem principii rerum oīm esse constat, deinde parentū, postea extraneorum, de mum sui etiā ipsius rationem haberi debere, quæ cum a sacris tum a gentilibus quoque scriptoribus passim præcepta fuisse inueniunt, iure igitur deo primum pudor habendus est, ut scilicet quod a Solone illo (qui fuit unus ex septē sapientibus) atque ab omnibus sacris auctoribus præceptū est debitū ei honorem exhibeamus, atque ita exhibeamus ut quod & Bias alter etiam sapiens admonuit non aliter de eo uerba faciamus quā ut sit, furiosum em̄ esset putare tā pulchram rerum hominūque compagē sine summi alicui⁹ opificis diuino uigore conflare potuisse, quare merito damnati sunt Diagoras & Theodorus quod deos esse aperte negauerūt, recte etiā Athenienses fecisse uident, qui Prothagorā quod opus edidisset cui⁹ principii erat de diis neque ut sint neque nō ut sint habeo dicere, urbe atque agro exterminarūt, combustis etiā in concione eius libris, Cum fuisse autē eum semper foreque etiam semper credendū sit, reliquū erit ut & unum tū esse quod aliquē etiam ipse præcepit minime dubitemus, dehinc ut in quacunque quā acturi erimus re nostra oremus illius opem primo atque imploremus, & cū quod optabamus assecuti fuerimus, ad eum utique tanquā ad certissimū indubitatissimūque oīm bonorum auctorem referam⁹, proinde quoque pro summis continuisque in nos eius beneficiis laudes illi & gratias habeamus agamusque semp̄ immortales, quod & diuina sæpe monent eloquia, & illo nos maxime saluator nos inuitat exemplo, qui mundatis decem leprosis agenteque uno tū gratias, alios ingratos animos exprobrauit, non modo autē habere & agere sed & referre illi insuper gratias debebim⁹, honorātes eū in primitiis oīm rerum nostrarū ut sacri primo institutores tradiderunt, quod qui non obseruabunt longe christi cultores erubescant, cum id a gentilibus erga deos suos religiosissime semper inuiolatissimeque custoditū sit, ut mirū uideatur pro susceptis frugibus partisque uictoriis quantū studii in uictimarum litatione ludorumque celebratione adhibuerint, præter auspicia, sine quibus nihil uel publice uel priuatim gerebat, præter quoque urbium murorum armorūque solēnes ac religiosas lustrationes, & puerorū etiam qui quā cum nati essent nono aut si puellæ erant octauo die instar christiani baptismatis lustrarentur, simulque propriis tunc impositis nominibus uocarentur, lustrati ideo illi dies infantium appellabant, Neque uero pro externis tū bonis referendæ sunt deo gratiæ, quæ pro parta etiam uirtute, ingeniorūque & doctrinarū ratione, quod fecisse fertur Pythagoras, cū in geometria quiddā noui inuenisset, musis em̄ bouem immolauit, licet id nō probet Cicero, quā ille ne Apollini quidem Delio hostiā immolare uoluisset, ne aram sanguine aspergeret. Cum summū igitur nobis atque ante omnia præcipuū studiū esse debeat, cognoscē

QVARTVS

di colendiq; dei, curandū summopere erit ut nihil impurū aut turpe aut qd diuinum maculet honorē loquamur, maxime uero ne per eum iurare consueſcamus, qd & Pythagoras uetabat id admonēs quēq; studioſe curare oportere, ut ex uitæ merito magis ſibi fides habereſ, quemadmodū de Xenocrate legimus, cui ob ſingularē quam cognoſcebant in eo athenienſes integritatem remiſerūt iuſiurandū, cum iniurati tñ nullius unq; teſtimonium admiſerint. Quare Solon quoq; uirtutē & probitatē iuramento fidelioſem cenſendam eſſe dicebat. Sane in re pecuniaria non eſſe iurandū per aliquem deum p̄cepit Iſocrates, etiam ſi uera dicerent, nā uel peierare uel auidius animum pecunię intendere quiſquis ita iurauerit ab oībus iudicabaſ, Iuramentum uero p̄ſtitum recipi debere dicit ob duas cauſas, uel ut a turpi cauſa q̄s abſoluatur, uel magnis a periculis ut amici ſeruent. Sed cauēda eſt etiam eo p̄ſertim aſſiduitas iurandi, q̄ contemptiue eſſe proxima uidetur, & cum increbuerit ne peiereſ etiam crebri⁹ propter facilē labi humanā fragilitatem timeri debebit. Quod & diuina monet auctoritas, iurationi em̄ (inquit) nō aſſueſcat os tuum, multi em̄ caſus in illa, nominatio uero dei non ſit aſſidua in ore tuo, & nō ſanctōrū non admiſcearis, qm̄ nō eris immunis ab eis, ſicut em̄ ſeruus interrogat⁹ aſſidue a liuore nō minuiſ ſic oīs iurās & nō ians in toto a peccato non purgabiſ. Vir multū iurans replebiſ iniquitate & nō diſcedet a domo illius plaga. Eleganter q̄q; Auguſtinus contra Fauſtū Manicheum peierare (ait) graue peccatū eſt. Non iurare aut ſicut & uerum iurare nullū peccatū eſt, ſed quia longius remotus eſt a falſum iurādo qui nec iurare conſueuit, q̄ qui uerum iurare. Nam iurare procliue eſt ad peiuriū, Maluit nos dominus & non iurantes non recedere a uero, q̄ uerū iurantes propinquare peiurio, Itaq; & apoſtolum dicit in ſermonibus quos habuiſſe narratur nunq; iurare, ne iurandi conſuetudine aliquē uel neſcius in peiuriū laberetur, in ſcriptis aut ubi eſt conſyderatio maior atq; propenſior pluribus locis iuraſſe inueniri, ne quiſq; putaret etiā uerum iurando peccari, ſed poti⁹ intelligeret humanæ fragilitatis corda non iurando tutius a peiurio cōſeruari. Sancte hæc quidē a ſanctis auctoribus tradita ſunt, Cum uero per nomen eius quicq; firmatū fuerit, formidandū etiam plus morte erit, ne id ullo pacto unq; uioletur, qua in re cum apud nos tum apud gentiles quoq; ſeuerrimæ pœnæ adinuentæ ſunt. Nam ut noſtros prætereamus, romani adeo illibatam inuiolatāq; iuriſiurandi religionē habuerunt, ut M. Attiliū regulū (quē carthagenienſes romā miſerunt) percelebre ſit quia iurauerat carthaginem ſe reuerſurū maluiſſe ad crudeliſſimos hoſtes redire, a quibus nouis demum horrendiſq; pœnarū modis excruciatuſ eſt, q̄ contra præſtitā iuramētī fidē incolumē domi permanere, Prelio aut cannenſi cū Annibal ex captiuis romanis electos decem romā miſiſſet permutandorū captiuorū cauſa, adigiſſetq; iure iurando ut ſi id romanis non placeret, ad ſe redirent, ſpecta ea conditione tradunt octo ex his propter iuramentū quo ſe deuinxerāt ad hoſtem reuertiffe, reliquos uero contempta ſacramenti religionē cum re

dire noluisse, inuisos grauer uulgo per censores quoque omnibus damnis & ignominiiis affectos fuisse.

¶ De amore filiorum in parentes caput tertium.

Roxima est quæ erga parentes uerecundia exhiberi debet, quæ & a Solone præcipitur & diuino etiam testimonio approbat, honora (inquit) patrem tuum & gemitus matris tuæ non obliuiscaris, memento quoniam nisi per illos natus non fuisses, & retribue illis quod & illi tibi, quod qui non obseruaret grauer alio loco illis interminat. Memeto dicens patris & matris tuæ, ne assiduitate tua infatuat? imperium patiaris, & maluisses non nasci & diem natiuitatis tuæ maledicas, Grauiore etiam illos imprecatione ita persequitur diuina illa uox, Oculum qui subfannat patrem & qui despicit partum matris suæ effodiant eum corui de torrentibus, & comedent eum filii aquile. Noe uirum iustum tradit antiquitas cum post diluuium rei rusticæ se dedisset, uinumque ex uinea quâ plautauerat immoderatus ebibisset, somno oppressum iacuisse, nudataque pudendorum membrorum parte ab uno filiorum irrisum, reliquisque duobus (tres enim ille genuerat) cum ludibrio ostentatum esse, a quibus cum reuerenter habitus auersisque retrorsum facibus uerecunde coopertus esset, quis non digne illos iudicabit & felicitatem & gratiam & potestatem supra contemptorem patris filium cum omni posteritate sua consecutos fuisse? Hoc animis imprimant perpetuo adolescentes, quo a contemptu parentum etiam ubi ignominiose quicquam commisisse uidebunt longe deterreatur, Sed ne illud quidem quod & maioris terroris monumentum est unquam obliuiscant Absalonem scilicet quem propter execrandam in patrem improbitatem & rebellionem conatibus suis penitus frustratum, pessima quoque & amarissima tandem morte consumptum fuisse sacra narrat historia. Tanta autem estimata est a legum conditoribus paterni nominis reuerentia, ut qui patrem interimeret, quasi id instar horrendi monstri esset, mostrosissimo etiam aliorumque dissimilimo mortis genere plecti uoluerint, culeo enim insui cum cane simul & uipera ac gallo gallinaceo, atque ita in profundum maris submergendum iaci statuerunt, Horesti quæ matrem interfecerit furias immisas fuisse tradunt poetæ. Nerone qui & matrem occidit nemo crudelior habetur, Sub Galba cæsare militans quidam adolescens apud Cremonam oblatum sibi forte patrem dum ex aduersa acie pugnaret ignarus interfecit, quod mox cognito propter horrorem tanti facinoris & in moerorem ille inexplabilem & in grauissimum totus exercitus quæstus belli execrationem conuersus est. Tantus quidem ingenuus est a natura erga parentes pudor, ut uiolato eo, abominabilius execrabiliusque nihil apud omnes iudicetur. Quare recte Naso cum de prodigiosissimo infandissimoque Myrrhæ in patrem amore loqueretur ita illam detestans inquit. Gratulor his mariis & nostro gratulor orbi. Gratulor huic terræ quæ abest regionibus illis. Quæ tamen genuere nefas, sit diues a momo Cinnamonam quæ costumque suum sudataque ligno. Thura ferat, floresque alios pancheia tellus, Dum ferat & Myrrham. At quod in humanis mentibus tamen miramur horrores quoniam quidem equum Varro de re rustica scribens dicat, quod incredibili usu

Q VARTVS

uenit, cum matrem salire adduci nullo modo posset, capiteq; obuoluto tan-
 de se illi ignarus comiscuisset, ablato postea ab oculis uelamine agnitaq; ma-
 tre imperu in aurigam fecisse ac mordic⁹ eum interfecisse. Aliu quoq; equu
 scribit Plinius eundem in modum detracto oculoru operimeto & cognito que
 cum matre habuerat coitu petiisse praeupta atq; exanimatu fuisse. Summa
 igitur parentibus uerecundia natura etiam compellente exhibere oportet, qua
 qui exhibuerint non parua inde rerum hoimq; gratia consecutos fuisse co-
 pertu est. Magnae laudi attribuit Aeneae q; a poeta tradit mira patre ad ge-
 standu usq; eum humeris pietate coluisse, Scipio superior singulari laude ef-
 fertur, q; ut patre ab hoste eriperet ea pugna qua Annibal apud Ticinu ro-
 manos profligauit, ipse se ultro uix du pubes magno fortiq; animo periculis
 obiecerit, qd translatu a Virgilio egregie etiam in Lauso commendat Eurial⁹
 cu ad insigne periculū iturus matre Ascanio ceterisq; romanis magno men-
 tis affectu & teneritudine comendaret, perpulchrū est qd poeta dicit percuf-
 sa illos mente lachrymasq; dedisse susceptuq; eu summo amore donis ac spe
 amplissima plenu dimisisse. Memorabilis est romanae illius mulieris pietas
 que matre ultimo iudicio damnata, dum in carcere diligentius per inedia
 consumenda seruaret, consolandi causa adiens proprio lacte sustentauit, qd a
 custode postea animaduersu tanta his qui eam iudicaturi erant admiratione
 attulit, ut prae nouitate tam rari atq; inusitati facti poena danatae mulieri re-
 miserint. Manlius torquatus cu seuerissimus in filiu extiterit, que q; contra le-
 gem data ciuem ex hoste eripuisset interfici iussit, mira tm in patrem usus est
 pietate, qui ab eo cotemptus rureq; pulsus cu accepisset tm diem illi dictu esse a
 M. Pōponio tribuno plebis roma petiit, nūciatusq; colloquendi causa ad se
 uenisse, iussusq; ingredi & secreto secū fabulari (cum is putaret contra patrem
 aliquid filiu esse dicturu) districto adolescens gladio cominari morte Pom-
 ponio cepit, nisi iuraret patre se dimissuru, quo per iusiuradu adacto & pa-
 trem liberauit, & laudem proinde magna & successum in dies maiore in re
 militari sibi coparauit. Coriolani pietate erga matre Veturiā uulgu decan-
 tat. Q. Sertorius cu omni laude praestiterit nō est postrema illa uirtutu suarū
 iudicanda, q; matre (sub qua orphanus educatus erat) unice amauerit, adeo
 ut & audita eius morte paulu abfuerit, quin mœrore interierit. Alexander
 romanus imperator plurimu commēdat cum propter plurima, tu propter
 singularē que matri amorē gessit, Epicuri etiam eximia laudat in parentes pie-
 tas, Augustinu aut nostru quid mirum est ad tm doctrinae & sanctitatis ma-
 tris Monice meritis culmē peruenisse; quā summe semp ille coluit; quā su-
 ma semp ille beniuolentia reuerentiaq; cōplexus est, cuius testimonio gratu-
 latu etiam se fuisse dicit q; in ultima qua decessit ualetudine obsequiis ei⁹ leuiter
 bladiēs appellaret eum piū, & comemoraret magno affectu nūq; audisse ex
 ore ei⁹ iaculatu in se durū et cōtumeliosu uerbū, Hūc nos (ut in ceteris semp)
 ita in hoc p̄cipue imitemur, nam ppter suscepta bñficia oēs ad antidora ob-
 ligati sum⁹, q; ulla bñficioꝝ obligatio maior esse pot; q; q; ex parētib⁹ nascit

qui filiorum causa tot perferunt labores, tot ultro se obiectant periculis, tot afficiuntur molestiis & doloribus, tot premunt angustis & anxietatibus, ut nihil sit tam graue triste amarū, qđ propter eos non iucundū ipsis & dulce esse uideat. Reminiscamur quantū pro nobis illi egerunt, quanta conati sūt, quanta ausi, quanta perpessi, cogitemus quid sine eorū tanta cura & sollicitudine futuri eramus, quies nobis inedia dispereūdū, quoties mille discrimīnū modis miserabiliter oppetendū fuisset, pensemus mores artes & disciplinas quas inestimabili eorū & sumptu & labore consecuti sumus, considerem⁹ ex iumentis nos (ut ita dicam) hoīes eorum causa euasisse, quas pro tot tantisq; beneficiis gratias debitas exoluere? quas tantis meritis pares uices reddere? quid dignum tam immensis bonis referre illis atq; retribuere unquā poterimus? uerum qñquidem nulla esse potest referendorū meritorū æquauicissitudo, qđ licet nobis saltem efficiamus, officiose tractem⁹, assidue comitemur, hortantibus faueamus, mandātibus pareamus, uoluntates & deliberationes eorum siue morandū siue abeundū, siue militandum, siue rustican- dum, siue nubendū sit, tanq̃ diuina oracula probemus & suscipiamus, iratis ne resistamus, cōminantes & exterrētes patienter sustineamus, iubentes ue- ro quæ inhonesta & facinorosa sunt respuamus, sed leniter & uerecunde & abq; ulla acerba detestatione affectos turpi aliquo uitio ne opprobriose pa- lamq; despiciamus, sed memores eorum quos supra memorauimus filiorū Noe cum pudore magis & reuerentia uel dulciter reprehēdamus uel caute contegamus, cum ad magistratū quoq; aliquē euecti fuerimus, nō aliter eis in domesticis actionibus deferamus ac priuati. Nam cum extra reipublicæ officia agitur, publicorū etiā honorū inter patres & filios ratio cessat, tam uenerabile ac sanctū maiores nostri paternū nomen esse crediderūt, Quare & egregie Pythagoras deos quidem semideis hominibus heroas 'parentes aut hominibus cæteris in honore præferendos esse dicebat. Triptolemi qđ qui atheniensibus leges tulit in templo Eleusinae tria tm̃ hæc præcepta inscri- pta erant honorandos parentes, uenerandos deos, carnibus non uescēdum. Cum uero ad egestatem forte deuenerint, alamus eos atq; sustentemus, cūq; senuerint, ut & sacra institutione docemur, suscipiamus senectam eorum & ne tristari illos unquā sinamus, mœstos cōsolemur, afflictos recreemus, op- pressos deiectos ab aliisq; destitutos ne nos unquā deseramus, nō inferiores pietate ceteris animantibus, Nam cyconias constat genitricū senectam inui- cem educare, hæc dignissima sanctissimaq; pietatis officia ediscant libenter adolescentes colant perpetuo, perficiant constanter, quæ quanq̃ ut diximus ne minima qđ ex parte sint eorū beneficiis cōparanda, magnā tm̃ multaq; paritura sūt eis cum humanorū tum diuinorū simul q̃ neq; sperauerint unq̃ bonorū supellectilē. Patriæ aut ratio non minor habebit, quā loco huic non inconuenienter adiunximus, qđ eam parētib⁹ etiā ueteres philosophiæ pce- ptos anteposuerunt, ita ergo uerecunde colenda erit, ut nihil quod digni- tatem & ornamentum eius imminuat loquamur, nihil quod dispēdio illi & detrimento cedat faciamus.

QVARTVS

¶ Quos præcipue & quoto ordine homines uenerari oportet caput quartum.

Orro alios quoque qui sanguine coniuncti fuerint ac præcipue eos quos parentum loco habendos esse leges statuerunt uenerari maxime pudoremque illis semper maximum exhibere conueniet. Si tamen animaduertemus quod a maioribus nostris dum de gradu atque ordine officiorum aliquando disceptarent determinatum est, constat ex moribus populi romani iuxta parentes de quibus modo diximus primum locum obtinuisse pupillos fidei tutelamque nostrae creditos, proximum clientes qui se se in fidem patrociniique nostrum dedissent, tertium hospites, postremum cognatos affinesque. Pupillos igitur summa humanitate atque ope ac maiore etiam quam cognatos aut affines prosequi oportebit, ut quos parentes eorum nostrae tamen fidei crediderint nos ne negligere uideamur, quod de clientibus itidem censendum est, ut M. Catoni placuit in oratione quam dixit apud censores in Lentulum, etiam C. Caesari in oratione qua prohiby nris usus est, Neque aliter de hospitibus iudicabimus, quam eos Massurius Sabinus in tertio quem scripsit iuris ciuilibus libro tanquam maiore officio dignos clientibus anteponat, quibus quoque tamen Gracchi detulerunt, ut eorum causa propria extruerent triclinia, cubicula, penumque & cellas, atque ubi aduenissent primo die ad coenam eos inuitabant, postea mittebant pullos oua olera poma reliquaque res agrestes quae xenia appellauerunt, ut suo more per se uiuentes liberalitate eorum commodius fruerentur, hos maiores nostri quorum curam haberemus, quibusque officia debita impenderemus praecipuo ordine atque documento tradiderunt, caeterum ut alios ac quidem extraneos quibus & si non tanta opera curaque officii, at magna saltem exhibenda sit uerecundia uideamus, Primos certe sacerdotes summo honore dignissimos esse nemo negauerit, nam si qui magnis assistunt principibus plurimum illorum causa ueneramur, cur non immortalis dei ministros ob eius cui seruiunt reuerentiam maiore longe etiam cultu & obseruantia prosequemur? ad quod cum diuinis institutis constricti simus, ut non tam uerbis eos quam et primitiis omnium rerum nostrarum honoremus, tum gentilibus quoque non parum admonemur, quibus uirgines uestales flaminesque diales ac caeteri tanta in ueneratione habebantur, quanta ne satis quidem dici possit.

¶ Senectutem magno precio a iuuenibus habendam esse caput quintum.

Ost hos reuereri maiores nati decebit, ut quod a sacris auctoribus instrui mur, ne spernat quicquid in senectute, ne increpet senior, sed obseruet ut pater. Honorari quoque senectutem Chilo lacedaemonius precepit, atque itidem Pythagoras famius id confirmans quoque ea ratione quod honorabilius sit existimandum quicquid tempore praecederet, sicuti occasu ortus in seculo principium fine in uita generatio corruptione. Tamen uero apud romanos semper senectutem uenerabilem fuisse scribit Calistratus iurisconsultus, ut pene eundem honorem senibus quem magistratibus exhiberent, circa munera quoque municipalia subeunda

idem honor senectuti tribueret, Quā tantī etiā faciebant, ut ne pluris quidē genus & clarū sanguinē cuiusq̃, quare in omni loco inq̃ omni specie honorū primores potioresq̃ grandēui semper hoīes habebant, colebantq̃ a minoribus instar parentū, Nam quo die senatus habēdus erat ducebant ab his in curiā senatores quos tanq̃ patres colebāt, reducebantq̃ etiā domū magna frequentia, cum diu pro foribus ipsos expectassent, in cōuiuiis quoq̃ q̃maxime honorabant, quo tpe ne unq̃ nisi modestissime & castigatissime ac nisi in interrogati loqui his præsētibz adolescentes cōsueuerāt, quibus & tm̄ deferrebant, ut cum ad cœnā inuitarent, quērent prius quānam conuiue futuri essent, ne senioribus (si qui postea aduenissent) se p̄tulisse uiderent, remotisq̃ mensis deducerent eos etiā a conuiuiō domū magnō cū honore, ut in antiquitatibus scriptū est. Quē morē acceperūt a lacedæmoniis romani, qui maiori semper ætati maiore etiam oīm rerum honorē secundū Lycurgi leges deferrebant, in quo præclarū est q̃ Athenis cū senex quidā in theatrū ueniēs a nemine cōciuiū ad sedendū recipere cōsurrexisse Lacedæmonios refert Cicerō qui legati illic etiā cōsedebant, senioriq̃ hominī magno cū oīm cōfidentiū plausu locū dedisse, dixisseq̃ eorum quendā, ab atheniensibus quē recta essent sciri sed minime obseruari. Non spernendi sunt igitur neq̃ cōtēnendi quos maiores nostri tantopere coluerunt, ne q̃d a sene quodā egente & illiterato sed sapientiæ pleno irridentibus eum quibusdā pueris responsum est dici possit, q̃d ego bene consumpsi nondū expendisti, neq̃ forte unq̃ expendi furisti, Quod & Bion admonuit, nō esse (inquiens) exprobrandā senectutem, ad quā oēs peruenire cupimus, asserens etiā oīm malorū portū, siquidē ad ipsā cuncta cōfugere. Est uero senectute nihil p̄clarius, nihil optabilius, cū bona illā ualeudo comitat, egregiūq̃ mores ac disciplinē, Quare recte Cleantes cum exprobraret illi senectus, & ego (inquit) abire uolo, cū uero me sanū omni ex parte cōsydero, scribentēq̃ ac legentē rursus maneo. Gorgias quoq̃ Leontinus qui septē & centū annos fœlicissime uixit, cū interrogaret quapropter tā diu uellet in uita manere, q̃a nihil inquit habeo q̃ senectutem meā accusem. Est sane (ut Ambrosius ait) uere senectus illa uenerabilis quæ non canis sed meritis albescit. Est ea reuerenda canicies, quæ est canicies animę in canis cogitationibus & opibus effulgens. Est uere ea ætas senectutis quæ est uita immaculata, q̃ non diebus aut mēsis sed seculis propagat, cuius sine fine est diuturnitas sine debilitate longæuitas, quo em̄ duturnior, eo fortior, & q̃ diutius eā uitā uixerit in uirū perfectū excrescit. Diligam⁹ ergo eos & obseruemus, deferamus eis atq̃ audiamus, oīm reuerentiæ & honoris cultū exhibeamus, quin a latere eorū neq̃ discedamus, neq̃ uel digito unq̃ diuertamus, quorū propter maiore rerū experiētiā prudētia est maior uitaq̃ solentior, illorū uestigiis imitāmur, cōsiliis utāmur, studiis oblectemur, ut habeamus quorū cōspectus nos a uitiis longe deterreat. Erunt em̄ illi uitæ nostræ & testes simul & magistri, ab illis percipiemus uiuēdi normā, loquendi modū, cōuersandi mores, uirtutū oīm disciplinā, uerū em̄ simile cuiq̃

QVARTVS

uideri debet, qui plura usu didicerunt, plura meminerunt, sapientiores etiā ceteris atq; ad cōsultandas res quasq; aptiores esse. Cui cōsentanea est Afraniū poetæ nobilissima illa sententia, usus me genuit mater me peperit memoria, sōphiā uocant græci, nos sapientiā, Quod & prudētissime intellexisse & solertissime obseruasse græci laudant, a quibus nihil egregiū unq; & arduū in re publica sine seniorū cōsilio & auctoritate gerebat, & recte sane, nihil em̄ a rudioribus in quaq; re tutius fieri potest q̄ peritorū semp̄ inniti iudicio & doctrinā, Nam si ignari uiarū duces sibi quærūt q̄s sequentes minime aberrent, q̄to magis id adolēcentes facere oportet? nescios & inexpertos tot tātarūq; discriminū, quibus quasi latrūculis & insidiatoribus uitæ nostræ qd agimus iter mille modis assidue disturbat, Cum his igitur uerecūde agendū erit, nō tam officii q̄ utilitatis nostræ causa, & si em̄ æqualiū dulcior at maiorum longe nobis securior atq; salubrior tandē conuersatio esse uidebitur.

¶ Doctos uiros summa ueneratione colant iuuenes ca. vi.

On minor aut reuerentiæ ratio habenda est doctis hoībus, propter dignitatē excellentiāq; sapientiæ, quā profitent, quā nec quisq; satis pro ei⁹ magnitudine uenerari satiscq; efferre unq; posset. Quid em̄ philosophia religiosius? qd eloquētia honestius? qd legū peritiā uenerabilius? quid medicina salubrius? quid ceteris deniq; disciplinis nobilius atq; pstantius? Quas qui egregie studio suo & labore cōparauerint, nō summo eos dignos honore esse iure iudicabim⁹? nō maxime eos reuerēbimur? qui cōsilio suo et auctoritate rē publicā exornāt, fouent, moderant, ab iniuriāq; defendūt? q̄ priuatis qbusq; opitulant, succurrūt, patrocinant, uariisq; modis profūt, sine qb⁹ neq; exculce neq; cōmode neq; secure uita agi possit, q̄ propter infinita quæ lectitarunt rerum monumenta grauiores utiq; cæteris sunt ac prudentiores, Quare nō minus hi q̄ quos modo dixim⁹ seniores ueneratione digni uidentur, Nam si propter multam rerū scientiam quam longo usu sunt consecuti tantū illis maiores nostri detulerūt, nullum certe est genus hominum quod eruditis (si eam causam attēdamus) debeat anteferrī, quicquid ad naturæ rationem pertinet norunt, quos nulla cœli regio, nulla mundi plaga, nulli mortaliū mores & ritus latēt. Qui quicquid tot retro seculis gestum est ac si in præsentia agatur comprehendūt, Qui ergo tam multa percurrerunt uiderunt intellexerunt recte & seniorum omnium annos usu atq; sapientia superare credēdi sunt. Non immerito ab Aristotele dictum fuisse fert, doctos id ab indoctis differre, quod uiuētes a mortuis, ab Aristippo uero q̄ domitos equos ab indomitis. His igitur præcipuam exhibebimus uerecundiam, adhærebimus quoq; & perseuerāter persistemus, ut doctrina eorum & monitis doctiores etiam ac meliores euadamus, Sunt enim uerba sapientum (ut sapiens hebræus inquit) sicut stimuli, & quasi clauī in altū defixi, q̄ cum ab incunte ætate audientes animis nostris impresserimus, firmissime etiam semper ad extremam usq; senectutem ita ut impressa primo fuerint retinētes obseruabimus.

¶ Præceptores nostros summis honoribus prosequi
nos oportet caput septimum.

Vam maxime aut præceptores nostros reuereri oportebit, quorum
q cura exculti sumus moribus eruditiq; literis. Nam si parentibus su-
pra omnes mortales propter ingentia in nos eorum beneficia obliga-
mur, quorū maiora post eos unq; q; magistrorū nostrorum merita recensebi-
mus? nisi literas ingenuosq; mores, quibus illi nos summa cum diligentia et
solicitudine imbuerint parui forte æstimandos putamus, cū nihil certe sit tā
preciosæ suppellectilis, tam excelsæ potestatis qd præ dignitate illis possit com-
parari, Illud uero compertū est qui præceptores suos coluerint ad magnam
literarū gratiā peruenisse. Contraq; qui contempserint, ignaros, senes turpis-
simos etiam sæpius extitisse. Noti sunt Nero & Traianus ambo cæsares, q;
rum alter quem propter nimia flagitia omnes accusant Senecā præceptore
suum interemit. Alter uero qui propter excellentē uirtutem ab oībus comē-
datur Plutarchū magistrū suū summe uenerat⁹ est, Marcus quoq; Anto-
nius principum oīm sanctissimus id reliquis uirtutibus adiecit, ut magistris
suis plurimū semper deferret, nam imagines eorū aureas in domo habuit, se-
pulchra etiā floribus ornauit. Proculū aut ad consulatū usq; prouexit, Frō-
toniq; Cornelio oratori statuā in senatu petiit, Sed præcipue Iuniū rusticum
stoicæ disciplinæ peritissimū reueritus est & sectatus, cum quo oīa commu-
nicauit publica priuataq; consilia, cui etiā ante præfectos p̄torio osculū de-
dit, post quoq; obitū a senatu statuas postulauit, & ut ad priuatos ueniam⁹.
Xenidæ filii Diogenē quem pater emerat p̄ceptorem habuerunt, a quo cū
eruditi fuerunt egregie, eum illi plurimum coluerunt, charumq; parentibus
semper commendatumq; studiosissime fecerūt, confectū quoq; bona apud
ip̄os senectute decentissime sepelierunt.

¶ De his qui in magistratibus sunt constituti caput viii.

m Agistratibus uero qui in potestate aliqua cōstituti sunt ut puta pro-
m consulibus uel prætoribus uel aliis qui ciuitates aut prouincias re-
gunt, propter p̄cipuam quā habent gubernandę rei publicæ curam
maximus semper a maioribus nostris honor haberi consueuit, quorū tanta
est auctoritas, ut & a parentibus suis cessante omni lege naturæ p̄ferri eos
& ut superiores decet reuerenter coli conueniat, cuiusmodi factum a Fabio
maximo refert Claudius quadrigarius in annaliū suorū libro sexto, nam cū
facti essent cōsules Sempronius Gracchus & Fabius maximus filius eius, q;
priori anno fuerat consul, atq; ipsi consuli pater pro cōsul obuiā eq; uenisset,
neq; descenderet (q; pater erat) ubi iuxta uenit, tum cōsul lictori signum de-
dit ut descendere illum iuberet, paruitq; Fabius imperio & filiū collaudauit,
cum imperiū qd populi romani esset retinere. Nos igitur summa cum uere-
cundia uenerari non tam decet q; necesse est, sed q; maxime principes, qui per-
petuū habent in populos imperiū, quos cum colere & admirari docet Isocra-
tes, nihil prudentius fieri potest q; (durum licet) eorum iugum patienter fer-

QVARTVS

re, temperareque praesertim (in quo facilius quisque labitur) a maledictis lingua. Neque enim (ut Tiberius Augustus dixit) tutum est scribere in eos qui possunt perscribere. In quo etiam laudatum est pulcherrimum illud Fauorini philosophi dictum, qui cum pro uerbo quodam quod elegantissime protulerat ab Adriano inepte reprehensus fuisset atque cessisset arguentibus ob id illum familiaribus suis, subridens (inquit) non recte quidem suaderis, qui non patimini me illum doctiorem omnibus credere qui habet triginta legiones.

¶ Egentibus & calamitosis misericordes nos esse oportet caput nonum.

Gentibus autem & calamitosis pudor utique haberi debebit, ita ut ne sortem eorum quisque despiciat. Nam qui calumniatur egentem (ut sapiens hebreus ait) exprobrat factori eius, honorat autem eum qui misereatur pauperis. Quod & praecipit Isocrates nemini inquitens exprobrandam esse calamitatem, quod cōis esset fortuna omnibus & futura incognita. Commiserandi sunt igitur ob dei honorem alendi, quod insuper atque sustentandi, quod qui egerit speret id quod saluator noster aliquando testatus est, nihil se eis contulisse quod non acceptum ipse sibi sit habiturus, pluraque proinde atque maiora identidem retributurus, Nam quod ab eodem dictum est sapiente, scenerat deum qui misereatur pauperis & uicissitudinem suam reddet ei. Quod erit a christianis minime negligendum cum a gentilibus id fuerit persaepe obseruatum, e quibus Alexandro romano principi summa ea laus ascribitur, quod egentes saepius donare inopesque adulescentes qui ingenui essent, quo studiis liberalibus uacare possent electos ad id alere solitus erat, Sed & seruorum erumnosa fors minime contemptui erit habenda, in quo merito commendatur Epicurus qui summa semper seruos suos mansuetudine persecutus fuit. Eiusdem enim omnes sementis sumus, neque nisi uirtute uera libertas constat, Turpisque ea tamen seruitus est quae sponte suscipitur, quod faciunt hi qui se perniciosis libidinibus subdunt, quandoque eo deuentum sit ut opinione liberi a seruis discernamur, sed & consideranda est magna rerum humanarum fragilitas assiduaque mutatio, examinanda est lubricitas uitae nostrae. Cogitandum est multos ex magnis diuitiis magnoque potentatu deiectos miserrimos uixisse, multos quoque & principes & philosophos seruire coactos esse, non paruum miseriae exemplum Dionysius fuit, qui ex alto imperii culmine eo depulsus est, ut ne imperio omnino careret pueros praeter inopia erudire cogeretur, Non minus miserabile fortunae documentum legimus in Valeriano maiore, qui cum regnum Persarum inuaderet, a Sapore rege captus perpetua apud eum ignominiosa atque seruitute passus est, tam misera damnatus sorte, ut regem cum ascensurus esset in equum inclinatus dorso semper attolleret, Philosophos uero complures Platonem, Xenocratem, Phedonem Eliensem, Bionem Menippum cynicum, Pompiliū, Perseum, Epictetum, & eum cui Mus nomen fuit seruiuisse non est incelebre. Quamquam longum sit inter principes & philosophos eos qui seruierunt discrimen. Nam principum cum maior fuerit animi etiam quam corporis captiuitas, at philosophi in quacunque seruitute animo liberi semper

LIBER

inuitiq; ac suæ sp̄tis extiterunt. Quod a Calano Indorū philosopho q̄ma-
xime admonemur, qui captus ab Alexandro iussusq; eum sequi, qua me (in-
quit) laude dignum gr̄ciā petere poscis, si possum cogi facere q̄d nolo, de-
niq; & ei ita scripsit. Amici persuadēt tibi manus & necessitatē inferre Indo-
rum philosopho, nec in somnis uidentes opera nostra, corpora em̄ trāstere
de loco ad locum, animas non coges facere quod nolūt. Non magis q̄ saxa
& ligna uocem emittere. Non est princeps qui extorqueat nobis facere q̄d
nō proposuimus, in uirtute nobis libertas beata est, Sed & p̄cipua ac memo-
rabilis est Diogenis seruit⁹, qui cum captus rogaret q̄dam sciret agere. Re-
spondit scire se uiris imperare, atq; ad preconem pr̄dica (inquit) quis nam
dñm sibi emere uelit, quē miratus Xenides emit, filiosq; suos ei tradens, Ac-
cipe dixit liberos meos quibus imperes, ipse aut̄ emptori suo aiebat ab eo si
bi quis seruus esset tñ obtemperari debere. Nam & medico & gubernatori
(& si serui sint) utiq; tñ paretur, necessariis uero suis cum se redimere uellēt
fatuos eos appellans, Dicebat leones non esse seruos nutrientiū, sed contra il-
los seruire leonibus, id quod & ab Ambrosio dictū est. Plæriq; em̄ (inquit)
emptores leonū & tñ non dominātur leonibus, sed ita subiiciunt uersa uice
ut si exasperatos eos excutere ceruice thoros uiderint fugiant & delitescant
Necq; uero ait natura seruū facit, sed insipientia, neq; manumissio liberū sed di-
sciplina. Nō ille solū liber q̄ dñm licitatorē nō pertulit, aut tollentē digitū nō
uidit. Sed ille magis liber qui intra se liber est, qui legibus naturę liber est, le-
gem sciens naturę p̄scriptam esse moribus non conditionibus, et mēsuram
officiorū consentaneā non hoīs arbitrio sed naturę disciplinis. Sunt prorsus
illi liberi qui legibus uiuunt, lex aut̄ uera sermo rectus, lex uera non inscul-
pta tabulis nec ære incisa, sed impressa mentibus atq; infixata sensibus, qñ sa-
piens non sub lege sed ipsi sibi lex est, opus legis in corde suo continens, natu-
rali sibi stilo & quadā inscriptione formatū. Quē si in philosophis qui chri-
stum ignorarūt tantopere admiramur, quid de his dicemus qui christi amo-
re non seruitutē modo sed grauissima etiam quęuis tormēta magno fortiq;
animo sustinuerunt: q̄s (quia longus est eorum grex atq; infinitus) missos
magis faciemus, unum tñ ne omnes oīno prætereamus cōmemorabimus
Paulinū episcopū Nolanū, quē a sanctissimis laudatissimisque multis uiris cu-
mulate laudatū singulari utq; ego laude semper efferre soleo propter excel-
lentem eius & ingenii & doctrine & sanctitatis gr̄tiam, quæ me illi mirifice
affectum reddiderunt, haud em̄ seruitutē eius quā ultro ipse ut filium uiduę
a barbaris captum redimeret subire uoluit minoris fecerit sani quisq; iudicii
q̄ libertatem atq; imperiū cuiusuis magni etiā et p̄potentis uiri. Non seru⁹
is fuisse putabitur qui honore opibus genere coniugio potestate literisq; lon-
ge pollēs, cum oīa propter deum cōtempnisset, captiuū etiam se fieri ut leua-
ret anxietatē uiduę fœminæ, cui non alia succurrere poterat uia minime re-
cusauit, non seruitute eū oppressum quisq; dixerit qui ex alta tanq̄ animi sui
arce affectibus suis impabat, quē nulla sollicitabat cupiditas, nulla angebat

Q VARTVS

perturbatio, non mœstitudo deiciebat, non dolor affligebat, non labor deturbebat, quē dominus cui seruebat amauit coluit libertatq; tandem cum diuina ipsius uirtus aliquā claruisset donauit, qui sua (quā sponte susceperat) seruitute ceterorū etiam captiuorū libertati salutiq; consuluit. Taceo Ioseph cuius seruituti non est ulla quæ possit libertas cōparari, qui uenditus ac demum ad summā est euectus potestātē, ut his qui eum emerāt uendiderātq; simul imperaret. Quæ nos satis docent non status conditione sed animi nobilitate & constantia uel seruitutē uel libertatem cuiusq; pensandā esse, neminemq; proinde quantūlibet misera seruitute affectum despici debere, cuius forte cor nobile mētēq; pstantem nulla possit æquare imperii magnitudo. Nihil uero fœdus q̄ aliorū malis non cōmoueri, nihil iniquius q̄ alienæ miseriæ non misereri, nihil tam homini propriū q̄ humanitatē unde etiā cognominata est in omnes exercere, nihil tam alienum q̄ quod Plautinus ille lupum esse homini hoīem nō hoīem. Quare merito ex rescripto diui Pii ad Helium Martianū proconsulē utiq; iussi sunt uenire serui qui ex familia Iulii Sabini ad statuā confugerant, si uel durius habitī uel infami iniuria affecti fuissent, ita ut in potestātē domini non reuerterent, Iure etiam Vmbricia qdā matrona quæ ex leuissimis causis ancillas atrocissime tractauerat, a diuo Adriano in quinquenniū relegata est. Quod igitur monuit Ambrosius imperent dñi seruis quasi cōditione subditis, sed ita ut naturæ eiusdē cuius ipi sunt consortes esse eos meminerint, Deniq; in omnes summus semper pudor habēdus erit. Nam maiores demisse & timide, æquales mansuete et leuiter, minores officiose & humaniter prosequi oportebit. Eū uero fœminis singularis & præcipua ante omnes uerecundia debebit, quarum cum nihil magis sit propriū, nihil qd magis cædatearū ornamento & splendori, maxima profecto cura opus erit, ne quid fiat quod minimo uel nutu pudorē illarum offēdat, Nō est obscurū filiam & neptes Augusti ita ab eo institutas ut uerentur loqui aut agere quicq; nisi propalam, prohiberentq; adeo ab extraneorum cœtu ut ad Liciniū clarum decorūq; iuuenē qui filiam suam Baias salutatū iuisset scripserit, parum id illum modeste fecisse. Cum modestia igit erunt compellandæ, cū reuerētia salutandæ, decedendū eis de uia atq; in omni actione semper deferendum, non blanda orōne appellandæ, non frequētius neq; (nisi officii honeste faciendi causa) unq̄ adeundæ, eritq; quod Paulus docet obseruandū qui cū senes ut patres iuuenes ut fratres colendos esse horretur, anus etiam ut matres, iuuenulas ut sorores in omni castitate suscipiēdas, uiduasq; (quæ uere uiduæ sunt) honorandas esse præcipit.

¶ Apud seipsum summam habendam esse reuerentiam caput decimum.

Vod restat nunc sibi ipsimet etiam uerecundia exhiberi debet, quā pulchre admonuit Demetrius phaleræus complectens etiā eas simul binas partes de qbus modo disseruimus. Asserebat em iuuenes oportere domi quidem parentes, in itineribus aut occurstantes, in solitudine uero

se ipso reuereri. Est uero solitudo ut illiteratis & ad nihil præclarum occupatis res uana penitus, stulticiæque tamen & somniorum plena, forrix etiam sepius malare libidinum, ita doctis hominibus dulcis iucunda, uberesque semper & sanctos cogitationum pariens fructus. Egregie Plinius cum strepitum inanemque uariorum negotiorum discursum & multos ineptos labores damnaret laudans solitudinem postea quæ in laurentio meo (inquit) aut lego aliquid aut scribo nihil audio quod audisse, nihil dico quod dixisse poeniteat, nemo apud me quem sine finis sermonibus carpit, neminem ipse reprehendo, nisi tamen mecum parum commode scribo, nulla spe nullo timore sollicitor, nullis rumoribus inquietor, mecum tamen & cum libellis loquor. O egregiam & synceram uitam: o dulce honestumque otium, ac pene omni negotio pulchrius, o mare, o litus, o uerum secretumque musarum locum, quæ multa inuenitis quæ multa dictaris. Ambrosius quoque ad Sabinum scribens, ostenderet quanta sit iucunditas utilitasque solitudinis certe (ait) pro arbitrio accerso quos uolo, atque adiungo mihi quos magis diligo, aut quos aptiores arbitror, nemo interpellat, nemo interpolat, tunc ergo te magis teneo & de scripturis confero & prolixiorem simul sermonem credimus. Non ab re refert Scipionem Cicero de se dicere solitum, nunquam minus solus aut otiosum esse, quam cum otiosus aut solus uideretur. Otio autem qui nescit uti (ut inquit Ennius) plus negotii habet quam cum est negotium in negotio. Nam cui quod agat institutum est, nullo negotio id agit, studet ibi mentem atque animum delectat suum. Otiosus otio animus nescit quid uelit, Est ergo otium cui literæ coniunctæ sunt ut sanctissimum ita & dulcissimum. Quare prudens illud dictum Antisthenis atheniensis, qui cum rogaretur quidnam ex philosophia lucratus esset, respondit ut secum colloqui posset. Nec minus prudenter dixisse ferunt Pyrrhonem Eliensem, qui cum secum loqui aliquando deprehensus esset, rogatus cur id faceret, meditor (inquit) bonus esse. At contra quæ stulticiæ arguendus mos ille Domiciani fuit, quem in solitudine solitum tradunt delectis sibi quibusdam horis quotidie muscas stilo præacuto insectari, quæ indignum principem aucupium, quæ dignum uero eo aucupio dictum fuit illius qui interrogatus an cum cæsare quicquam intus esset, perfacere respondit, nec musca quidem. Vacandum est igitur bonis artibus, ut cogitare res grandes ac sanctas cogitandoque ita meliores effici possimus, ne contra si inertes nulli graui studio & operi intendamus, merito in nos illud iaciatur quod adolescenti cuidam tacito et secreto ambulanti, cum ei dixisset Crates quid solus ageret, atque ille respondisset, secum se loqui. Caue (inquit) ne cum homine malo loquaris. Etenim ut scribit Cicero libro de re publica sexto. Graues sunt dominæ cogitationum libidines, infinita quedam cogunt atque imperant quæ expleri aut saciari nullo modo possunt, ad omne facinus impellunt eos quos illecebris suis incenderunt. Quare magna arte a nobis continendæ frenandæque sunt, ut quod palam nunquam præ pudore ageremus, clandestinum etiam intra nos uersare erubescamus, credamusque deum qui in humanis mentibus continue hospitat quasi pro tribunali sedentem iudicare omnia quæcumque nobiscum uoluerimus. Est enim cogitationum nostrarum deus iudex & arbiter.

QVINTVS

Nec falso Thales cum aliquñ interrogaret an facta hoim deum fallerent, nec cogitata inquit, eo responso monens non solū nos manus sed mētes etiam immaculatas habere debere, in quibus secretū ac diuinū semper nomen habitaret, qđ intelligens Ambrosius dum Cōstantium instrueret, Nemo (ait) uel solus uel cū altero aliquid turpe aut improbū faxit, & si quis solus est se ipsum prae cæteris erubescat quē maxime debet uereri, fugiat mala opprobria etiā si se credat non posse conuinci. Nā & si clausus parietibus sit & opus tenebris sine teste sine conscio, habet tñ facti arbitriū quem nihil fallit, ad quē facta clamant oīa, habet unusquisq; animū suum seuerū iudicē, ultorem scelerū & uindicem criminis. Id qđ & poetā nō latuit, dum prima hec (inquit) est ultio qđ se iudice nemo nocens absoluit. In quo utile etiā admodū erit qđ a summis monemur philosophis, ut aliquē habeat animus quē uereat, cuius auctoritate etiā secretū suū sanctius faciat, reuerentiāq; sui habeat, ad cuius memoriā se componat atq; ordinet, ad quē mores nostri se ipsos erigāt, quo tanq̃ spectante uiuamus, cogitationesq; nostras emēdantes nec peccare nobiscū audeam⁹, & qđ in alios frequētissime fit de nobis male existimemus, maleq; tacentes loquamur, nosmetipsos in penetralibus animorū nostrorū grauissime increpantes. Quod solebat Cleātes quē cum fodientem (ut mos sibi erat) increpātemq; se ipsum Aristo audisset, quē (inquit) obiurgas? atq; ille ridens, senē ait canū quidem sed ex cordē & amentē. Nulla autē re magis ad id adiuuabimur q̃ claris artibus & disciplinis, quas modo commendauimus, commēdareq; non satis possumus, cū qđ animos honestis studiis occupatos ingenue exercebunt tum qđ quibus modis ingenue eos exercere eos debeamus docebūt. Præclara igitur studiose meditabimur ut Solon ait interficiemusq; cogitatus nostros ut diuinus uates monet, insultātesq; eorum impetus sancto bonorū studiorū adminiculo cōprimemus, p̃curremus qđq; ut facer ali⁹ auctor inquit priores in domū nostrā, & illuc aduocabimur, & illic ludemus & agemus conceptiones nostras, & non in delictis & uerbo superbo. Adhibebimus sedulā curā ne immundū aliqd subeat mentes nostras ne innumerabilibus quibus quotidie infestamur malarū cupiditatū decipulis & retibus illequeemur, custodiemus corda nostra, & quod ab agricolis uinæ solent circūsepiemus egregie atq; muniemus, qđq; Antisthenes p̃cipiebat struemus mœnia in nostris inuiolabilibus cogitationib⁹, ne instar latronum aut luporū qui pro foribus iugiter insidiant pessimi affectus nostri introredientes nocumētū aliquod afferre possint. Obseruabimus p̃cipue qđ a Cleobulo sapiente præceptū fuit, ut anteq̃ domo exeamus qđ acturi sim⁹ apud nos pertractemus, rursumq; cū redierimus quid a nobis actum fuerit recogitemus, Quod & Pythagoras admonere discipulos suos solitus erat, ut scilicet ista quotidie cū domū ingrederent dicerēt, Vbinā excidi⁹ qđ feci⁹ quid ex eis quæ facere debui omisi⁹. Id obseruasse & Catonē legimus qđ nō modo quę die egisset uidisset sed & insuper quę legisset per noctē repetere animo consueuerat, exigens a se ipso diurni omnis nō tam negocii q̃ ocii ratio.

tionem. Hanc sui ipsius scrutandi examinandiq; consuetudinē laudat pluri-
mum Seneca in libris quos de ira cōposuit, memorans primo Sextū quendā
qui cōsumato die cum se ad nocturnā quietē recepisset solebat interroga-
re animū suū, quod hodie malū tuum faciaſti? cui uicio obſtiſti? qua parte
melior es? affirmansq; inde moderationē eam forte iram quæ sciat sibi quo-
tidie ad iudicē ueniendū. Quid ergo inquit pulchrius hac cōsuetudine excu-
tiendi totū diem? qualis ille somnus post recognitionē sui sequitur? q̄ trāquil-
lus alter & liber cum aut laudatus est animus aut admonitus, & speculator
sui censorq; secretus cognoscit de moribus suis, uti autē se dicit hac potestate
ut quotidie apud se causam dicat, cum sublatū e conspectu lumen est, et con-
tuit uxor moris eius iam cōscia. Totū diem scrutet factaq; ac dicta sua re-
uerſat, nihil sibi ipsi abscondat, nihil transeat siue in disputatione aliqua pu-
gnacius locutus fuerit, siue cum imperitis qui qd nūq̄ didicerunt discere nō
hnt congressum habuerit, siue quēpiam liberius q̄ debuerat admonuerit,
offenderitq; proinde magis q̄ emendarit, siue in cōuiuio quorundā cū sales
& in dolorē eius iacta uerba tetigerint, uitandosq; proinde etiā uulgares cō-
iectus, ubi solutior est post uinū licentia, siue amici causa uili cuiq; & extremo
mancipio, a quo honestius longe excedendū erat iratus fuerit, his si nos ute-
mur modis in discutienda uita nra, & minus certe peccabimus, & intra nos
metipos erubescētes ab omī mētes nostras morbosa cōtagione purgabim⁹

LIBER QVINTVS
DE CASTITATE SEV PVDICITIA SVMMOPERE

seruanda caput primum.

Vnde quibus in rebus exercenda sit uerecundia dicendum est. Pri-
 mum igitur quicquid agant adolescentes ita uacuū sit omni re-
 prehensione ut nullius nomen minuat, nullius ius lædat, nemini
 ulla ex parte detrimento cædat, præcipue uero integritatē corpis
 suis summopere custodiant, pudicitiam ament, ut Pittacus ille sapi-
 ens monet. Candorē suū immaculatū inuolatūq; conseruet, nihil habet etas
 illa decentius aut preciosius, nihil quod ampliorē eis laudē afferre, nihil quod
 maiorē hoīum amorē & gratiā cōparare possit, neq; est quicquid ipsi (quam
 predicamus) uerecundiæ affine magis sit & cōiunctū q̃ pudicitia, quā comitē
 eius etiā maiores nostri esse dixerūt. Summa apud græcos Xenocratis uere-
 cundia cōmendat̃, atq; eiusdē tanta pudicitia, ut cū libidinis estu aliquñ incita-
 ret, secare & urere genitalia sibi mēbra minime refugerit, Cuius & illud fert̃
 quod cū Phirne nobile scortū a discipulis illi in lectulū clā iniecta esset, frustra eo
 tantopere infectato discedens percunctatibus dixit se non a uiro sed a statua
 exire. Romani q; supiorē Africanū plurimū extollūt, q̃ spōsā illā uirginē
 speciosissimā quā bello apud celtriberos ceperat intactā inuolatāq; dimiserit
 tā eximius illi pudor inerat, q̃ despecto insignis eius q̃ apud omnes ferebat̃
 longe imminuta esset auctoritas. Sed & Ioseph quē hebræi singulari laude
 efferunt tanto pudicitie simul atq; uerecundiæ ornamento præditus fuit, ut

QVINTVS

mulierē rogantē blandientē furentē multa pollicentē attrectātem insup ac
 dissuauiantē forti animo contēpserit, relicta etiā illi ueste, ut manus eius qb
 strictius detinebat effugeret. Quibus tm cōtulit laudata ab oībus pudicitia,
 ut summā proinde assecuti fuerit hoīm gratiam, summāq; in populis aucto
 ritatē. Nam Xenocrates ob id a magnis principibus magno in honore habe
 batur, donabatq; sæpius, licet ille donata uel remitteret uel q̄ satis esset ne
 cessitati tm susciperet. Verba quoq; illius tātī momenti erāt tmq; fidei apud
 omēs habebāt, ut quod superiore libro diximus cū iniurati nullius testimo
 niū admitteret, huic soli remissum fuerit ab atheniē sibus iusiurandū. Scipio
 aut ob singulare meritū castitatis idē assecutus, ut ab omī gēte cōmendatus
 hiberos etiā sibi cōciliauerit, uolentesq; ac libētes romanis adiūxerit. Ioseph
 uero ad eā tandē euectus est potestatē, ut ab rege ægyptio nihil sine consilio
 eius & iudicio ageret, ut ea q̄ septem annis grauiter fames inualuit, arbitrio
 eius moderaret, regeret atq; sanaret. Neq; mirū si quē deus tanti facit, ut nul
 lam sine ea uirtutē charipendat, summis etiā honoribus ornet atq; extollat,
 quæ & tanta est ut cū cēteras uirtutes proprio quasi quisq; studio assequi uī
 deatur, sola tñ hęc singulari quodā & p̄cipuo dei munere acquirat, quæ quo
 etiā difficilior eo & maior gloriosiorq; est. Habet aut candor corporis com
 mune cū deo quiddā, q̄ mirū in modū alliciit ille atq; delectat, descēdēs tanq̄
 familiaris quiddā amicus in humanas & purgatiores mētes, præsentemq; se
 exhibens ac faciliore oīm p̄cibus & uotis p̄stans assensū, cōfabulans q̄q; in
 star domestici cuiusdā hospitis, altissimarūq; rerū mysteria ac secretiora ali
 qñ cōmunicās, plena sunt horū oīa christiani noīs monumēta, Sed quod in
 gētilibus est admirabilius, p̄ter Sibyllas etiā Corneliū quendā idolorū sacer
 dotē sed incorruptione & uitæ sanctitate sanctissimū Patauū agentē in trās
 padana italix regione accepimus, ea die qua a C. cesare & Gn. Pōpeio in thes
 salia acerrime pugnatū est repentino quodā motu mentis agitatū p̄dixisse
 ac si p̄sens interesset oēm rem uicē ordinē exitūq; illius belli, cuius cū uaticī
 natio primo quidē tanq̄ uana & uecors contemptū illi peperisset, at magnā
 mox oīb; admirationē pudicissimoq; homini attulit uenerationē & gloriā,
 q̄ p̄clara igit quāq; excellēs res sit pudicitia nemo non intelligere pōt, quā in
 ipsis quoq; impiis dæmonū cultoribus tam gratā habet deus atq; acceptam.
 Quod & Pythagoras gētilis licet philosophiæ professor minime ignorauit.
 Diis em dicebat cū laudibus amictuq; cādido & casto corpe honores exhi
 bēdos, qd pulchrius religiosiusq; a christiano quouis auctore dici potuit.
 in quo quæ obseruare debeāt sacerdotes nostri tria q̄ breuissime exprimūt,
 at decātandi quidē diuinas laudes atq; eas cū amictu cādido iam mos apud
 oēs cōis inoleuit, q̄ uero id casto fiat corpe quod cādida illa uestis significat
 per se norit quisq; deū laudaturus atq; exoraturus accedit, uerū erubescat
 christi oīs cultor dū intelligit a gētilibus quorū nōnunq; pudicitia plurimū
 p̄dicat sese superari. Nā Cereris Africanæ sacerdotes uiuētibus etiā & cōsentī
 entibus uiris separatæ in perpetua uiduitatis disciplina perseuerabant. Pon

tifex quoque maximus & flamines non nisi semel nubebant. Quae uero romana
 rum matronarum uni se tamen uiro coniunxerant uirginitatem seruantes, tanquam coronam
 pudicitiae adeptae in honore habebant, sed & uirgines ueste & Iunonis achaicae
 & Dianae scythicae et Apollinis delphicae, bouis quoque illius aegyptii antistites
 summa continentiae laude commendati fuerunt, tanta est autem pudicitiae gratia, ut
 apes tam industriae artifices quas etiam putant sine coitu generari nihil magis
 aspernentur quam impudicos aut qui recenti a concubitu ad eas accedant. Et quod
 magis quisque admirabitur, pocula ipsa dum ministrantur utique & cibos pernas
 quoque dum falliunt & caseum dum coagulant ac uiscera certum est inficere contra-
 ctent ab eo qui coitu frequentiore aut recentiore usus fuerit. Quare & Poeni et
 graeci ac latini omnes scriptores qui non pauci numero de instruenda penuria, deque
 officio pistoris & coci aut cellarii precepta tradiderunt, putarunt oportere omnino
 castum esse qui earum rerum curam susceperit. Neque nisi ab impubere aut certe ab
 pudicissimo ea tractanda esse, uel si uenere se polluerit debere siue uirum siue
 foeminam ablu prius flumine aut aqua perenni, neque nisi ablutum penora contin-
 gere, ac propterea crediderunt necessario utendum esse ministerio pueri uel uir-
 ginis, quorum correctione mundiora omnia quam in usu uitae promerenti esse constaret.
 Quod praecipue Varro uidetur tradidisse, dum ostendens quibus ex rebus recte ab-
 solutum esse conuiuium debeat, primum dicit bellos homunculos colligendos esse, quod
 idem ac pueros significat. Nam in diminutione aetatis magis quam corporis quoad
 modum & leonculos notare manifestum est. Haec sunt dona pudicitiae, haec digni-
 tas atque excellentia, haec igitur colant adulescentes, haec suscipiant, haec complectantur,
 auertantque contra longe a blandis malis ueneris, atque ut Sophocles annis iam gra-
 uior de se dicebat tanquam ex furiosa aliqua demerione profugiant, Haec siquidem
 eos deo charos efficiet, haec eos honestabit, haec omnibus commendabit, haec eos
 honore & gloria ac omnibus denique bonis semper augebit.

¶ De taciturnitate linguae iuuenibus per necessaria causa secundum
 Non minus autem ipsis obseruandum erit, ut lingua pudica sit, ut abstinens
 ab obscenitate uerborum, Nam corrumpunt bonos mores colloquia mala,
 ut Paulus a poeta graeco dictum repetens inquit. Arguit uero uita hominum pecca-
 eitas linguae, quam animorum quasi quadam effigie ostendat, ut non immerito sermonem
 opis umbram Democritus appellaret, ita ergo qui praefert uerba componit ut testi-
 monium sint omnibus modestissime uitae eorum. A conuiuiis praesertim temperabunt quae &
 legibus edicto iniuriarum puniuntur, percul ab eis omnino probrosa uerba & contume-
 liosa quae seruilis etiam indicant animam, quod recte intelligens Arcesilaus cum a uerboso
 quodam & ignauo lacefferet, improbe inquit & impudice loqui seruorum filii consueue-
 runt, admiscere autem contumeliis minas muliebre esse dicit Chilo ille sapiens lace-
 daemonius. Sed nec per iocos & sales contumeliā inferre cuiquam laudatum est,
 qui magnas saepius inimicitias confluxerunt, magnique suis auctoribus mali
 saepius causa extiterunt, Nam iniquiore animo multiterunt scommata in se
 iacta quam gladios, commendatur tamen comis, laetus, faceciisque redun-
 dans sermo. Nam uti grauis & rusticus loquendi mos omnibus ingratus est
 ita leuis urbanus festiuusque plurimum confert ad conciliandum hominis amorem

QVINTVS

Cauendum tñ est ne lasciuioribus q̄ honestas fert facetiis utamur, qđ in Vespasiano magnæ alias grauitatis reprehensum est, quē adeo scurrilem & sordidū fuisse tradūt, ut ne p̄textatis quidē uerbis abstineret. Fugienda est proinde consuetudo incautius ac inconsideratius loquendi. Adhibenda sunt linguæ retinacula, quibus lubricitatem eius contineamus, ne qđ a Chilone sapiente uetitum est præire eam animo permitram⁹. Est em̄ id ut Bias inquit insanix indicium. Quod pulchre etiā sacra confirmat auctoritas, in ore fatuorū esse cor illorum, & in corde sapientum os illorum. Quare aptissime Homerus Vlyssē quem sapientem describit uocem mittere ait non ex ore sed ex pectore, Eorum em̄ quę leuiter & inconsiderare loquerent̄ bene existimatū est orationē in ore nasci non in pectore, linguāq; debere (aiunt) esse non liberam et uagam sed uinculis de pectore imo ac de corde apertis moueri & q̄si gubernari. Cui coercendæ uallū etiā dentiū & labiorum esse oppositū uideamus, ut loquendi temeritatem non cordis tñ custodia cohiberet, q̄ & excubix quasi quædā a natura magno cum consilio adhibite sepirent atq; cōprimerent. Nam si ut a sancto auctore sanctissime dictū est equorum frenos in ora mittimus ad consentiendū nobis, & om̄e corpus illorū circumferimus, & naues cum magnæ sint & a uentis ualidis minent̄, circumferunt̄ aut̄ a modico gubernaculo, ubi impetus dirigentis uoluerit, cur non & linguam (qđ modicū quidē membrū est) regere magna cura & moderari studebimus? Quare & Hesiodus non uulgandā linguam sed ut thesaurū recondendam esse dicit, eius esse in promendo gratiam plurimā, si modesta & parca & sobria sit. Isocrates quoq; monebat ut tñ ea loqueremur q̄ uel certo sciremus uel dignitas nostra tacere non pateret̄. Epaminūdas non inferior aliis principibus uirtute & rerum gestarum gloria laudat̄ a Pindaro q̄ maxime, q̄ multa simul sciret & taceret, & merito. Nā ut a Thalete milesio dictū est prudētis minime animi iudiciū sūt multa uerba. Qui moderat̄ em̄ sermones suos (ut sacer auctor inquit) doctus & prudens est & p̄ciosi spiritus uir eruditus. Stultus quoq; si tacuerit sapiens reputabit̄, & si compresserit labia sua intelligens. Quare Solon cum aliis loquentibus nihil diceret, quæsitus utrum inopia uerborū taceret an stulticia, uerissime respondit neminē stultum tacere posse. Hæc omni certe ætati utilia quę tradidimus moderandæ linguæ p̄cepta, sed adolescentiæ longe necessaria, quę cum nihil foedius habeat loquacitate, curandū est maxime ne qui in ea elucere uideat̄ flosculus quidam innocentis uitæ propter immodestiā linguę terribilē odorem spiret, ne ex eburnea uagina plumbeus educaat̄ gladius, quē in modū Diogenes perfacete reprehendit decorū quendā adolescentem indecenter loquentē. Ea igitur ut obseruēt præcipue adolescentes monemus, teneantq; proinde memoria semper illud qđ Cleantes roganti cuiā quidnam filio crebro ingerere deberet dixit. Sile sile tenue uestigium. Conseruent illud q̄q; quod a sacro scriptore licet uerbis longioribus docent̄, Adolescens loquere in causa tua uix cum necesse fuerit si bis interrogatus fueris, habeat caput responsū tuū, in multis esto quasi in-

scius, & audi tacens simul & quærens & loqui in medio magnatū non p̄sumas. Et ubi sunt senes non multū loquaris, ante grandinē p̄ibit coruscatio & ante uerecūdiā p̄ibit gratia, & pro reuerentiā accedet tibi bona gratia. Non negligenda sunt hęc certe quę & uerecūdię fructū pro qua p̄sens sermo susceptus est singularē ostendūt, & audiendī magis q̄ loquēdi studiosos adolēscētes esse, quod & a Cleobulō illo grēcī sapiēte p̄ceptū est cohortātur. in qua re nullum est maius euidentiusq; documentum q̄ naturæ, quę ut Zeno stoicus adolēscēntiori cuidā loquaci dixit non ab re duas aures hominibus atq; unū os tm̄ fabricauit, labiis etiā & dentibus munitū (ut supra diximus) q̄ tam solerti artificio nos plane admonere uoluit, ut & pauca loq̄ & multa audire debeamus. Quare & facite idem Zeno adolēscēntulo alii linguaci aures (inquit) tuæ in linguā confluxere. Apud antiquos sane tanta erat tacendi religio, ut linguę romæ etiā facellum dedicarint, cui sacrificabatur ad xii. kalendas Ianuarias, quę ob silentiū cuius p̄sul dicebatur p̄nexo obsignatoq; ore simulacrū habebat, ita uero audiendī magis q̄ loquendī studiū suscipiendū est, ne tamen rustica & muta (ut ita dixerim) quēdā taciturnitas laudi esse credat̄. Sequamur illud Plautinū ad loquendū atq; tacendum tute habeas portūsculū, nam sicuti portūsculo quo olim malleo nunc sibi a portando dicto modus signūq; dari solet remigantibus, ita loq̄ etiā & tacere non sine modo & ratione debēbimus, Loquendū igit̄ erit uti res et tempus & locus postulabunt. Et ne quid incaute & imprudenter emittatur maxima cura adhibebitur, q̄ maxime aut̄ erit cauendū ne (quod a Perianthro corinthio p̄ceptum est) inter loquendū secreta pronūtiēnt q̄d sit muliebri, atq; ita muliebri ut nihil a uirtute uiri (quē grauē & constātē genuit) alienum magis esse censeatur. Quare maiore obseruantia custodienda esse p̄cipit Isocrates deposita uerborū q̄ pecuniarum, quia probos uiros decet ita mores suos instituere, ut fideles iuramēto esse uideant̄, id q̄d de se etiā refert Ambrosius deplorans mortē Satyri fratris, cui omnia sua consilia dicit cōmunicasse, p̄ter cōmissa sibi amicorū secreta. Quo loco cōuenienter nos admonet historia Papirij p̄textati, quē e curiā cum patre sicut antea romę mos erat reuersū, cum percontaret̄ mater, quid ibi consultassent, recusaretq; filius q̄ res esset ardua inhibitaq; a patribus priusq; decerneret̄ cuiq; enunciarī, audiorq; proinde illa audiendī quid id rei esset, nunc minis nunc exhortationibus cogeret secretū sibi aperiri, tūc is excogitare nouū p̄festi uumq; mendaciū, atq; in senatu actū esse de cōiūgendis uel uni uiro duabus uxoribus, uel uni uxori duobus uiris, nondūq; deliberatū affirmare cepit, q̄ audito exterrita ad cēteras cōuolauit mulieres, cuncta quæ acceperat passim diuulgans, factōq; postridie magno omniū ante curiā cōtū, cū lachrymarent rogarentq; ut una potius duobus nupta fieret q̄ uni duæ, mirarentq; senatores tantā earū insaniā, processit puer in mediū curiæ & rem uti gesta fuerat explicauit, cui solī postea ex omnibus pueris curiā introire cōcesserūt atq; ob tacendi loquendiq; in ætate p̄textata prudentiam honoris causa

QVINTVS

prætextato nomen indiderunt. Curandum uero erit ne cum prudentiæ plenifuerint, maliciæ tñ & improbitatis sermones nostri accusent, quocirca sū opere in primis studebūt adolefcētes, ut qđ Solon & Pittacus sapientes ambo præceperunt a mendaciis abstineant, loquantq; tñ quæ uera sunt, ne ubi mentiri assueti fuerint, eo etiā cum senuerint uitio laborent. Est porro id magis seruorū proprium, ueritate aut nihil homini libero cōuenientius, quæ est firma semper constans inuicta eadēq; omni ex parte sui. Quā & Plato dicit auditu esse suauiore oībus quæ dicerent, quare nihil ea amabilius, nihil gratius, nihil qđ ad persuadendū maiores uires habeat, ut nullius sit tam exulta eloquentia, tanta dicendi uis & copia, quæ illi possit anteferri, cum contra mēdaciū sit ingratum oībus atq; exosum, sit quoq; tenue quiddā imbecille impotens uanum ac pertusum transparēsq; instar rimæ, atq; id lucri afferat quod ab Aristotele dictum fuisse tradunt, ut mentiri assuetis cum uera dixerint minime fides habeatur. Demū linguæ ita temperies adhibenda est, ut qđ Pittac⁹ præcepit neminē etiā inimicū male dicēdo insectemur, atq; ut Chilo lacedæmonius dicit ne mortuū quidem, præsertim quoq; ne susurrones & bilingues simus, hosce em̄ maledicos q̄ multos turbarint pacē habentes diuina uerba denunciāt. Nihil uero difficilius homini q̄ linguā moderari, quæ nec perniciosius quicq; nec pestilentius cum pro arbitrio recte regi non pōt, ut (qđ Theophrastus dicebat) infreni equo citius cedendum sit, q̄ incompōsito uerbo. At qui id efficere potuerit, diuinū se quiddā magis putet esse consecutum, Erem̄ ut sanctus auctor uerissime inquit. Omnis natura bestiarum & uolucrū & serpētum & cæterorū domat, & domita sit a natura humana; linguam aut nullus hoīm domare potest, inquietū malū pleno ueneno morifero, in ipsa benedicimus deum patrē, & in ipsa maledicimus hoīes, qui ad similitudinē dei facti sunt, ex ipso ore procedit benedictio, cum neq; fons de eodem foramine emittat dulcē & amarā aquā, neq; possit ficus uuas facere, aut uitis ficus, neq; salsa dulcem aquā, quare Anacharsis rogatus quidnam esset in hoībus bonū ac malum simul recte, linguā esse inquit. Eam uero ita regent adolēscētes sapienter & caute, ut quo difficilior est eius moderatio, eo maior proinde etiā cum moderate habita fuerit sit fructus, maiorq; gloria, ita agent ut monemus, ita toto studio in id intendent. Neq; est em̄ ullum sanctius, ullūq; salubrius in philosophia q̄ cohibendę linguę præceptū, nullū est deniq; quod pluribus maioribulq; nos malis liberet, quā qui recte moderari nouerit, is & pure bonus sapiensq; iudicabitur, & iucundio rem trāquillio remq; ager uitam.

¶ De motu & corporis gestu moderando ca. iiii.

On tam factorū dictorum ue de quibus satis diximus pudor curę habendus erit, q̄ motuum gestuumq; corporis, qui cum modeste decenterq; obseruantur plurimā afferunt commendationē. Contraq; negligenter & rustice magno cedunt contēptui. Est em̄ (ut dicit Ambrosius) uox quædā animi corporisq; motus, quo aut leuior aut stupidior aut cōtra

grauior aut constantior quisque aestimatur. Quare & Cicero in Lucium Pi-
 lonem uultus denique (inquit) totus qui sermo quidam tacitus mentis est, hic in
 fraudem homines impulit, hic eos quibus erat ignotus decepit fefellit induxit.
 Est uero quorundam tam acre & penetrans ingenium, cuiusmodi Cleantis fuit
 ut perspectis exterioribus hominum gestibus interiores quorumcunque naturas fa-
 cile discernant. Nam ut sacris illis uerbis admonemur, ex uisu cognoscitur uir,
 & ab occursum faciei cognoscitur sensatus, amictus corporis & risus dentium
 & ingressus hominis enunciant de illo. Scribit Gregorius Nazianzenus se co-
 gnouisse Athenis Iulianum apostatam atque ex gestibus mores eius probe
 compertos habuisse, faciebat enim (inquit) me cauum inconstantia morum & ex-
 cessus uberior, nullum mihi in eo signum naturale uidebatur, ceruix rigida & in-
 stabilis humeri iactabiles, oculi currentes huc illuc directi, furiose respicien-
 tes pedes impatientes, nares spirantes iniurias & contemptus, scomata risibi-
 lia, & hoc ipsum semper habentia, risus incontinens, & quasi subbulliens, con-
 sensus & negatio simul operatio nulla ratione consistens, interrogatio inor-
 dinata, responsio nulla sibi congruentia conueniens, quae cum uidisset repen-
 te etiam se dixisse refert. O quale malum nutrit res publica romanorum, Ita ergo
 gestus & motus nostros componere studebimus, ut nihil in his quod merito re-
 hendi possit appareat, in quo praecipuum est illud omnium magnopere curandum,
 ut tranquilli atque omnia a perturbatione simus liberi, ut appetitus rationi sub-
 iiciamus, ne si rebelles esse ceperint, quales intus animorum nostrorum motus
 uel laetitia dissoluunt uel moerore deiciunt, uel ira incendunt, tales etiam in
 exterioribus corporis gestibus apparentes immodestia aperte deregant no-
 stram, Primum autem ita formandi erunt mores nostri, ut nihil elata fronte fasti-
 diete nare, minacibusque oculis geratur, qui mos est potentium hominum ac opi-
 bus nimis affluentium, quorum uti potestas & diuitiae ita & fastus augeri solet,
 proponant sibi adulescentes Hieronymum qui nihil ita a pueritia dicit se uitare
 studuisse, quam tumentem animam erectamque ceruicem dei contra se odia prouocan-
 tem. Sed & hominem nescio quid inuidiam magis suscitaret, magis odia omnium & ini-
 micitias incendat, quare recte Zeno stoicus fastu nihil indecentius dicebat,
 idque cum in ceteris tum in iuuenibus maxime quos & docebat in habitu in-
 cessu amictu in omnibus denique summa uti honestate, tanquam etati eorum ad-
 modum conueniente, habebatque semper in ore illud Euripidis de capaneo, quod opes
 quidam illi fuerint sed opibus elatus non incesse, neque plus fastus habuerit
 quam egens uir. Quod plerisque etiam literatorum saepe accidit tumefactis opinione
 doctrinarum suarum, qui productis labris inflatique buccis atque in admirationem
 contracto uultu magnam de se aliquid polliceri uident, quia (ut Hieronymus
 inquit) sublati in altum humeris & intra se nescio quid cornicantes stupen-
 tibusque in terram oculis tumentia uerba trutinant, ut si praekonem addideris, pu-
 tes incedere praefecturam. Cuius modi idem etiam grauius increpat Grunium
 quendam quod testudineo incederet ad loquendum gradu, & per interualla quaedam
 uix pauca uerba caperet, ut putaret singultire non proloqui, declamaret quodque

QVINTVS

aduersum singulos adducto supercilio cōtractisq; naribus ac fronte rugata, cuiusmodi quoq; legimus quendā grammaticū qui stolidā quædā nugalia ostentans de generibus & casibus uocabulorū disserebat, cum arduis supciliis uocisq; & uultus grauitate composita tanq̃ interpret & arbiter Sibyllæ oraculorū, Contra quoq; fugienda est nimia frontis oculorūq; deiectio, humerorūq; contractio, ceruicisq; in alteram partem inclinatio, quibus uerē dum est ne dum fastus contemni uideat̃, in maiorem fastum mēs proculcati tanti morbi gloriabunda dilabat̃, sicut Diogeni a Platone responsum fuit, cuius cum stratum aliquñ præsenti⁹ Dionysii amicis calcans dixisset, calco Platonis fastum, at quanto inquit Plato tu alio tumes fastu Diogenes dum superbiā te calcare existimas, Quare scite & prudenter Hieronymus ad Eustochiū uirginem scribens sic eam monet. Ne satis religiosa uelis uideri, nec plus humilis q̃ necesse est, ne gloriā fugiendo queras. Plures em̃ paupertatis misericordiæ atq; ieiunii arbitros declinantes in hoc ipso placere cupiūt, q̃ placere contemnunt, & mirū in modū laus dum uisatur appetit̃. Sed ne hoc ipsum tibi iactantiā generet, q̃ seculi iactantiā contempsisti, ne cogitatio tacita surrepat, ut quia in auratis uestibus placere desisti, placere in sordib⁹ coneris, & si qñ in conuentum fratrū ueneris uel sororū, humili sedens scabello te causeris indignā uocem ex industria quasi cōfictā, ieiunūis tenues & deficientis imitata gressus humeris innitaris alterius. Sunt quippe nōnullę exterminātes facies suas ut appareant hoībus ieiunare qui statim ut aliquem uiderint ingemiscunt demittūt superciliū & operta facie uix unū oculū liberant ad uidēdum, uestis pulla cingulū saccū & sordidis manibus pedibusq; uenter fatus, quia uideri non potest estu ac cibo. Nouerint ergo humiliari ut Ambrosius inquit, sciant uerū humilitatis colorē naturā & nouerint, multi habent humilitatis speciē sed uirtutē non habent, multi eam foris p̃tendūt, & intus impugnant, ad fucum p̃ferunt, at ueritatē abiurant, ad gratiam negāt. Est em̃ qui nequiter humiliat se & interiora eius plena sunt doli, & est q̃ nīmīū se summittit multa humilitate. Non est ergo humilitas nisi sine fuce sine fraude, ipsa est uera quæ habet piā mentis synceritatē, magna uirtus ei⁹ Rursum quoq; ita gestus corporis moderabūt̃, ut nihil durum difficile morosum indignabundūq; in eis argui possit, ne acidi neq; asperi simus, quæ ad modum Euripidē Aristophanes uocat, quæ cū senibus frequentius accidāt at in adolescentibus ubi ea contrigerint damnū ad ipsam usq; infantię notam afferunt, quanq̃ usu compertū sit, hos fide integritate singulariq; innata quadam bonitate cæteris præsistere, Neq; uero tam facile se quisq; exhibebit, tāq; abiectissimo etiā cuiq; ac plus q̃ dignitatis ratio postulat familiarē, ut dum humanus uideri uult, ab omnibus merito magis contemnat̃. Sed præterea cauendū erit ne hilarescens nīmīū sit uultus, profusiorq; frons in læticiā, ne gestiens aut exultans ita modū transeat, ut resolui pene uideat̃, q̃ maxime aut risui erit moderatio, ut (q̃d dicit Basilus) nō inordinatis & incōpositis moribus q̃d est incontinentiæ signū risum moueamus, sed subridēdo tm̃modo

leticiā mentis indicemus, ex nulla em̄ re magis ac ex risu arguitur hoīs uere
 cundia. Quare Platonē qui summa uerecundiæ laude cōmendatus est acce
 pimus adeo fuisse compositū ut nunq̄ ridere nisi modice deprehensus sit. Ca
 to etiā cuius cōstantiā et integritatē ab ipsa usq; pueritia claruisse cōstat, mo
 derat⁹ utiq; ac tardus semper ad risum fuit. Pythagoras aut̄ risu abstinuisse
 fertur. Illud etiā inquiring risui æque ac tristitiæ non dandas manus. Duo
 potissimū damnauit Isocrates & risum temere factū, & uerbū cū audacia,
 q̄ hoc quidem imprudentis, illud uero esset insanientis. Id q̄d & sacra doctri
 na nos admonet. Fatuus in risu exaltat uocem suā, uir aut̄ sapiens uix tacite
 ridebit, nam Claudio Neroni in quo insignis regnabat stulticia, præter mul
 ta quæ uel remisse uel serio aliquid agentē eū dehonestabant, risus erat etiā
 indecens spumante semper rictu & humentibus naribus. Quis nō animad
 uerteret tantā risus foeditatem manifestū esse indicium stoliditatis eius? ac
 præter stoliditatē negligentiae etiā & obliuionis, quæ tanta in illo fuit ut sepi
 us nec quis nec inter quos quo ue tpe ac loco uerba faceret scire aut cogitare
 existimaret, adeo ut cum interimi Messalinā mādasset, paulo post q̄ in tricli
 nio accumberet, cur domina non uenisset requireret, multos q̄q; ex his quos
 capite damnauerat postero statim die & in consiliū & ad aleę lulum admo
 ueri iuberet, & quasi morarentur ut somniculosos per nunciū increparet, ob q̄
 merito oībus despectui habitus est. Ipsi etiā matri Antoniae (quæ portentū
 eum hoīs dictitabat) nec absolutū a natura sed tm̄ inchoatum, ac si quē se
 cordiæ argueret stultio rem aiebat filio suo Claudio. Nec minus erit fugien
 dum q̄d in Tiberio altera peste romani imperii legimus, quem longe ab illo
 diuersa atq; abhorrente natura incedere solitū tradunt ceruice rigida & ob
 stipa, adducto fere uultu plerūq; tacitum nullo aut rarissimo etiā cū pro
 ximis sermone eoque tardissimo, nec sine molli quadā digitorū gesticulatione.
 Quæ oīa ingrata & arrogantia magnam in ipso arguentia non latuerunt
 Augustum qui apud senatū & populū excusationē sæpe eorum facere ten
 tauit, affirmās naturæ illa magis q̄ animi uicio cōtingere. Quæ & licet pessi
 mi hoīs signa esse uideant, longe tm̄ diuersa longeque diuerso examine iudicā
 da sunt in eruditis hoīb, cuiusmodi fuisse tradunt Xenocrates. Zeno stoi
 cus. Empedocles, Socrates, Pyrrho Heliensis aliiq; non pauci quibus & frōs
 subristior & uultus seuerior & parcitas loquendi & rara nisi cum æqualib⁹
 familiaritas nihil attulisse dedecoris uidetur, propter arduas magnarum re
 rum cogitationes, quibus occupati assidue detinerent. Sed ut ad cætera pro
 grediamur, illud q̄q; prorsus deforme est & detestandū, q̄ C. Caligula face
 re solebat, ut uultum natura horridū ac tetrum ex industria etiam efficeret,
 componens ad speculū in oēm terrorem ac formidinē. Contraq; opprobrio
 sum & infame oculos instar mollicularū fœminarum declinare, sensimq; &
 subuerecunde attollere, superciliorū alterū demittere, blāde subridere, sum
 ma leuiter labella comprimere, uerba non nisi dimidiata & tenera ac attenu
 ato quidem studiose sono proferre, fugereq; ut poeta inquit & se cupere ante

Q VINTVS

uideri. Ita ergo moderanda castigandaque erunt totius corporis membra, ut nullus ex eis exeat gestus & motus, qui non dignus omnium commendatione esse uideatur. Sed oculis praesertim modus adhibebitur, qui tanquam praecones quodam cuncta quae non uersant foris enunciant, non rotandi, non extollendi erunt. Nam alterum leuitatem & inconstantiam, alterum tumefactionem & insolentiam arguit. Non huc illuc more insanientis (quod Iulianus apostata solebat) dirigendi, non efferrandi minacius, non defigendi uehementius, non deficiendi humiliter, non torquendi aut in aliam partem corporis declinandi, sed cum gratia intuentium & amore regendi, ut quod a poeta dictum est laetos illis afflatos esse honores merito ab omnibus iudicari possit, facies item erit recta, caput non tremulum (quod Claudio Neroni in quantulocunque actu fuisse summam deformitati ascribitur) motus eius uerbis & uultui accommodatus, quod nec erit aperiendum nisi reddendi officii causa, non operiendum nisi ad maioris cuiuspiam rei significationem, quod fecisse fertur Socrates in quadam parum pudica oratione. Praeterea ut dicit Terulianus in descriptione patientis uultus tranquillus & placidus, frons pura nulla mororis aut irae rugositate contracta, remissa aequae in laetum modum supercilia, oris quoque & uocis ratio habenda est, ne labra detorqueant, ne rictus distendatur, ne lingua proferatur ne titubet, quod in Claudio Nerone reprehensum est, ne inter loquendum conspuat, ne immundum quid diffluat, ne crepitus ullus emittatur, ne signo ullo aut sono quicquam fiat quod ludibrio alienius cedat, ne excreetur immodestius, ne oscitetur effusius, in quo est memorabile quod a P. Scipione Africano Pauli filio scriptum est in oratione quam dixit in censura ad populum, cum enim in iure stans cuiusdam amici causa coram censoribus nimis ac sonore oscitasset, deliberatum est ut plecteretur, tanquam indicium illud esset animi uagi & halucinantis & fluxae atque aperte securitatis, liberatus uero est tandem, cum iurasset teneri se eo uicio quod oscedo appellatur, inuitumque postea se ac repugnantiem indeceter oscitasse. Vox quoque ita moderabitur ne in faucibus sonet, ne e labris quasi defluere uideatur, ne ex industria fiat attenuatior aut deiectior, ne robustior aut eleuatio, ne uel strictis dentibus uel dissolutis labiis (quod Hieronymus dicit) uerba proferant. Ceruix item erit non rigida, humeri quoque non iactabiles, cuiusmodi supra diximus fuisse in Iuliano apostata, Sed & latera ita recte formabuntur, ne more eorum quos magno risui habitos Cicero refert aut instar lynteris enatantis in utraque partem totum corpus uacillet, aut ita solutus & mollis inter loquendum sit gestus, ut saltatio quaedam inde nasci uideatur. Brachiis uero & manibus adhibenda est etiam lex quaedam summopere conseruanda, quam & chironomia conuenienter dictam, & a summis praecipue philosophis commendatam preceptamque fuisse legimus, de qua fertur & scripsisse Chrysippus in his quos edidit libris de liberorum educatione. Recta igitur si fuerint brachia, si non indocte manus neque rustice, magnam addent dignitatem, quale fuit illud Pauli, qui ad Agrippam regem uerba facturum extenta primam manu coepit rationem reddere eorum quorum accusatus abatur, magno non sine & grato audientis assensu. Inter loquendum autem non esse agendam manum, quod id esset

uecordium praecepit Chilo lacedaemonius. Non erūt item aut capiti ad scal-
 pendū uno digito (quod poeta exprobrat) aut naribus auribus ue ad purgan-
 dum frequentius manus admouendae, non sub pallio recondendae, non stri-
 ctius complodendae, non laxius aperiendae, non hinc inde iactandae, non quicquid
 quod iactetur circumuoluteque in eis gestandum, non inuicem perfricandae aut
 percutiendae, quamquam turbatis animis multa horum saepius fiant, quae sedatis
 cessant, cuiusmodi fertur Ioanni Chrysostomo contigisse, qui inter animi cu-
 ras atque aestus indice dexterae manus leue medium saepius pulsare consueuerat,
 quod maxime aut cauebitur ne quicquam in contemptum atque infamiam alicuius ma-
 nu aut digitis fiat, quo loco (ut alia eius generis preteream) id tamen quod in desue-
 tudinem nunc abiit, apud ueteres aut usitatissimum erat memorabimus, ne sci-
 licet medio digito quemquam quasi per indicem notemus, id enim insaniam arguit.
 Nam si quis medium digitum protendens incedat insanire uidebitur, sin autem indicem
 non ita. Quare Diogenes plurimos aiebat insanire propter digitum, qui & per-
 reginis aliquando Demosthenem uidere cupientibus medium intendens digitum
 hic ait hic est Atheniensium orator. Expressit hoc etiam satyricus poeta dum infa-
 mem digitum dicit, at diuersam tamen ab hac infamiae eius autumant esse rationem,
 idem quoque ab alio poeta expressum est, dum in contemptum fortunae quod la-
 queum illi mandaret & medium simul ostenderet unguem dicit, accipiens quod
 saepius fit partem loco totius, quamquam id aliud genus esse contumeliae (quod
 nullo tamen alio traditur loco) publica uulgi iactet opinio. Sed & crura pedesque
 non sine ratione regendi sunt, ne quod in Iuliano apostata turpe fuit sint impa-
 tientes ut ita dicam nullaque loci stabilitate seruantes, ne inter sedendum agerent
 quod Chrysippo dum potationibus aliquando indulgens quiesceret accidebat, ita
 ut ancilla diceret Chrysippi sola inebriari crura, ne cum ambulat indecen-
 ter & rustice proferantur, ut tanquam solide quaedam bases superiora caetera mem-
 bra fortiter & apte sustinere uideantur. Laudat plurimum grecos Homerus, quod di-
 gno quodam & regia maiestate pleno crurum gestu incederent. Habet denique
 incessus non minorem quam caetera exteriora demonstratione latentium intus ani-
 morum, Nam (ut ait poeta) qualis animo est talis incessu uenit, qui enim tumi-
 di insolentes fastuque turgidi sunt, quosque primo loco supra posuimus incessu
 quod maxime morbum suum fatentur. Cuiusmodi refert Ambrosius duos qui ince-
 dentes imaginem quandam leuitatis ac speciem scurrarum percurfantium prae se
 ferebant, quorum alterum licet sedulis se commendare uideretur officiis, hoc solo tamen
 in clerum non receptum, quod gestus eius plurimum dedeceret, alterum cum clero iam
 eum reperisset iussu ne unquam praeriret sibi, quia uelut quidam insolentis incessus
 uerbere oculos suos feriret, neque deceptum se sententia, nam uterque ab ecclesia
 recessit, ut qualis incessus prodebatur, talis perfidia animi demonstraretur,
 namque alter Arrianae infestationis tempore fidem deseruit, alter pecuniae studio
 ne iudicium subiret sacerdotale, se ex eius gregis numero negauit. Qui uero
 uani superstitiosi molles ac plus equo delicati sunt, tardiore quodam leuioreque
 ingressu mouentur, non dissimiles pomparum ferculis (ut quod dicit Hieronymus)

QVINTVS

ne plantas humidior uia spargat, uix imprimunt summa uestigia, atq; (ut ait Ambrosius) ambulantes sensim imitant histrionicos gestus, & statuarum motus nutantiū, ut quotienscūq; gradū transferant, modulos quosdam seruare uideantur, quemadmodū Cleantem ferūt deprehendisse naturā cuiusdam rustici callis duratī sed libidinosi, quem adolescentes ei adduxerūt, ut de more eius sententiā ferret, qui secundum Zenonem stoicum præceptorem suum dicebat ex specie cōpræhendi cuiusq; mores posse, eum namq; cū aliquandiu hesisset iussit abire, atq; ita abeuntis gestū agnoscens, habeo illum (inquit Cleantes) mollis est. Quia autē indocto & incōposito a gestiq; motu nec nisi cōcussio grauiter toto corpore ac tanquā magnum onus quoddam baiulantes incedunt, non modicā in se animi negligentia arguūt atq; uecordiā. At qui festinanter & cursim (nisi honestior eos causa defendat) non parua utiq; instabilitatē & inconstantia, Quod probe intelligens Chilo lacedæmonius in uia nunq; festinandū esse præcepit, quibus etiā illud malū adiungitur, q; non sine indecenti anhelitu uultus mutatione orisq; torsione id fieri potest, quæ cum manifesta sint leuitatis indicia maximam etiā ostendunt in corpore deformitatē. Longe uero improbabilius ille uidet incesus, qui nō eundem tenorē seruat, qui nullā motus formā continuat, qui ut de Catilina Crispus refert mō cit⁹ est modo tard⁹, nihil est em̄ hoc gradiēdi more leui⁹, nihil inconstantius, nihil uecordius. Is igit recte seruandus est incedendi modus, in quo (ut Ambrosius docet) sit species auctoritatis grauitatis pondus tranquillitatis uestigiū, ita tamen si studium desit atq; affectio. Sed mor⁹ sit purus ac simplex, nihil em̄ fucatū placet, motum natura informet. si qd sane in natura uitii est industria emēdet, ubi ars desit nō desit correctio. Hæc in ceteris q; (quos supra explicauimus) corporis gestibus custodiāt, obseruabiturq; præcipue illud Socratis, quod interrogatus aliquando quæ nam esset iuuenis uirtus, nihil nimis inquit, imitabimur Polemonē atheniensē q; urbanus fuisse fertur adiūcta seuera cōstantia. Pomponiū atticū cuius (ut scribit Cornelius nepos) comitas non sine seueritate erat, neq; grauitas sine facilitate, ut difficile esset intellectu utrū eū amici magis uerentē q; amarent. Crassum item & Sceuolā quorum alterū in summa comitate habuisse etiā seueritatis satis, alteri uero multa in seueritate non defuisse tamen comitatē, auctor est Cicero. Nec minus. Q. Curtius Curionem adolescentē eloquētissimū qui (ut idem tradit) sine arrogantia grauis, & sine segnitia uerecundus esse uidebatur. M. quoq; Antoniū qui frugierat sine contumacia, uerecūd⁹ sine ignauia, grauis sine tristitia, eratq; tantę tranquillitatis ut uultum nunq; mutaret mœrore uel gaudio, cuiusmodi & Socratē Caiumq; Iulium extitisse dicit Cicero, laudans equabilitatē in omni uita, & eundem semper uultū eandemq; frontē. Fuscum etiā Salinatorē quem refert Plinius fuisse studiosum literarum disertū puerū simplicitate, iuuenem comitate, senem grauitate. Atq; Euphratem illū philosophum in quo & idem laudat summam uitæ sanctitatem, pacemq; cum comitate, in quo nulla esset tristitia, multū seueri-

tatis cultus quisque reuereretur occursum non formidaret, qui infectaret uicia non homines, nec castigaret errantes sed emendaret. Sequemur id quod de Asella uirgine scribit Hieronymus, cuius dicit nihil seueritate iucundius, nihil iucunditate seuerius, nihil suauitate tristius, nihil tristitia suauius, ita pallorem in facie fuisse ut continentiam indicaret, non redoleret ostentationem sermonem silentium & silentium loquens, nec citum nec tardum incessum, quod sola uitae suae aequalitate promeruit, ut in urbe pompae lasciuique diuitiarum in qua humile fuisse miseria fuit, & boni eam predicarent, & mali detrahere non auderent, uiduae eam mirarentur, & uirgines maritataeque colerent, noxae timerent, susciperent sacerdotes. Nec itaque in omni gestu statu incessu sessione accubatione in omni denique uultu oculorum manuque motu diligenter obseruabimus, omnium autem quae maxime ea mediocritas laudabitur, si neque effeminati & molles neque duri & agrestes esse uideamur.

¶ De amictu & usu speculi ungentorumque & quibus utendum sit uestibus caput quartum.

Vndiculae quoque et amictus uerecundiam habere oportebit, in quibus non aliter ea quam commendauimus mediocritate ac in ipsis corporis gestibus opus uidetur, ut quod de Asella itidem ab eodem Hieronymo dictum est idem semper sit habitus neglecta mundities & inculta ueste, cultus ipse sine cultu, & quod ad Eustochium scribit uestis nec satis munda nec satis sordida, & nulla diuersitate notabilis, Quod & a Cicerone praecipit est, ut mundicia sit non odiosa neque exquisita nimis, tamque fugiat agrestem & inhumanam negligentiam, eademque ratio habeatur uestitus, in quo sicut in plerisque rebus mediocritatem optimam esse dicit. Cui & Seneca assensum illud te admoneo (inquit) ne eorum more qui non proficere sed conspici uolunt facias aliqua quae in habitu tuo aut genere uitae notabilia sint, asperum cultum & intonsum caput & negligentiorē barbā & indictum argento odium & cubile humi positum & quicquid aliud ambitionem peruersa uia sequitur euita. Satis ipsum philosophiae nomen etiam si modeste tractetur inuidiosum est, quod si nos consuetudinem hominum coepimus excerpere, intus omnia dissimilia sunt, frons populo nostra conueniat, non splendeat toga nec sordeat quidem, in quo nec poetae est omittenda auctoritas. Pectere te nolim sed nec turbare capillos. Splendida sit nolo sordida nolo cutis. Nec tibi mitrarum, nec sit tibi barba reorum. Nolo uirum nimium Pannice nolo parum. Negligentius enim ista curata magnū afferunt contemptum, Quod recte a poeta satyrico expressum est illis uersibus. Quid quod materiam praebet causasque iocorum. Oibus hic idem si foeda & scissa lacerna, Si toga sordidula est & rupta calceus alter. Pelle patet uel si consuto uulnere crassum. Atque recens linum ostendit non una cicatrix, Nil habet infelix paupertas durius in se. Quae quod ridiculos homines facit. Negligentior namque cura magnam generat deformitatem, deformitas subinde contemptum, Nam quid aptius de Charonte dicere potuit Virgilius dum deformem eum sordidumque descripturus inquit. Cui plurima meto canities inculta iacet. Sordidus ex humeris nu-

Q VINTVS

do depēdet amictus. Quid uero indecētius Menedemo philosopho cynicoꝝ qui in tm̄ prodigiosæ superstitionis uenerat, ut cū pulla tunica talari astricta puniceo balteo pileoq; arcadico cothurnis tragicis barba prolixa, uirga in manu fraxinea incederet, dicens eum esse habitū furiaꝝ speculatorēq; se peccantiū uenisse ex infernis locis, ut iterato discedens hęc ibi dæmonibus renūciaret. Latent præterea sub huiusmodi amictibus magni sæpius & grauissimi animorū morbi. Quare ad Saluinā scribens Hieronymus aliis nihil prodesse inquit uile palliolum furuā tunicā corporis illuuiem & simulatā paupertatem, si noīs dignitatē operibus destruant, instruens quoq; Eustochium recte carpit eos quibus fœminei (contra apostolū) crines, hircorū barba nigrum pallium & nudi in patientia frigoris pedes, q̄ hęc oīa sint argumenta diaboli, cuiusmodi Antimū & Sophioniū nominat, qui postq̄ nobiliū introierāt domos, & deceperant mulierculas oneratas peccatis semper discētes, & nunq̄ ad scientiā ueritatis peruenientes, tristitiā simulantes quasi longa ieiunia furtiuis noctiū cibis protrahēbant. At maiorē longe reprehensionem habet exquisitior mundiciæ cura. Nam de amictu postea dicemus q̄ cū nullam fœminis laudem ac summā certe uiris parit infamiā. Siquidē ut Tertulianus inquit cū & uiris propter fœminas & fœminis propter uiros uitio naturæ ingenita sit placendī uoluntas, proprias etiam sibi formæ p̄stigias uirilis sexus agnoscit, barbā acri⁹ cedere interuellere circūcidere, capillū disponere, etiam colorare caniciē, primam quāq; subducere toti⁹ corporis lanuginē pigmento quoq; muliebri distinguere, cetera pulueris cuiusdā asperitudine leuigare, tam speculū omniū occasione consulere, anxie inspicere, quis nō intelligat hęc q̄ ignominiosa dedecorosaq; sint? quāq; oībus qui honoris sui curam habent magnopere fugienda, quæ uel fœminæ uel effœminatorum uirorū magis sunt propria, neq; aliud in uiris q̄ mulieribus animi sunt argumentū. Nō immerito poeta ait. Sint procula nobis iuuenes ut fœmina compti. Fine coli modico forma uirilis amat. Quare sæpe Hieronymus cincinnatulos pueros & calamistratos acriter damnat. Ambrosius autē ad Yrenē scribens quid de aliis inquit dicimus qui hoc ad luxum deriuandum putant, ut calamistratos & torquatos habeāt in ministerio, ipsi promissa barba illos remissa coma, merito illic non seruat castimonia ubi non tenet sexus distinctio, q̄ deforme uirum facere opera muliebria? ergo & pariant ergo & parturiant qui crispant comā sicut fœminæ, & tm̄ illæ uelantur isti belligerant, Fugienda sunt hęc nimirū ac tanq̄ Gorgonis facies maxime formidanda, quæ & magnis nonnunq̄ ac præstantibus hoībus summā ignominiā maledicendiq; causam pepererunt. Demosthenes quo nemo græcorū eloquētior propter uestitū cæterūq; cultum corporis nitidū, uenustūq; nimis & accuratum maxime ab emulis aduersariisq; suis opprobria perpeßus est, Hortensius quoq; qui post Ciceronē oīm ætatis suæ oratorū clarissimus fuit, grauissimis turpissimisq; est sæpissime maledictis laceratus, q̄ nimia mundiciæ cōpositioreq; amictu uteret, manus etiā inter agēdū haberet argutas admodū

& gestuosas. Liconi philosopho non est laudi datus multus uestitū nitor & mollicies, licet mutato postea consilio exercitatissimus robustissimuscq; factus athletarū oēm habitum præ se tulerit, Arcesilaū philosophū refert Plutarchus uehementer esse inuectū in quendam delicatiorē diuitem, qui cum castitate integer haberet, uoce tñ erat infracta, capilloq; arte cōposito, ac oculis ludibundis illecebrosiscq;. At quis C. cæsarem non mirabitur qui mundiciarū lauticiarūq; studiosissimus fuisse a multis traditus est, cui & exprobrarunt sepius qd non solum tondere diligenter ac radere sed etiam uellere, Caluicii qd deformitatē iniquissime ferret, adeo ut et deficientē capillū a uertice reuocaret. Quis non Orhonem cuius mundiciæ pene etiā muliebres fuerunt, Nā & uellebat corpus & galericulū capiti propter raritatē capillorum ut nemo dinosceret adaptabat atq; annectabat, qui & faciem solebat q̄tidie rasitare, ac pane madido linire, atq; id instituerat a prima lanugine ne barbatus unq; esset. Sed ungentorū usus longe obscenior infamiorq; uidetur fuisse, de q̄ est illud Arbitri poetæ a Hieronymo memoratū, & ab alio etiā poeta usurpatū Non bene olet qui bene semper olet, Quæ cum fragrantia capiti at uitæ foetorem maiore pstant, qd Diogenes cuidam ungentis delibuto dixisse fert, Quare & Vespasianus adolescentulū quendā fragrantē ungento cum ei p impetrata pfectura gratias ageret nutu aspernatus, uoce etiā grauissima increpauit, maluisse inquit aliū oboluisse, literasq; insuper ob id indignatū reuocauit. Neq; est sane quicq; magis muliebri, qd recte Zeno stoic⁹ alii eiusmodi exprobrauit, quis inquit mulierē olet. Xenocrates uero Polemonem adolescentē impudicū cum ebrius coronatus & ungentis madens scholam eius cum sodalibus irrupisset, non modo carpsit, sed orōne insuper quā de pudicitia susceptam ardentius persecutus est, miro uirtutis amore & philosophiæ studio inflammauit. Eadē est & de odoribus ratio, pro quo nostra extant illa disticha. Galla geris tecum redolentia aromata semper. Te mundas semper, cur? quia semper oles. Galla ubi tam multo te sentio olescere musto. Tunc ego me nullis naribus esse uelim. Speculi aut̄ usus non est improbat⁹, si modestiæ aut salubritatis oculorū causa suscipiat, nam Socrates traditur adolescentes cohortari solitus, ut se speculo frequēter inspicerent, Quia si forma insignes essent decorem in se animi degenerare erubescerent, sin cōtra deformes, uitiū corporis animi pulchritudine emēdarēt. Quo & Archimedes syracusanus summus ille geometriæ magister se diligentissime inspicere consueuerat, & Demosthenes utiq; cū pronūciaturus prius secū causas ipse meditare. Si uero propter lasciuiā frequens eius consuetudo habeat (qd Apuleio obiectū fuit) muliebri quandā magis arguit leuitatē, neq; caret infamia. Quod perfacere perq; callide probro dedit Zeno stoicus cuidā adolescenti, cui cum nimio se studio cōponere ad speculū solius lente & segniter transcēderet qddam uehiculū, merito inquit suspectū habet lutum, neq; em̄ in illo ueluti in speculo intueri potest. Ac aperti⁹ acri⁹q; increpauit P. Aphricanus Pauli filius uir omni præstans uirtute. P. Sulpiciū Gallum hominem

QVINTVS

quēdam delicatū his uerbis, Nam qui quotidie unguētatus aduersus specu-
lum ornetur, cuius supercilia radunt qui barba uulsa foeminibusq; subuullis
ambulet, qui in conuiuiis adolescentulus cum amatore cū chiridota tunica
inferior accubuerit, qui non modo uinosus sed uirosus quoq; sit, eum ne q̄q̄
dubitet quin idem fecerit q̄d cīnædī facere solent. Ex quibus non tam specu-
li de quo modo dicimus mūdiciarumq; quas paulo ante reprehendimus q̄
amictus quoq; de quo nunc loquemur profusior licentia damnari uidebitur.
Est em̄ luxuriosa utiq; res uestit⁹, ubi accuratior exquisitiorq; est, q̄ uel mos
personę uel conditio personę ac loci uel rei dignitas postulat, manifestū nāq;
est argumentū dementię alio q̄ q̄d propria cuiusq; regio recipit indumento
rum genere uti, manifestius uero aut indecorū immodestūq; aut diuersum
a suo statu amictū sibi assumere, C. Caligulā qui non modo stultus sed insa-
nus insuper fuit, cum multa insanīę suę signa demonstrauerit, illud etiā cæte-
ris addidisse tradunt uitę eius scriptores, q̄ uestitu calciatuq; & cetero habi-
tu neq; patrio neq; ciuili nec uirili quidē ac deniq; humano semper usus est,
sepe depictas gemmatasq; indutus penulas, manuleatus & armillatus in pu-
blicū processit, aliquñ sericatus & cycladatus ac modo in crepidis uel cothur-
nis modo in speculatoria calliga, nonnunq; socco muliebri, plerunq; uero au-
rea barba, fulmen tenens aut fuscina aut caduceū deorū insignia, atq; etiam
Veneris cultu conspectus est, triūphalem quidem ornatū etiā ante expediti-
onem assidue gestauit, interdū & magni Alexandri thoracē repetitū e con-
ditorio eius. Neronem q̄q; circa cultum habitūq; adeo pudendū fuisse refe-
runt ut comā semper in gradus formatā peregrinatione achaica etiā pone
uerticē summiserit, ac plerunq; synthēsī indutus ligato circum collū suda-
rio prodierit in publicū sine cinctu & discalciatus. At Domicianū in stadio
psedisse crepidatū purpureaq; amictū toga gręcanicā capite etiā gestasse co-
ronam auream cū effigie Iouis ac Iunonis Minerueq;. Quā modestius autē
uidetur fecisse Adrianus qui uestem humilimā frequēter indutus est, cinct⁹
etiā balteum cui nihil auri esset, Quā sapientius q̄q; August⁹ qui ut & erudi-
ti auctores scribunt ueste nō temere alia q̄ domestica ususe est, a sororibus &
filia nepotibusq; cōfecta togis neq; restrictis neq; fuis, clauo nec lato nec an-
gusto qui habitū insuper uestitumq; pristinū reducere studuit, ac uisa quon-
dam pro concione pullatorū turba indignabundus & clamitans, en roma-
nos rerum dominos, gentemq; togatā, negociū ædilibus dedit, ne quē post
hac paterent in foro circo ue nisi positis lacernis togatū consistere. Quod fe-
cisse etiam traditur T. Castrilius qui sub Adriano claruit summus eloquētię
præceptor, qui cum discipulos q̄sdam suos senatores uidisset feriato die tuni-
cis & lacernis indutos, & gallicis calciatos, grauiter eos increpuit satius asse-
rens honori eorum consultū iri si rogati incederent. Quod & Marco Anto-
nio Cicero obiectauit, dum dicit cum gallicis eum & lacerna cucurrisse. Est
aut gallicarum calceamentū id q̄d solearum aut crepidarū quibus plantarū
calces tm̄ in fine teguntur, cum cetera sint prope nuda, & teretibus habenis

LIBER

uincta, quæ apud nos propter consuetudinem commendatissime habent, sed tunicarum quæ cū gallicis damnatae sunt & nostris & antiquis simul t̃pibus constat usum esse improbatū, Quare Q. Ennius non sine probro uidet carthaginensiū tunicatā iuuentutē dixisse. Virgilius q̃q; dum phrygios tanq̃ effœminatos criminat Et tunicę inquit manicas & habent redimicula mitræ. Sunt aut̃ tunicę uestes quædā quas nostri græco uocabulo chīridotas appellauerunt prolixæ ultra brachia & usq; in primores manus ac prope in digitos, quibus Romę atq; in omni latio uti indecorū fuit, Nam fœminas solas uestem longe lateq; diffusam decere existimarūt, ad ulnas cruraq; aduersus oculos protegenda. Cum uiris mos fuerit primo quidē sine tunicis togā solā postq; eas substrictas & breues tunicas citra humeros desinētes habere, Nō immerito hebræorū lege immundus censebat̃ esse omnis qui uel muliebrē uir uel uirilem mulier uestem indueret, qđ si uere ut inquit Ambrosius discutias longe ab ipsa abhorret natura. Cur em̃ (ait) homo nō uis uideri esse qđ natus es, cur alienā tibi assumis speciem, cur mentiris fœminā? uel tu fœmina uirum? suis unūquēq; sexum ornauit natura indumētis, deniq; diuersus usus, diuersus color uires motus incessus. Huiusmodi igitur amictibus abstinendum erit quos aut ratio aut consuetudo aut natura non suscipit. Cæterę & his qui minime quidē improbeñ non erit lasciuę aut ambiciose utendū, in quo urbanissime Solon Croesum reprehēdit, cui cū se exquisitissime omī ornamentorū genere composuisset, sublimiq; in solio sedens interrogasset, an pulchri⁹ unq̃ spectaculū uidisset, gallos inquit gallinaceos phasianos atq; pauones, naturali em̃ eos florere speciosioresq; amictu uestiri. Insuper cauebit̃ ut ne (qđ dicit Hieronymus) omnis sit cura de uestibus si bene olēat, si pes laxa pelle non folleat, si astrictę sint manicę, si nulla ruga socciq; crispantes, ne item laxior fluxiorq; cinctura sit, qđ exprobrasse cæsari Syllam ferunt, admonuisseq; sæpius optimates ut male præcinctum puerum cauerent, Ne multa frequentius & q̃maxime quorū uarij sunt habitus indumēta mutēt, magnum est em̃ id instabilis animi indiciū, ne in simbrias secta, ne qđ nostris suscitāt̃ t̃pibus diuersis diuersa sint coloribus, diuisum utiq; in totidē partes cerebrū arguentia. Ne more phrygū picta sit acu uestis (ut poeta ait) circumtextis desuper nescio quibus mysticarū rerū argumentis, breuibuscq; & argutis sententiolis, quæ summā aperte ostendunt leuitatē & inconstātiā, quas cum nec auctores sæpius sui quid significant intelligant, at alii pro suo quicq; captu & iudicio in malam ut plurimum partem interpretāt̃. Ne auro gemmis unionibusq; onerata sint quorū preciū adauxit sola hoīm opinio, Apud plærasq; em̃ gentes uilissima ea æstimañt, adeo ut & uincula & compedes ex ipso qđ apud nos in summā creuit estimationē auro fabricent̃, Laudatur C. Cæsar qui usum cōchiliatę uestis & margaritarū tradĩ nisi certis personis & ætatibus perq; certos dies ademisse, quæ cum tantī faciamus qđ luxuriosius dici potest q̃ ingentiū patrimoniorū precia uanæ cuiusdā ostentationis causa gestare; quid uero inanius q̃ uel spinter humerō ferre; instar

QVINTVS

puerorū aut fœminarū, quod equestris ordinis homines nunc faciunt uel
catenulā collo instar infanientū, quod propter claritudinē sanguinis aut di-
gnitatem aliq̄ pleriq̄ solēt. Hęc adolescentes quibus uerecundiæ honor pla-
cet perpetuo custodiant, custodita em̄ non modicā parient eis laudē & com-
mendationē, quę & fœminis si quę forte monita nostra acceperint lōge ma-
iore seueritate p̄cipimus, quādoquidē & maior in eis mundiciæ amictusq̄
lubricitas, & pudoris etiā periculū maius uersatur. Quare Esaias deo plenus
clamans grauiter ac pro his eas increpans, in die illa (ait) auferet dominus
ornamentū calciamentorū & lunulas & torques & monilia & armillas &
mitras & discriminalia & periscelidas & murenulas & olfactoriola & in-
aures & annulos & gemmas in fronte pendentes, & mutatoria & palliola
et linteamina & acus & specula & sindones & uittas & theristra, & erit pro
suauī odore fetor, & pro zona funiculus, & pro crispanti crine caluiciū, & p̄
fascia pectorali ciliciū. At Paulus mitius eas instruens sic inq̄t. Mulieres cū
pudicitia & uerecundia cōponentes se non in tortis crinibus neq̄ auro neq̄
margaritis aut ueste preciosa sed ut decet mulieres promittens castitatē per
bonam cōuersationē. Cui & assentiens Petrus ita scribit. Sit in muliere non
exterior ornamentī aut auri aut uestis cultus sed cult⁹ cordis, libenter em̄ sa-
crorū auctorū scripta eis p̄ferimus, q̄b⁹ moneri lōge magis q̄ q̄busuis ratio-
nibus solent. Quid igit̄ & alii si qui eruditi fuerunt scripserint cōmemorabi-
mus? Nam Tertuliani inter cetera quibus longo sermone eas carpit hęc uer-
ba sunt, in deum em̄ delinquūt quę cutē medicaminibus ungūt genas rubo-
re maculant, oculos fuligine colligunt displicet illis nimirum plastica dei, in
ipsis rephendūt artificem omniū, reprehēdunt em̄ cum emendāt, cum adici-
unt utiq̄ ab aduersario artifice sumentes additamenta ista idest diabolo, qd
uero tanta ornandi capitis onerositas salutis subministrat, quid crinibus ue-
stris quiescere non licet? modo substructis modo relaxatis, modo suscitatis,
modo elisis, alię gestiunt in cincinnis coercere, alię ut uagi & uolucres elabū-
tur, Præterea nescio quæ enormitas subtiliū atq̄ textiliū capillamētorū nūc
in galeri modum quasi uaginā capitis & operculū uerticis, nunc in ceruicē
retro suggestum. Quid minus habent infœlicissimæ illę impudicarū libidi-
num uictimæ? quas si quę leges a matronis & matronalibus decoramentis
coercebāt, iam certe seculi improbitas quotidie insurgens honestissimis qui-
busq̄ fœminis usq̄ ad errorē dignoscendī cœquauit. Proдите uos iam me-
dicamentis & ornamentis extractę apostolorū sumentes de simplicitate can-
dorem, de pudicitia ruborē depictæ oculos uerecūdia, & os spiritus tacitur-
nitate, inferentes in aurē semonem dei, annectentes ceruicibus iugū Christi,
caput maritis subiicite, & satis ornatę eritis, manus lanīs occupate, pedes do-
mī figite, & plusq̄ auro placebitis, uestite uos serico probitatis, byssino san-
ctitatis, purpura pudicitie, taliter pigmentatę deum habebitis amatorē. At
quid Cyprianus Tertuliani sūmus imitator dicat etiā audiamus, appellans
namq̄ eas estote (ait) tales quales uos deus artifex fecit. Estote tales quales

LIBER

uos manus patris instituit, maneat in uobis facies incorrupta, ceruix pura, forma syncera, nō inferant auribus uulnera, nec brachia includat, aut colla de armillis & monilibus cathena preciosa. Sint a compedibus aureis pedes liberi, crines nullo colore fucati, oculi conspiciendo deo digni, ornamentorum ac uestium insignia & lenocinia formarū non nisi propositis & impudicis sceminis congruunt, & nullarū fere preciosior cultus est quam quārū pudor uilis est, Augustini quoque est memorabilis auctoritas fucare eam (inquit) figmentis quo uel rubicundior uel candidior uel uerecundior appareat adulterina fallacia est, qua non dubito etiā ipsos maritos se nolle decipi, quibus solis promittendae sunt sceminae ornari secundū ueniam non secundū imperiū, nam uerū ornatus maxime christianorū non tamen est nullus fucus mendax, uerū ne auri quaedam uestisq; pompa sed mores boni sunt. Execranda autē est superstitio ligaturarū, in aures uirorū in summis ex ima parte auribus suspensae deputantur non ad placendū hominibus, sed ad seruiendum dæmonibus adhibentur. Sed & Chrysostomus uultū ait pulchritudo & apti corporis motus & formatus incessus & uox fractior & picti oculi & infectae male & capitis ornatus & tintura crinū & preciosae uestes & ornamenta diuersa, & gemmarū splendor & alia quae ad mundū pertinent muliebri graui sunt ad perturbandū animum, nisi multo se castitatis uigore concluderint. Nec uero omittamus Hieronymū austeriore etiam morū censorem, qui eas acriter arguens monet ne procedentes in publicū pectus & colla denudent, pallioq; reuelato ceruices aperiant, ne per terram ut altiores uideantur uestes trahant, ne de industria difruta sit tunica ut aliquid intus appareat, operiantq; quod foedum est, & aperiant quod formosū, ne caliga ambulantiū nigella ac nitēs stridore iuuenes ad se uocet, papillae fasciolis comprimantur, & crispanti cingulo angustius pectus ardeat, capilli uel in frontem uel in aures defluant, palliolum interdum cadat, ut candidos nudent humeros, & quasi uideri noluerint celent festine quod uolentes detexerant, et quā in publico quasi per uerecundiā operiunt faciem luparum arte id solum ostendant quod ostensum magis placere potest.

LIBER SEXTVS

DE LOQVACITATE ET GVLA VITANDA DEQVE

sermone honesto ac parsimonia obseruanda ca. primum

Ræclara sunt quae hactenus perscripsimus uerecundiae præcepta sed non contemnenda quae sequuntur, Nam parum prodesset personarum rerūq; rationē seruare, nisi locorū etiam temporūq; modū haberemus. Cura igitur erit ut in priuatis primo locis summam etiam quā supra laudauimus mediocritatem obseruemus, ne domi tanquam in foro aut theatro culti splendidique maneamus, neue ita sordidi ut culinam magis incolere uideamur neue ita dispalliatū ut impudentiae merito arguamur. Sed in conuiuio praesertim erit pudor necessarius, ut (quod dicit Varro) lectus sit locus, qui si sordescat magno cedit dedecori, ut non neglectus apparatus, ne Diogenem cui ligneum uasculum potum ministrabat imitemur, nam immunda

SEXTVS

uiliſq; ſupellex nōn modicā affert conuiuiō indignitatē, ne tam agreſtes ſint & inuſitati ac tenues cibi, ut Pythagorē digni magis cœna eſſe iudicent. Eſt em̄ id non tam ruſticitatis & negligentię q̄ auaricię ac ſūmæ etiā demen- tiæ euidentis indicium. Non minus uero fugienda erit ſumptuoſior exq̄ſitorq; ciborum copia pompaq; ſplendidior, ut (quod Plinius ait) cœna ſit expedi- ta, ſit parca, atq; ut apparatus & impendii ſic temporis modus conſtet, ne ambicioſiſſimas Cleopatrę menſas emulantes cauſā nobis præbeamus licē- tioris edacitatis uoracitatiſq; ſtudeamusq; profuſius ſaginando uentri, quē uere arguteq; Diogenes uitę carybdim appellauit, cuius nimia ingurgitati- one nihil eſt animæ corporiq; nocētius, nihil quod ingenia magis enecet, ma- giſq; pudorē confundat, nihil quod ſtoliditatē magis generet atq; uecordiā Claudii Neronis ſcita eſt ſtulticia innataq; mentis quædam obliuiō, cuius tantā fuiſſe edendi bibendiq; omni & loco & tempore ingluuiem tradunt ut non temere unq̄ niſi diſtētus & madens e cœna cōſurgeret, ut & ſtatim ſupino ac per ſomnū hianti penna in os mitteret ad exonerādū ſtomachū. Quæ cum grauiter quēq; deturpent atq; dehoneſtent, at principes q̄ maxi- me & magnos uiros. Nam præter Claudiū quis Viteliū non ſūme deteſta- bitur? cuius pudendā uoracitatē uilēq; ſimul & abiectū animū dign⁹ tandē finis ſecutus eſt. Quis non Clodiū albinum tyrannū hominē crudelē & im- manē qui adeo gulę habenas relaxare potuerit, ut præter cœtera carnis obſo- nia quingentas etiā ficus ieiunus comederet, & centū perſica pruna & pepo- nes hoſtientes decē & uuarū lauicanarum pondo uiginti. Quis non Firmū & Bonosum ambos tyrannos & a Probo auguſto tandē ſuperatos, quorū alter non multū uini ſed cibi tm̄ ſumebat, ut ſtruthionē in die comederet, al- ter uero tantū bibiſſe quantū nemo hominū fertur, adeo ut quicquid in ore immerſiſſet, id ueſica totum refunderet, de quo dicere ſolebat Aurelianus. Non ut uiuat natus eſt, ſed ut bibat, qui cum a Probo bello deuictus laqueo uitam finiuiſſet, illum de ſe iocū reliquit, ut diceretur amphoram perditam eſſe nō hominem. Sed & M. Antonii turpiſſima eſt illa nota, cuius cum inſa- ciata fuerit edendi cupiditas, modetię tm̄ nimis in eo metas uideſt exceſſiſſe, q̄ pridianā cœnā præ nimia ſtomachi grauitudine in medio ipſo foro euo- muerit, A quo longe abhorrens maiorē merito eſt laudē aſſecutus Augu- ſtus, qui cibo minimo atq; uulgarifere utens, ſecundariū panē & piſciculos minutos & caſeum bubulū manu preſſum & ficus uirides biſeras maxime appetebat, cœnā q̄q; ternis ferculis aut cum habūdantiſſime ſenis non nimio ſumptu conuiuiſ præbebat, Laudatus eſt etiam Alexander ſeuerus uti mul- tis uirtutibus ita præſertim uitæ parcite. Laudatus & Tacitus Auguſtus quē amarioreſ etiā cibos ferunt appetiſſe, panēq; niſi ſiccum ac ſale nūq̄ aut aliis rebus conditum comediſſe, phasianā quoq; auem niſi ſuo aut ſuorum natali diebus ue ſolennibus mēſe adhibuiſſe. Adeo autē parſimoniā ueteres romani obſeruarunt, ut non modo uictus tenuitate & domeſtica diſciplina ſed publicis etiā ac plurimis qdē ſancitis legibus eam cuſtodierint. Eiuſmodi

LIBER

sunt lex fania, lex licinia, lex æmilia, lex cincia, lex iulia quibus & cœnarum sumptus & personarum conditio & dierum solennitas, et ciborum genus ac modus præfinitus est. Nec uero tam ad ciuilitatem morum quantum ad conseruandum incolume corpus confert plurimum moderatus uictus, Socratem tradunt parce admodum & temperate uixisse, quod ad bonam ualitudinem adeo illi profuit, ut cum in athenienses sæpe lues debaccharet, solum ipsum constet nunquam egrotasse, Zenonem quoque stoicum qui simplicissimi moderatissimiq; uictus semper fuit perstitisse incolumem integrum ac sine morbo, annum etiam uitæ suæ octauum & octogesimum attingisse. Contra Lacydæ uirum alias eximie seueritatis paralysim ex nimia potatione incurrisse atque ex ea interiisse legimus. Arcesilaum etiam eius magistrum, cum & immodice ipse utique uino maduisset, Quare uere Pythagoras ebrietatem perniciem uocabat, neque est quicquam quod humanæ magis naturæ dignitatem uiresque prosternat. Si naturam enim sequemur, satius est sitim restringere si libidinem nihil satis, cui cum laxari habere coeperint, tunc omnis mentis acies dissoluatur penitus, atque ut Isocrates ait tanquam currus amisso auriga feratur necesse est, tunc emergat si quid insanie latebat, tunc prodeat atque denudet si quod secretum tegebatur, incendaturque omnis furor & rabies, quemadmodum & ipsis uidemus doliis quæ musto æstuante clausa dirumpunt. Neque enim sui compos est quæ nimio uino atque epulis sepulta ratio iacet. Nam Alexander Macedo cur Clytū optimū uirū & amicissimum iussit interfici? nisi immoderato (quod insaniebat) cibo uinoque incitatus, pro quo posteriori die cum iam uini furor euauisset, adeo poenituisset mortem penè ipsi sibi consciuerit. Lapithæ uero quos cum Pirithoo & Theseo pugnares describit Naso, ubi (si poetis credimus) nisi inter pocula & largas dapes tam bellum excitauerunt, tantisque se mutuo cedibus consperferunt? Maximi igitur est semper facienda sobrietas, quæ non tam corporis quam mentis et animi etiam ualitudinis summum affert adiumentum. Sed propter hæc cauebit ne quod insolens inter cœnandum innouemur. Cuiusmodi fuit illa Augusti cœna in qua deorum dearumque habitu discubuisse conuiuas, & ipsum pro Apolline ornatum tradunt, magna cum eius ac perpetua apud omnes nota et detestatione. Minime etiam decebit electioribus quæquam cibis uesci, cum uiliores aliis ministrent, ut (quod poeta carpit) cum panem alii edant. Vix fractum solidæ iam musta frustra farinæ, tener tantum & niueus mollicque siligine factus domino cõseruet, In qua laus est illa non subitenda cæsaris, qui domesticam disciplinam tanta uel diligentia et seueritate rexisset, ut pistorem cõpedibus uinciri iusserit, quod alium quam sibi panem conuiuisset subiecisset. A modestia quoque alienum esse uidebit, si appositæ mensæ dapes tam insipidiore fastidiens alias desyderet, quod intelligens utique cæsar cum pro uiridi conditum oleum hospes forte in mensam protulisset, aspernarenturque ceteri, solus ipse appetit largius, ne in hospite aut negligentia aut rusticitate argueretur. Curandum erit insuper ut qui uel ætate uel sapientia digniores fuerint inter accubendum nobis præferamus, quod antiquam iuuentutem obseruasse supra cum de senibus honorandis loqueremur ostendimus. A saluatore

SEXTVS

etiam nostro scimus p̄ceptū esse. Cum inuitatus em̄ inquit fueris ad nuptias non discumbas in primo loco, ne forte honoratior te sit inuitatus ab illo, & ueniens is qui te & illum uocauit dicat tibi da huic locū, & tunc incipias cum rubore nouissimū locū tenere. Præterea ne accubatio etiā ipsa sit rustica aut immodesta, in quo proponendus est nobis exemplo Q. Sertorius uir ut in cæteris ita in hoc etiā q̄ maxime laudandus. Mos erat illi dum conuiuaretur plurima semper honestate uti, seruareq; oēm decorem, nec sufferre aliquid q̄d uel uisu uel auditu turpe esset. Probandus quoq; admodū est mos Saturnini cuiusdam tyranni romanorū, qui in conuiuiō discumbere milites ne inferiora denudarēt cum sagis iussit hyeme grauib; æstate perlucidis, demū q̄d a Varrone etiam p̄ceptum est erunt conuiue nec loquaces nec muti q̄dē q̄ eloquentia in foro & apud subsellia, silentiū uero non in cōuiuiō sed in cubiculo esse debeat. Quanq̄ si q̄d excedit attendamus loquendi longe maius q̄ tacendi periculū uersetur, Quod prudentissimo illo Xenocratis responso admonemur, qui cum multis maledicentibus cur solus taceret interrogaret dicit quia locutū me esse aliq̄n poenituit, tacuisse nunq̄. Loquacitatis igitur præcipuo quodam studio uitiū cauēri debebit, q̄d & Chilo lacedæmonius p̄cepit, linguā ingens semp q̄dē sed in cōuiuiō p̄sertim esse cōinendā. Zeno q̄q; stoicus cum in cōuiuiō taceret taciturnitatisq; causam rogaret eū q̄spia, nuncia (inquit) regi quendā qui tacere sciat, quem & solitū ferūt dicere melius esse pedibus q̄ lingua labi, Quæ ita continebit, ne quid in contemptū damnum ue aliorū dicamus, ut pro dignitate quenq; sua grauit̄ & officiose compellemus, modesteq; & humaniter ubi respondendū erit refellamus, ita etiam erudiet ut (q̄d Augusto laudi attribuit) conuiuas uel tacentes uel submissimi fabulantes cum summa comitate ad communionē sermonis prouocemus, Sequamur q̄q; quem supra memorauimus Q. Sertoriū, qui ita oēs suos in conuiuiō instituerat, ne maledictū ullum proferrent, aut inuicem iurgarentur, sed iocis tm̄ qui placidi quidē ac modesti essent uterent, & q̄d monet Varro sermones id t̄p̄is habeant nō super rebus anxiiis aut tortuosis sed iucundi atq; inuitabiles & cum quadā illecebra & uoluptate utiles, ex quib; ingeniū nostrū uenustius fiat & amœnius, q̄d profecto inquit eueniet id genus, si de rebus ad cōmunē uitę usum pertinentibus confabulemur, de q̄bus in foro atq; in negociis agēdis non est ocium, utamurq; ea modestia ut (q̄d Ambrosius dicit) caueamus ne dum sub specie iucūditatis relaxare animū uolumus, eneruemus uirilē grauitatē soluamusq; oēm armoniā quasi cōcētum quendā bonorū operum, ut (q̄d Plinius inquit) socraticis tm̄ sermonibus cœna abundet, in his q̄q; teneat modum. Erit aut̄ operæ preciū ut inter cōuiuandū legatur quippiā, q̄d delectet simul atq; instruat, in quo admodum utilis uidetur esse historia, ubi ueterum facta recenseant, q̄d & Varroni placuit, & plær̄iq; antiquorū ac doctorū quidē hoīm factitarunt. Et Alexander p̄sertim seuerus romanus princeps solebat, cui⁹ illud etiā memorat summa laude dignum, q̄d maxime uellem imitarent oēs siue privati siue princi-

LIBER

pes, qui scurrarū tū & assentatorum inanibus & uerbosis confictisq; nugis
coenantes potissimū delectantur. Nam Paulum & Vlpianum illustres iurī
consultos quos sūmīs auxit premiis & honoribus aut alios doctos homines
semper sibi cōiuvanti adhibebat, ut haberet fabulas literatas qbus se recrea
ridicebat & pasci.

¶ Quanta locis sacris haberi debeat reuerentia caput
secundum

Ubi priuata igitur loca uerecundiā exigere uideātur, at multo certe
c magis publica, nā q aptiore sum⁹ in cōspectu hoīm, eo maiore etiā ui
te moderatione morūq; ciuilitate uti debem⁹, publicorū aut null⁹ est
locus cui maior debeat reuerentia & pudor, q̄ in quo diuinę laudes celebrāt,
In templis ergo ita uersabimur ut nihil agamus in contemptū deī immorta
lis, cuius honorī illa dicata sunt, quem quouis in loco non satis digne unquā
pro immēsis innumerabilibusq; in nos eius beneficiis laudare atq; extollere
possumus, p̄cipue aut ne cuius causa fora constituta sunt negōciosum quicq;
in eis geratur curabimus, procul inde mensę argentarię, procul cuiuslibet
genere tabernę, procul causidicorum iurgia, procul emptorum proxeneta
rumq; sollicitę excursions, quę quātū ipse dominus noster exhorruerit da
mnaueritq; euangelica docet historia. Nam cum intrasset templū eiciebat
(inquit) omnes uendentes et ementes in illo, & mensas nummulariorū & ca
thedras uendentū columnas euertit, dicens scriptum est domus mea dom⁹
orationis uocabitur, uos aut fecistis illam spelūcam latronū, Sed ne quid im
pudicum & obscenum fiat magnopere etiā erit custodiendū, castigabunt
ita oculi atq; ab omni illecebrosa lasciuia & procacitate compescētur, ne ab
eodem saluatore nostro eruere eos mystica & recōdita ratione moneamur.
Cætera uero quę prodigiosa dictu ne dum factu accidisse aliqñ comperta
sunt, nescio qua merita satis pœna uindictari possint, fœdum quidem & exe
crandum fuit Publii Clodii adulterium, quod cum Pompeia uxore cæsaris
dum solennes sacręq; cerimonie celebrarent commisit, sed iusta demū etiā
detecto denunciatoq; tanto scelere in eum iudicum animaduersio. Nec im
merito, cum Hippomanes & Atalanta in templo Cybeles cōcubuiſſent (si
fidem adhibemus poetę) sacra retorserunt oculos, turritaq; mater An sty
gia fontes dubitauit mergeret unda. Cæterum nec alia licet his leuiora erūt
etiam negligenda, Nam cum sacerdos sacra facit, nunc caput aperiendum,
nam ceruix inclinanda, nunc genu flectendum, nunc cætera pię mentis re
ligiosiq; affectus signa (ut res quęq; postulabit) facienda. Non uero erit de
ambulandum, non confabulandum non ridendum, non strependum, non
iurgandum, non pro foribus qd fœminę solent standū, non retrospectiendū
non discedendū in expletis adhuc sacris nisi necessariā ob causam. Quod gē
tiles tanti fecerunt ut cum ludi circenses Apollini celebrarentur, & Annibal
nunciatus esset circa portam collinam urbi ingruere, omnesq; raptis armis
cōcurrissent, cum reuersi postea piaculum formidarent, inuento quodam
fene in circo, qui nūq; interruperat saltationem, dictum est hoc prouerbum

SEXTVS

Salua res est saltat senex. Summa quippe in omnibus semper fuit apud gentiles religionis obseruatio, ac rāta qdē ut nec grauiſſimorū criminū reos ex tēplis trahi atq; amouerī per uim liceret. In q̄ memorabili⁹ est etiā qd Auguſtinus refert gotthos gētes immanes et barbaras cū italiā irrupiſſēt, multaq; illi trīſtia & execrāda intuliſſēt, oībus tñ qui ad tēpla cōfugiſſēt ſine ullo ætatis aut ſexus diſcrimine peperciſſe. Quē chriſtianorū nō pudebit qd crudeliſſimi barbari feciſſe tradūt nō maximum etiam ſacris locis inuiolatiſſimūq; honorem exhibere; quis non dolebit; quis non ingemiſcet eo Chriſti cultores deueniſſe (de iis qui grauiores ſapientioresq; ſibi aliquando uidentur loquor) ut nō ſecus in templis ac uiis publicis atq; in ipſo foro uerſantur, quaſi negociaturi non oraturi ad ea uenerint. At parcant tandem diuinū honorē tam nihili facere, idq; cum omni loco & tempore, at præſertim cum ſacra celebrantur, cum altaribus miniſtratur. ad quod omēs præcipue cohortamur adoleſcentes, ut monita potius noſtra q̄ multorū etiā ſeniorū uestigia quorum impudens in templis agendi eſt conſuetudo ſequentur, in foro a utem ceteriſq; locis prophanis publiciſq; liberior eſt ac indulgentior uitę ratio, ſed cum magna utiq; morum moderatione, Nam diuerſitas locorū licet diuerſos ac graues tamen bonos ſemper mores poſtulat. Non igitur multum laudabitur ſi longior ſit taciturnitas, defixiorq; meditatio, ſi nemo ſalutetur, ſi ſalutanti par ſalutationis officiū non reddatur. Cœnare quoq; in propatulo (quod cynici ſolebant) longe a uerecundia erit alienū, quanq̄ id ab antiquioribus factitatum eſſe certum ſit, quos ut non multū laudamus, ita nec omnino improbamus, q̄ humanioris ſimpliciorisq; uitę cauſa id agerent, nec tam ſumptuoſas rudior illa ætas dapes ſibi pararet, quibus uel ſci uidentibus omnibus erubeſceret. Sed neq; modeſtū eſſe uidebitur, ſi quis ſaltet non item ſi quis cantet, qui mos eſt gallorum, cuiusmodi tradit Q. Claudi⁹ quadrigarius Gallum illum quem Tiberius Manlius bello ſuperatū uitta ſimul & torque unde etiam ſibi nomen inditum eſt ſpoliauit, cantabundū enim eum pugnam iniſſe deſcribit, Humanitati quoq; nō conueniet, ſi quiſq; altius exclamet, ſi conuiciet, ſi immodeſtius excurrat, ſi fuſtes, aut lapides iaciat, qd inſani ſolēt, omnium uero inhumaniſſimū iudicabitur, ſi obuioſ ſibi cædat, quod facere ſolitum ferunt L. Neratium improbiſſimum quendam hominem atq; immaniſſimū, qui delectabatur os optimi cuiuſq; manus ſue palma percutere, & quia ſecundum legem xii. tabularum v. & xx. aſſes ob id exoluere tenebatur, iubebat ſtatim ubi quempiā depalmauerat, eam pecuniā numerari a ſeruo, qui ſe cū crumena plena aſſium ſequebatur. Hæc atq; his ſimilia euitabunt adoleſcentes, quorum licet impudentia ita aperta ſit ut præceptis ullis minime indigere uideantur, non inutile tamen fuerit eam ætatem quę in omnes lubrica & præceps fertur errores ut ab his etiam ſe cōtineant admonere.

¶ Agriculturam ſumma diligentia curandam oſtendit
Capitulum tertium

LIBER

888
a
 Quoniam non tam ciuilia quā rustica quoque negotia gerere oportet, recte utique qualiter rure agere debeamus uidendum est, eo maxime quod rustice uitę assuefactio mirum quendam generat amorem bene recteque uiuendi, uoluptatū contemptum, uitiorū odium, flagitiorū execrationem, quibus omnium abunde urbi biū scatent recta. Sunt enim minime male cogitantes qui in eo studio occupati sunt, ut tradit M. Cato in libro quem scripsit de re rustica. Quare ueteres (ut est eiusdem sententia) quando uirum bonum laudabant ita laudabant bonum agricolam bonūque colonum appellantes, amplissime laudari existimabantur qui ita laudabantur. Neque quicquam ait Augustinus esse innocentius huic operi uacantibus aut plenius magna consideratione prouidentibus, Affert quoque tam magnam delectationē, ut quod idem testatur uideamus cū tāta uoluptate animi agros colere quodam, ut eis magna poena sit inde ad aliud auocari. Quare & Cicero omnium rerum ex quibus aliquid acquiri nihil agricultura melius esse dicit, nihil uberius, nihil dulcius, nihil sanctius, nihil homine libero dignius. Est denique agrestis uita tota sobria & sancta, tota & amœna & iucunda, totaque instar primę ætatis aureę, sub qua etiam tunc simul primum coli cœpta est. Nam ut inquit Varro & antequam urbes essent rura colebantur, dante hæc diuina natura, illas autem ædificatę arte humana, indeque etiam existimatū est agricolas solos reliquias esse ex stirpe Saturni regis, Quare & antiquiorē & meliorem simul culturā agri cæteris esse putauerūt, atque ideo terram eandem appellatā esse matrem & Cererem, quod qui eam colerent piā & utilē uitā agere credebant, nec sine ratione maiores nostros in agris habitantes summo semper amore rusticationē coluisse, quos nec nisi accersitos cum de rebus publicis consultandū esset in senatum uenisse scribit Cicero, unde etiā quorum euocandi eos officiū erat uiatores appellabant. Quotpe ignari omnis luxus omnique deliciarum frugi admodū extiterunt & graues, firmiores quoque ualitudine, atque ad omne magnum egregiumque opus uirtutis aptiores, exercentes siquidē se assidue uenationibus, omni que opere agresti, pręualebant uiribus, ad conferendasque ubi opus fuisset cum hostibus manus quę maxime idonei erant. Nam ex agricolis ut inquit M. Cato & uiri fortissimi & milites strenuissimi gignuntur, quare ut dicit Varro non sine causa ueteres Romani ex urbe in agros ciues suos redigebant, quod & in pace a rusticis alebantur, & in bello ab his tuebantur, alebantur autem adeo ut largiores longe fruges secūdioreque campos habuerint, dum cum uicinis urbi hostibus in ferrum quotidie ruerent, quę postquam propagatis finibus subactisque finitimis populis diuturna eos quies, altaque pax alere pristinusque proinde mos uirilisque prima uita displicere cepit. Relictis enim omnes ligonibus & aratris petiuerunt mœnia, pręponentes agris urbes, segetibusque & uineis circos ac theatra, facti spectatores inaniū & turpissimorum ludorum, consumētesque ita dies ludo uel somno, noctesque omni insana libidine, quorum ignauiam & se cordem uitam persecuta est etiam postea omnis mala ualitudo, Nam pro

SEXTVS

præter exaciatas immoderatus voluptates resoluuntur corpora iuuenum, in-
tempestiuæque senectute deficiunt. Cū hæc igitur omni susceptione digna esse
uideantur, atque maxime adolescentium, ad quos magis etiam pertinet duris
assue fieri laboribus, ut domita adolescentia cōculcatisque blandis eius ætatis
libidinibus uiri postea euadant grauiiores & moderatiores. Quod intelli-
gens Lygurgus cū lacedæmoniis leges ferret interdixit forū pueris puberi-
bus, sanxitque ut rure agerent, quo uitam sobrie parceque consumerent, ut dor-
mirent sine strato, uescerentur sine pulmento, demum in urbem reuerterent,
ubi labori ita assuefacti uiriles ad annos peruenissent. At præter modestiorē
integrioremque uitam quæ ex ruris habitatione acquiritur est & alius magnus
ac singularis eius fructus, quod ut ait M. Cato maxime inde pius questus stabili-
ssimusque consequitur, minimeque inuidiosus, cum contra mercaturæ sit peri-
culosus & calamitosus. Cum igitur res rustica omni careat crimine, uitæque
quodammodo nostræ moderatrix ac magistra sit, & ad duranda conseruandaque
patrimonia plus ceteris ualeat, iure merito nemini uidetur esse negligenda.
Quā qui suscepit illud in primis curabit quod Cato etiam præcepit, ut ui-
cinus bonus sit, familiam ne sinat peccare, sic cum libenter uicinitas uidebit, fa-
cilis sua uendet, operas facilius locabit, operarios facilius conducet, si ædifi-
cabit operis iumentisque maxime adiuuabitur. Ita ut disciplina bona utatur,
feriæ seruentur, alieno malo abstineat, sua seruet diligenter, litibus familia su-
perse deat, si quis quid deliquerit pro noxa bono modo uindictet, familiæ ma-
lus ne sit, ne algeat, ne esuriat, pro beneficio gratiā referat, ut aliis recte face-
re libeat, rationem cum uillico crebro ponat, primus cubitu surgat, postre-
mus cubitum eat, prius uillam uideat, clausa ut fiet, & uti suo quisque loco cu-
bet, & uti iumenta pabulum habeant, boues maxima diligentia curatos ha-
beat, bubulcis obsequatur parum, quo libentius boues curent, aratra uome-
resque faciat, uti bonos habeat, pecori & bobus diligenter substernatur, ungu-
læ curentur, scabiem pecori & iumentis caueat, opera omnia mature confi-
ciantur. Nam res sic est si unam sero feceris, omnia opera sero facies, hæc que
retulimus Catonis præcepta obseruabuntur. Sed nec illud eiusdem contemne-
tur agrum pessime mulctari cuius dominus quid in eo faciendum sit non do-
cet sed audit uillicum. Quare sapientem patrem familias oportet assiduū ruri colē-
do se præbere, ne quid eorum quæ agenda sunt ignoret. Nam præsentia dñi
longe plus utilitatis confert quam quantauis uillici cura & diligentia, Necessarium
igitur erit habere domum ubi non magnifice sed pro loci ratione commode
habitari possit. In quo etiam aduertendum quod dicit Cato, ut prima adolescē-
tia pater familias agrum conserere studeat, non autem cogitet, contraque ædifi-
care diu cogitet, sed ubi ætas accesserit ad annos xxxvi. tunc ædificet. Cœna
autem ita instruetur ut non splendidus nimis sit apparatus, nec neglectus etiam
nimis, ne inde ambitio, hinc auaritia reprehendatur, ut quod Horatius de se
dicit. Cœna breuis iuuat & prope riuum somnus in herba. Vestium quoque
erit ratio, ut non nitidior sit cultus, nec item sordidior, oritur enim magnus ex

his contēptus ubi negligentius curantur. Cum uero opera rustica cessabunt legendi consuetudo erit admodū commendanda, Neq; plane est ullus commodior iucundiorq; literatis q̄ ruris locus, qui quoniā a tumultuātis perstreptisq; uulgi frequentia ineptissima ac stultissima conuersatione separatus sit, studia etiā ideo nimirū reddit perseverantiora, ingenia quoq; promptiora ac eleuatiōra, quod non latuisse maiores nostros praeclare docet Cicero, qui multa rure egregia conscripsit. Flaccus autē q̄ maxime uitam rusticā urbanēq; semper praeposuisse ex his quae scribit perspicue intelligere licet. Venādi etiā studium plurimū commendabitur, q̄ robustiores faciat homines & exercitatiores, quod Lygurgus non sine ratione lacedaemoniis adoleſcētib; inter cātera legum suarū instituta praecepit, nosq; id admodum probamus, si relaxandi animi causa suscipiatur, cui & plurimos antiquorum ac quidem grauissimos indulisse certum est, utpote M. Antoniū, Alexādrum Seuerum, Tacitum, Xenophontem etiā qui et de uenatione specialiter scripsit. Aucupia quoq; non erunt improbāda, sed ea quidem quae per plagas et rheria exercentur, nam quae per aues rapaces magnae sunt argumenta leuitatis, nec grauib; ullis unquam uiris placuisse traduntur. Maiore etiā fastidio & damno in curandis alēdisq; auibus q̄ recreatione & lucro eos qui illis delectantur afficiunt, Piscationis autē usus & modestior est & plurimū etiā affert oblectationis, quem nec aspernati sunt complures magni uiri, sed p̄cipue Augustus ac M. Antonius, qui ob laxādum animum piscari saepius hamo soliti feruntur. Deniq; saluator noster ut nihil commemoremus maius & piscationis instructos comites sibi delegisse, & illi non sine eius assensu frequentius ipsi ut pote honesto probatoq; exercitio uacasse memorantur.

¶ Et locorum & temporum rationem esse obseruandam docet caput quartum.

Roderunt hęc admodum nobis si locorū obseruationes sed longe magis etiā si temporum simul rationem adhibuerimus, Nam fieri potest ut multa quae facta sunt honestissima ac laudatissima propter neglectam conditionem temporū parum honesta parumq; laude digna esse iudicentur, In quo pulchre illud dictum Arcesilai legimus, qui cum inter pocula a quodam rogaretur ut quiddam quod ei proposuerat speculatione summa indigens explicaret, abnuē respōdit id in primis philosophiae propriū esse cuiusq; rei tempus scire, Etenim (ut uerbi causa referamus) aliud uestimentorū genus postulāt hiberna tempora, atq; aliud aestiua, quibus non obseruatis ridiculus fiat quisq; ac despectus, quod plerisq; germanorum contingit, qui sub maiore aestatis ardore utuntur uestibus pelliceis soleisq; ligneis, Idem quoq; dicendum est cum tempora sunt uel serena uel pluuiosa, Nam diuersae eorum conditioni non eadē conueniunt indumenta, cuiusmodi pennulas quod genus uestimenti semper itineris aut pluię causa in usu habebatur non licebit quenquā intra urbem induere, licet Alexāder seuerus senibus frigoris causa ac matronis in itinere

SEXTVS

eis uti permiserit. Non item decet cum nimio uel imbre soluitur uel sole ardet terra recreandi animi causa extra domesticam domum deambulatum ire, quod alias est cōmēdatissimum, a Pythagoræ præcipitur laudatum, a Catone quoque pro more eius post cœnam semper factitatur, præter hæc diei & noctis magnum est habendū discrimen, ut quæ sub die fieri debent, non in noctem reiciamus, et cōtra. Sed spectaculorum quā maxime nocturnorum mos non tam indecens quam suspectus est. Quare sapienter Augustus iuuenes utriusque sexus prohibuit ullum nocturnū spectaculum frequentare, nisi cum aliquo maiore natu propinquorū. Detestandus contra uidetur Seuerus Luci⁹ Antonin⁹ qui id (quod interdū plerique alii faciūt) baccharino cœte solitus fertur per tabernas uinarias ac lupanaria, obtectus caput cucullo uulgarī uiatoris, in quo etiā Augustin⁹ dum de tempore barbarico loquitur grauiter repræhendit ciues Hipponenses non tam honestatis quam & religionis causa, qui imagines idolorum per noctem ludentes (quod nocturnum uocabant) libentissime spectarent. Sumēdū quoque cibum præfixis communibusque horis consuetudo laudanda est, non ante lucem. Quod Galba tempore hiberno solebat, nec quocumque indifferēter tempore, uti Augusto & Claudio Neroni mos fuit. Nec quod cæsar cum Cleopatra traditur sæpius fecisse erit conuiuium in sequentem usque lucem protrahendum. Dormiendū quoque idonea & propria debebunt esse tempora. Ne nox uigilię, dies somno impendatur. Ne ipsum etiā Claudium Neronem imitemur, qui ante mediam noctem plerūque uigilabat, ita ut in iure dicendo postea non nunquam obdormisceret, uixque ab aduocatis de industria uocem augētibus excitaretur. Non Vespasianum qui in principatu maturius semper ac noctu uigilare cōsueuerat, non Caium Caligulam qui non plus quam tribus nocturnis horis quiescebat, reliquaque parte noctis tedio affectus nunc toro residens, nunc per longissimas porticus uagus inuocare repetens sæpius atque expectare lucē solitus erat. Denique & diebus ob honorem dei interdictis deferēdum erit, ut quibus parciores uilioresque cibi sumi iubebuntur, ita ut iussum fuerit obseruetur, quod non christiani modo sed & gentiles insuper factitarunt, adeo ut Didium iulianum romanum imperatorem legamus sæpe etiam nulla existente religione oleribus leguminibusque contemptum sine carnibus cœnasse, quod non tam ciuile est & modestiæ conueniens quā bonæ etiam cōfert ualitudini. Nam ciborum abstinentia uim habet admirabilem in conseruanda incolumitate corporis, quod agnoscens probe Vespasianus qui pro prima semper ualitudine usus fuit, inedia unius diei per singulos menses interponebat. Aurelianus uero cū egrotaret nullo aduocato medico seipsū inedia precipue curabat. Quanto autē cultu gentiles etiā ipsi sacros ac nefastos dies ab omni prorsus opere cessātes custodierint satis notum satisque omnibus manifestū est, quos saltem nos qui christum sobrietatis continentiaque instructorē colimus, ne religione eis inferiores esse uideamur imitari studebimus.

LIBER

¶ Præcipuam ac singularem temporis curam habendam
quod summa cum diligentia literis tradi
oportet caput quintum.

hæc sunt quæ adolescentibus obseruanda summo cū studio tra-
didimus, quibus quo pacto uerecundiam rite colere debeant, sa-
tis admonitos satiscq; instructos esse arbitramur, q̄ si ea qua nos
cura cuncta digessimus amplexi fuerint, non modica profecto
compositis bene moribus eorū proposita spes est uberioris lau-
dis cumulationisq; successus. Verum qm̄ temporis rationem habendam esse
ultimo hoc loco tractabimus, illud etiam quod reliquum est sed nullo negli-
gendum modo cæteris præceptis adiungimus. Nam cum suis quæq; tem-
poribus distribuenda suscipiendaq; sint, at ipsius quam maxime temporis
quod rapidi instar fluminis agitur specialis ac præcipua habenda est cura,
ne per ignauiam et socordiam sinamus illud consumi turpiter atq; disperdi,
ut ualida illi ac potenti manu frenum iniiciamus, impetum eius continentes
uoracitatemq; reprimentes, quo nihil est magis lubricum, magis fugax, qd̄
cum euolauit, reuocari, cum deperiit instaurari nullo unquam modo potest,
q̄ sensim ac per momenta continue labente quasi satellite qdam utitur ad ra-
pienda omnia atq; consumenda, quicquid nanq; uel loquimur uel agimus
sentientibus etiam nihil nobis statim ut in somnum quendam euanescit, ita
tanquam blandus quidam & callidus insidiator neq; aduertentes neq; præ-
dulci qua irretimur eius decipula aduertere uolentes nulla molestia nullo
strepitu nullo terrore celerrime nos conficit, festinat enim (ut poeta inquit)
uelox flosculus angustę miseręq; breuissima uitę portio, dum bibim⁹ dum
serta ungēta puellas poscimus, obrepit non intellecta senectus. Atq; ita pau-
latim nostra quam tam anxii colimus uita priuamur, quæ quo magis auge-
ri uidetur, eo cōtra magis decrescit atq; minuitur. Nam pueritia ac reliquū
omne ætatis quod præteritum nullo penitus sensu nostro percipimus, nihil
iam nisi mors est, & ut multam eius partem memoria etiam teneam⁹, quod
autem restat ne aliquid utiq; est, quia nondum ad id peruenimus, aut si quid
dicendum est nihil dici poterit nisi dilatio aut transcursus quidam, quē mor-
tis expectamus, ipsum quoq; quod edimus & bibimus aut si quid eiusmodi
sit quod delectet nihil esse manifestum est, inter moriente statim ipsa qua id
uoluptate efficimus, sed nec hoc ipsum quod modo dictamus, quod modo
loquimur aliquid est, cum dicto citius præterierit, effluitq; hoc item quo in-
terim spiramus tempus paulatimq; deperit. Hæc ergo quæ cū tempore una
elabuntur occupat mors statim atq; intercipit, cui occurrere debebit qui sa-
niore mente altioreq; præditus fuerit sapientia, quod nec difficile cuiquam
erit qui uirtutem totis uiribus amplectens labori haud ulli pepercerit, qui ui-
tia exhorrēs uoluptates uirtutum omnium enervatrices extirpatricesq; pes-
fundederit. Sola quippe est quæ stabilis ac æterna perseuerans temporis ue-

SEXTVS

locitatem superare edacitatemque compescere uirtus potest. Nam ubi bene consulendo beneque agendo uita conteritur, non deperire ullo modo ea dicenda est, quæ sanctissimos solidissimosque bene gestarum rerum suarum fructus relinquit. Qui igitur præclarum aliquid agit dum hoc ipsum quod præclare sit præstat diutius crescit ac elucet magis, recte huic tempus famulari uidetur, quod pro arbitrio continet prohibetque transfluere, ita illud totum sibi uendicat, qui se sibi bene operando utique uendicare coeperit. Est enim hoc inter uirtutem uitiumque discrimen, quod illud cum blandum sit ac illecebrosum cum blanditiis subito suis illecebrisque depereat, hæc uero cum dura & laboriosa firmitatem tamen habeat solidam ac sempiternam. Quare instandum est semper egregio alicui facinori, quod cum dierum horarumque continue momenta pertranseant, consistat iugiter nobiscum atque pernoctet, cuius dulci semper recordatione oblectemur, laude augeamur, ope adiuuemur, quod nullus eripere casus, nulla queat rerum mutatio, quod nullus domare ruentis temporis rursus nulla obscurare possit obliuio. Quam maxime autem literarum studia sunt toto animo excolenda. Nam cætera reputanti ea cuique quotidie inania uideri scribit Plinius, quorum strepitum inanem discursum & multos ineptos labores persuadens relinquere debere studiisque uel ocio tradi, satius est (inquit) ut Attilius noster eruditissime simul & facecissime dixit ociosum esse quam nihil agere. Recte id nihil existimans quod cum molestia agitur, & cum actum fuerit elabatur. Excolenda iure merito igitur erunt toto animo literarum studia, quibus & singularis quædam ante omnia ac præpotens uis est ad propaganda conseruanda illustrandaque humanæ uitæ beneficia. Nam quicquid iam retro omnibus seculis actum est literarum beneficio scimus atque intelligimus, nihil est tam remotum uel locorum interuallis uel annorum curriculis quod non literæ significant, declarent ac tanquam præsentibus nobis agatur palam ostendant, neque de artibus loquimur quibus ad salutem cum animæ tum corporis utimur, de his enim quæ gesta sunt sermo tantum a nobis habetur, quæ uel poetarum uel historiarum præcipue diligentia posteritati reliquit, quorum elaboratio & studium tantum ualuit, ut multorum nomina pariter ac facta ita domestica ita usu trita habeamus ac si uita qua iam excesserunt nobiscum fruerentur. Nam græcorum & barbarorum quæ pulchrum est tam multa & præclara nobis familiarissima facta esse. De Romanis nihil dicimus, quibus haud est quicquam in ore frequentius. Quis est eorum qui nunc uiuit aut ducum aut regum notior nobis ac nominatior quam Scipiones & Fabii quam cæsar aut reliqui qui priscis temporibus cum summa laude claruerunt? Quid porro eorum nomen & gloriam ad nostra usque hæc tempora perduxit? nisi eruditorum hominum illustria monumenta, quorum studio factum est, ut tantum quod exactum iam est temporis ante oculos nostros, dum quæ tunc gesta sunt legentes cernimus habeamus, tempus illud itaque quod labore suo doctissimi ad nos scriptores transmiserunt totum no-

strum est, totum illud ipsorum causa consecuti sumus, totum lucri fecimus, Quam uero multæ regum & populorum res gestæ fuerunt, quæ quoniam scriptoribus a quibus illustrarentur caruerunt sepultæ sunt penitus, æternisq; in tenebris iacent, quorum tempus uere euanuisse uereq; deperisse putandum est, plane ipsos quoq; qui tam multa erudite & eleganter literis manderunt, nonne manifestius euidentiusq; intueri licet? totum id temporis quod uiuentes transegerunt nobis tanquam sempiternæ uitæ monumētum quoddam reliquisse. Nam si heroum quæ legimus ingentia facta admiramur non certiore eorum fidem perhibere possumus, quam & a scriptore (cuius non est contemnenda auctoritas) nos quoq; susceperimus, at scriptorum ipsorum ingenia dicendiq; eorum uim & supellectilem non incerta mutuata uel aliunde fide, sed præsentī ac certiore etiam quam si uiua secum uoce loqueremur agnoscimus, ipsiq; prope (ut aiunt) manibus tangimus & palpamus, quo ergo præsentiora sunt nobis eorum studia, eo & tempus quod illis uigiladis impenderunt præsentius etiam esse putabimus, atq; ita bis senos illos quibus *eneida* Virgilius edidit ad nos transmissos nostrosq; annos esse moriturosq; nunquam dicemus, Nec minus Ciceronis ac cuiusuis docti uiri dies omnes atq; horas quibus assidue componendis operibus suis uacauerunt existimabimus durare uiuereq; in illis nos, unde tam salubria uitæ documenta suscepimus, hoc item quo & nos interea de tempore scribimus, quo de moribus præcepta tradimus minime tempus elabitur, sed manet stabile, manebitq; retinente illud quasi unco quodam elucubrationis nostræ. Suscipiant igitur adulescentes læto animo studia literarum, intendant eis ardentissime, quæ tanta omnibus quanta modo diximus pollicentur, quibus non modo iacturam temporis qua & nullam maiorem esse Zeno stoicus dixit euitabunt, sed quo insuper modo modeste grauius sancteq; uiuere, patriam & parētes colere, deum uenerari, uoluptates despiciere, flagicia detestari debeant plene perfecteq; instructi euadent, intelligentq; uerissimum esse quod Aristotelem ferunt ubi cūq; moraretur solitum amicis ac discipulis iugiter dicere, ita scilicet animū disciplinis liberalibus lumen accipere, quemadmodum aspectum a continenti aere. Non insuper desidia turpiq; ocio torpebunt, nec instar beluarum uitā uacuam inanem nulliq; intentam bono operi ducent. Præterea iucunditatem summam ex eis delectationemq; percipient, tam pulchra est & amœna variorum casuum temporum gentiumq; ac rerum gestarum quæ in eis habetur cognitio, tam efficax ad bene sancteq; uiuendum earum institutio, ex quibus ad consultandum grauius atq; ad deliberandum prouidentemq; res arduas prudentiores erunt, sed & magnam ab innumerabilibus (quibus humana uita plena est) molestiis leuationem recreationemq; inueniēt, dum aliis suauioribus studiis occupati recordatione earum liberabuntur. Præsidium etiam non modicum consequetur in aduersa quacumq; fortuna, quin & opibus omnibusq; fortunæ bonis adiuuabuntur, propter singularem quā

SEXTVS

addunt ille possessoribus suis æstimationem atq; dignitatem. Ornabuntur
deniq; & ad quicquid dicturi facturiq; erunt exculti quammaxime gratiq;
proinde omnibus reddentur. Nam ut fuit sententia Diogenis nō aliter disci-
plinæ iuuenibus ac sapientia senioribus, solacium pauperibus, diuitiæ diuiti-
bus ornamento cedere uidentur, Ita ergo agant adolescentes dum calet san-
guis, dum florent anni, dum uiget ætas, consulant futuro tempori, præ-
parent sibi honesta ocia, incumbant literis, colant studia, percipi-
ant disciplinas, quæ & adolescentiam delectabunt, & sene-
ctutem consolabuntur, & omnem deniq; ætatem læ-
tam, iucundam, beatamq; efficient. Accingant se
iterum monemus dulci literarum labori, ne
temere labi tempus sinant, quod uni-
cum in uita nostrum dicere pos-
sumus, expendant id parce
& castigate, ut quod

Theophrastus
semper in
ore
habere so-
lebat sumptum
preciosissimum tem-
pus esse, ipsi quoq; animo
fixum perpetuo tenentes obseruent.

F
I N I
S

ERRATA

IMPRESSO FRANCISCI PHILELPHI OPVSCVLO

de liberis educandis nacti aliud exemplar paucula

quædam sic emendauimus.

Folio i. facie secunda. talem se literis tanq̃ per picturam effingens &c.

Fo. i. facie ii. sanctę demum institutionis fructu letabitur, ubi dictio fructu omissa est.

Folio ii. facie secunda linea xiiii. sic legas. Itaq̃ christianam auctam fidē nemo ambigit miraculorū ac sanctissimę uite eorū testimonio qui a primo præceptore nostro Iesu ad eam disseminandā missi sunt, magisq̃ eam hoc pacto quam eloquentia aut eruditione ulla &c.

In eadem, nonaginta annorum ad uitam alienigenarum accessisse, & ipsi &c. ubi accessisse uerbum omissum est.

In eadem, quibus non tm̃ quā uniuersę genti & memoriam mortis suę exemplumq̃ uirtutis & fortitudinis reliquit.

Folio iii. facie. i. Quos proinde etiam Cato mere mortua glossaria. Hieronymus autem animal glorię appellarunt.

Folio iiii. facie. i. uersu. xiiii. ut templa illi deumq̃ uenerent, frequētent. Et sequitur, ut nihil illi uel loquantur uel agant quod non &c.

Ibidem, maiori subiacet periculo uas uanum inane fragile &c.

Ibidem, ut illud in primis attendant monemus.

Ibidem uersu ultimo, his pullam amitam congratulans &c.

Ibidem facie ii. uersu xiiii. ut uberius assequantur præcidendi sunt eis cunq̃ tū malarum &c.

Folio v. fa. i. qm̃ nescio maiorem illi esse potuisse, quæ & mariti &c.

Folio vi. Confitebitur etiam dehinc quisq̃ eos qui meretricibus &c.

Ibidem, Conuenit abstinere se parentes cū ieiuni debiliores aut alia causa

Ibidem. Non est contemnendum etiam qd̃ medicorū probat auctoritas.

Ibidem facie ii. uersu xi. ac dignius iter ut singulis diebus &c.

Ibidem. Proponant sibi exemplo quas modo &c.

Folio vii. facie. i. Nondum enatorum corporum sanguinem &c.

Ibidem facie secunda uersu primo, Cunctis animantibus ingenitum esse constat in filios amorem &c.

Ibidem uersu vi. Omnibus animantibus solet qui communi &c.

Ibidem. Non his certe repugnamus &c.

Tubingæ in ædibus Thomæ Anshelmi Badensis
Anno M.D.XIII. Mense Maio.

